

המעלות ממעמקים / הרב יהודה עמיטל

דברים בסוגיות הדור על התשועות ועל המלחמות

בשער הקובץ

קובץ זה רואה אור לבקשתם של חברים ותלמידים, אשר המגע היום יומי אתם נותק עם המלחמה ושירותם הצבאי הממושך. מבקשים הם דברים שבכתב, העוסקים במשמעותם של המאורעות ובתהליכי הגאולה, ועם זאת קלים לעיון. קשה לסרב לבקשתם של אנשים העומדים בחזית. כך יוצאים הדברים לאור, אף על פי שאין הם בחינת משנה סדורה.

הקובץ כולל דברים שנאמרו בעקבות מלחמת יום-הכיפורים, כשמצורפים להם דברים שנכתבו ונאמרו בעשרים וחמשת השנים האחרונות, מאז קום המדינה.

הבטחון בתפישת מאורעותיה המרכזיים של תקופה זו כתהליך אחד, המוביל לקראת ביאת גואל צדק, הוא שהכריע לצרף הנה דברים שנאמרו בשעתם ולשעתם. עקב זאת יתקל הקורא, לעתים, בחזרות ובכפילויות, דבר שבמעשה החינוכי מוסיף אמנם תוקף, מה שאין כן אולי בקריאה שוטפת, אלא שלא היה בידי לשנות ממטבע ראשון.

רוב הדברים נאמרו בשיחות חברים מקשיבים, בישיבה אשר בגוש-עציון. חלק מהם ראה אור בכתבי עת שונים. וכאן המקום לציין שכל אותם מאמרים נכתבו ביזמתו, זירוזו ועריכתו של חברי מספסלי בית המדרש והשרות בצבא בימי תש"ח ר' מאיר חובב הי"ו. הוא הוא שיזם גם בפעם הזאת את הדפסת הקובץ. ובראותו את היסוסי להדפיסו הפתיעני בהקדימו לבחור, לסדר ולערוך את הדברים, עוד לפני שהוסכם אצלי לפרסמם במסגרת כזאת.

ידידי ר' מאיר מדן הי"ו נתן עיניו לטובה בקריאת הגהה אחת - וכל תיקוניו לטובה. העניין שהקוראים עשויים למצוא בו בקובץ זה, לחיזוק אמונה ובטחון בצור ישראל וגואלו ית"ש, יהיה שכרינו.

יהודה עמיטל

ישיבת הר עציון, טבת תשל"ד

תוכן העניינים

מעמקי מלחמת יום הכיפורים

למשמעותה של מלחמת יום הכיפורים

אל תירא ישראל כי אתך אני

ציונות של גאולה

עם תלמידים בחזית

(א) והנצחון שלהם

(ב) בדמייך חיי

אמונים

(א) ויותר יעקב לבדו

(ב) חוזר ונעור

(ג) בכפל פנים

במעלות מלחמת ששת הימים

עיון במדרשות

(א) למה רגשו הגויים?

(ב) שלך ושלנו הנצחון

בפעמי הגאולה

"כי דיליתני"

מעיינה של ירושלים

דור מחפש זהותו

מימי תש"ח

לדרכו של החייל הדתי במלחמת הקוממיות

בבית מדרשו של הראי"ה קוק

הראי"ה קוק לדורנו

מבוכתו הרוחנית של הדור בתפישתו של הרב

סגולת ישראל והשפעתה על החיים

"הוא עדינו העצני

כשהיה יושב ועוסק בתורה היה מעדן עצמו כתולעת

ובשעה שיוצא למלחמה היה מקשה עצמו כעץ"

לנשמת

אבנר יונה אמציה אילני אשר ירון

בנימין גל דניאל אורליק

משה טל רפאל נוימן שריאל בירנבוים

בני ישיבת הר עציון הי"ד

שמסרו נפשם במלחמת יום הכיפורים

"כולם אחוזי חרב

מלומדי מלחמה

ממי למדו

מן הקדוש ברוך הוא

שנאמר ה' איש מלחמה"

[א]

אדם מישראל, המאמין כי מאורעות הנוגעים לחיי עם ישראל מכוונים בידי ההשגחה העליונה, טבעי לו שישאל מה פשרם ומה משמעותם.

התורה והנביאים מצווים עלינו ללא הרף להתבונן. זו גם דרישה אינטלקטואלית טבעית של מי שעומד על בסיס האמונה, חז"ל מגדירים אדם, שהמאורעות עוברים עליו ולידו מבלי שינסה לחדור לעומק משמעותם האמיתית, כאדם מת. "רשע בחייו חשוב כמת, מפני שרואה חמה זורחת ואינו מברך יוצר-אור, שוקעת - ואלנו מברך מעריב ערבים" (תנחומא סוף פרשת ברכה). ברור שאין לנו הכלים לדעת כבשי דרחמנא ולרבו, מה היו שיקולי ההשגחה האלוהית, מניעיה וכוונותיה. "כי לא מחשבותי מחשבותיכם". אבל אין זה משחרר אותנו מחובתנו להעמיק להתבונן. תורה היא וללמוד אנו צריכים. יתר על כן. יש שהאדם זוכה וכשהוא מסתכל על המאורעות במשקפיים של אמונה, הערפל נמוג והדברים מתבהרים והוא מגיע לתחושה של ודאות פנימית, ודאות שלא תמיד ניתנת להוכחה מדעית, אך בכך לא נגרע מתוקפה. זה כוחה של אמונה - נחלת עבדי ד', מאמינים בני מאמינים.

[ב]

אין אני בא לחדש חידושים בדברי, רק אציע ואסדר דברים הידועים לכולנו. השאלה הנשאלת בימים אלו, ואני שומע אותה כל אימת שאני נפגש עם אזרחים ועם לוחמים: מה משמעותה של מלחמה זאת? היא, נשאלת על רקע אמונתנו הוודאית שאנחנו חיים בתקופה של אתחלתא דגאולה. כל מה שעבר עלינו עד התקופה הזאת מאשר ומחזק את הוודאות הפנימית שאכן אנחנו נתונים בימים של אתחלתא, דגאולה. ועל רקע אמונה זאת, ועל רקעה של מלחמת ששת הימים, אשר לימדה אותנו כי אכן יש למלחמה מטרה ממש, והיא כיבוש הארץ, נשאלת השאלה המתפלגת לשניים: (א) מהי תכליתה של המלחמה? הארץ הן כבר היא בידינו, ולשם מה, איפוא, מלחמה זאת? (ב) שאלה חריפה יותר: האם אין כאן חזרה לאחור, חס ושלום? כלום עצם פריצתה של המלחמה, על כל תופעותיה המעציבות, אינה מעלה אפשרות שיש כאן כאילו חזרה במהלך האלוקי של אתחלתא דגאולה?

מאחורי השאלות הללו חבויה שאלה, אם אפשר להגדיר זאת כשאלה - שכן שאלה אפשר לשאול במקום שאפשר להשיב תשובה, אבל מעין שאלה - למה ניתן לצפות בעתיד בעקבות המלחמה? זוהי שאלה שרק בעלי רוח-הקודש יבולים להשיב עליה. אנו יכולים לדבר רק על מהלך כללי. אך אלו הן השאלות ששואל כל אחד מאתנו שחונך על ברכי האמונה, שאכן אנו נמצאים בזמן של אתחלתא דגאולה.

[ג]

זאת יש לאמר: כל הצרות והיסורים הבאים על כנסת ישראל בכל דור ובכל תקופה, ובכלל זה אותם צרות ויסורים שהנביאים דיברו עליהם וחז"ל חזו ברוח קודשם, ובכללם יסורים של חבלי משיח, חבלים שבעקבותם תבוא לידה גדולה - כל אותם חבלים ויסורים אינם מחוייבי המציאות. יכולה לבוא לידה גם בלא הם, בחינת "בטרם תחיל ילדה, בטרם יבוא חבל לה והמליטה זכר"

¹ שיחה בישיבת הר עציון, כ"ה מרחשון תשל"ד

(ישעיהו 10, ז). אם זוכים - לזכרים גדולים בלא חבלי משיח, ואם אין זוכים - באים הדברים הגדולים ביסורים, כדברי בעל "אור-החיים" הקדוש: "אם תהיה הגאולה באמצעות זכות ישראל יהיה הדבר מופלא במעלה ויתגלה הגואל ישראל מן שמים במופת ואות... מה שאין כן כשתהיה הגאולה מצד הקץ ואין ישראל ראויים לה, תהיה באופן אחר, ועליה נאמר שהגואל יבוא 'עני ורוכב על החמור' " (במדבר כד, ז). על פי כל מה שמתרחש בתקופתנו ברור שאנחנו נמצאים בשלבי הגאולה שבדרך היסורים, אבל עצם האפשרות שיכולה לבוא גאולה גם בדרך אחרת מכניסה אותנו בחובה הלכתית, במצוות עשה שהזמן גרמא.

אותה מצוה מהי? - זוהי מצוות הזעקה, כדברי הרמב"ם:

"מצוות עשה מן התורה לזעוק ולהריע בחצוצרות על בל צרה שתבוא על הציבור, שנאמר: 'על הצר הצורר אתכם והרעותם בחצוצרות' [זו הדוגמא הקלאסית: 'הצר הצורר אתכם'], כלומר: כל דבר שייצר לכם כגון: בצורת ודבר וארבה וכיוצא בהן, זעקו עליהן והריעו. ודבר זה מדרכי התשובה הוא, שבזמן שתבוא צרה ויזעקו עליה ויריעו, ידעו הכל שבגלל מעשיהם הרעים הורע להם, ככתוב: 'עוונותיכם הטו' וגו'. וזה הוא שיגרום להסיר הצרה מעליהם. אבל אם לא יזעקו, ולא יריעו, אלא יאמרו: דבר זה ממנהג העולם אירע לנו וצרה זו נקרה נקרי, הרי זו דרך אכזריות, וגורמת להם להדבק במעשיהם הרעים, ותוסיף הצרה צרות אחרות, הוא שכתוב בתורה: 'והלכתם עמי בקרי והלכתי גם אני עמכם בחמת קרי', כלומר: כשאביא עליכם צרה כדי שתשובו, אם תאמרו שהיא קרי, אוסיף לכם חמת אותו קרי" (הל' תעניות פרק ראשון, א-ג).

עובדה זאת, שגם גאולה יכולה לבוא ללא יסורים והיא בבל זאת באה כשהיא מלווה בהם, מחייבת אותנו במצוות עשה של זעקה, של חשבון הנפש, התבוננות במעשים, לדעת שהקב"ה מצפה מאתנו לתשובה.

[ד]

וכאן כדאי להתריע על דבר אחד. לצערנו, מזה זמן ניכר משתרשת ביהדות הדתית, בכל אופן בחלק נכבד ממנה, הכרה כי התשובה היא מצוות עשה שאחרים מצווים עליה. בכל שאתה פונה אתה שומע: המלחמה פרצה והביאה את אשר הביאה בגלל חטאים בעם ישראל, ודאי בגלל החטאים של אותם יהודים, אותם אנשי צבא, אותם מנהיגים פוליטיים שבכל דיבוריהם באה לידי ביטוי אותה גאווה של כוחי ועוצם ידי. חייב אני לומר דבר בעניין זה.

אני מאמין, כי אם יש לקב"ה תביעה כלפי מישוהו, כי אז יש לו בראש ובראשונה תביעה מאותם יהודים מאמינים בני מאמינים, חובשי בית המדרש. אם לתבוע מאחרים, כי אז יש לתבוע מהם דברים הרבה יותר חמורים, וספק אם אפשר לתבוע. אדם ששם שמים נכרת מפיו, ספק אם אפשר לתבוע ממנו. אם יש לתבוע - יש לתבוע מאתנו.

ובאשר לתביעה עצמה. קודם כל דבר "כוחי ועוצם ידי" לא נאמר על נשק ולא בקשר למלחמות. הדברים נאמרו לגבי רכוש, בתים, חיי נוחיות: "פן תאכל ושבעת, ובתים טובים תבנה וישבת. ובקרן וצאנך ירבין וכסף וזהב ירבה לך, וכל אשר לך ירבה. ורם לבבך, ושכחת את ה' אלהיך המוציאך מארץ מצרים מבית עבדים... ואמרת בלבבך, כחי ועצם ידי עשה לי את החיל הזה" (דברים ח, יב). כלומר הבית המשותף, המכונית וכל שאר אביזרי הנוחיות. אבל עדיין מותר לומר "כוחי ועוצם ידי" אם "וזכרת את ה' אלהיך כי הוא הנותן לך כח לעשות חיל". אפשר לומר "כוחי ועוצם ידי" אבל לדעת מידי מי יש לך הכוח הזה: "רצה בזה כי עם היות שאמת שיש באישים סגולות מיוחדות לדבר מהדברים, כמו שיש אנשים מוכנים לקבל החכמה, ואחרים מוכנים לשית עצות בנפשם לאסוף ולכנוס, ולפי זה יהיה אמת בצד מה שיוכל העשיר לומר כוחי ועוצם ידי עשה

לי את החיל הזה, עם כל זה עם היות שהכוח הוא נטוע בך זכור תזכור הכוח ההוא, מי נתנו בך ומאין בא, והוא אומרו 'וזכרת את ה' אלהיך כי הוא הנותן לך כח' וגו'. לא אמר וזכרת כי ה' אלהיך נותן לך חיל שאם-כך היה מרחיק שהכוח הנטוע באדם לא יהיה סיבה אמצעית באסיפת ההון, ואין הדבר כן, ולפיכך אמר בי עם היות שכוחך עושה את החיל הזה תזכור נתן הכוח ההוא יתברך" (דרשות הר"ן דרוש י).

וגם באשר לגבורה צבאית, לא המחשבה כשלעצמה של כוחי ועוצם ידי היא הפסולה. אלא פסולה היא אי המשכת המחשבה על אודות מקור הכוח שעשה את החיל. וכדאי להדגיש נקודה זו, לפי שלעיתים שומעים דיבורים צורמניים באיצטלא של אמונה, שיש בהם משום זלזול בכוח הנשק, האסטרטגיה וגבורת לוחמים. וזה לשון הרמב"ן ז"ל, שם: "וזכרת את ה' אלהיך כי הוא הנותן לך כח לעשות חיל". ידוע כי ישראל גיבורים ואנשי חיל למלחמה, כי נמשלו לאריות ולזאב יטרף, ומלכי כנען במלחמה נצחו אותם, על כן אמר אם תחשוב כוחי ועוצם ידי עשה לי את החיל הזה תזכור השם שהוציא אותך ממצרים ולא היה לך שם כוח ועוצם יד כלל, ותזכיר עוד כי במדבר אשר אין לאל ידך לחיות שם עשה לך כל צרכך, אם כן גם החיל הזה אשר עשית בכוחך השם הוא שנתן לך הכוח כאשר עשית אותו, ואם תשכח את השם יכלה כוחך ושארך ותאבד כאשר אבדו הם כי כל עוזבי ה' יכלו". ברור שיש להילחם נגד כל תופעה של הרגשת והדגשת "כוחי ועוצם ידי" בכל החוגים, אבל אסור שעיקר זה ירפה אותנו תביא אותנו לחיפושי דרך בכיוונים זרים.

שנית, אנחנו מתבוננים במדרשי חז"ל ובמאמריהם. חיפשתי כיצר מסבירים חז"ל מפלות במלחמות, וכבר הלז כאלה. לא מצאתי אף מאמר חז"ל התולה מפלה במחשבה של "כוחי ועוצם ידי". בחטאים אחרים מצאתי. ואלה דברי חז"ל בתנחומא, פרשת חוקת:

"אמר ר' יהושע דסכנין בשם רבי לוי: תינוקות שהיו בימי דוד, עד שלא טעמו טעם חטא היו יודעין לדרוש, את התורה במ"ט פנים טמא ובמ"ט פנים טהור. והיה דוד מתפלל עליהם ואומר: 'אתה ה' תשמרם תצרנו מן הדור זו לעולם' (תהלים יב, ח). אתה ה' תשמרם - נטר אורייתיהון בלבהון, תצרנו מן דרא דהוא חייב כליה. ואחר כל השבח הזה יוצאין למלחמה ונופלין על ידי שהיה בהן דלטורין. הוא שדוד אומר: 'נפשי בתוך לבאים אשכבה לטהים, בני אדם שניהם חנית וחצים, ולשונם חרב חדה'. נפשי בתוך לבאים - זה אבנר ועמשא שהיו לבאים בתורה. אשכבה לטהים - זה דואג ואחיתופל שהיו לטהים אחר לשון הרע. בני אדם שניהם חנית וחצים - אלו אנשי קעילה, שנאמר: 'היסגרני בעלי קעילה בידו' (שמואל-א כג, יא) ולשונם חרב חדה - אלו הזיפים, שנאמר: 'בבוא הזיפים... ויאמרו לשאול: הלא דוד מסתתר עמנו' (תהלים נו, ב). באותה שעה אמר דוד: 'רומה על השמים אלהים' - סלק שכינתך מביניהם. אבל דורו של אחאב כולן עובדי עבודה זרה היו, ועל ידי שלא היו בהן דלטורין, יוצאין למלחמה ונוצחין. הוא שאמר עובדיהן לאליהו: 'הלא הגד לאדני את אשר עשיתי בהרג איזבל את נביאי ה', ואחאב מנביאי ה' מאה איש חמשים חמשים איש במערה ואכלכלם לחם ומים' (מלכים-א יח, יג). אם לחם למה מים? אלא שהיה מים קשה להביא להם יותר מן הלחם. ואליהו מכריז בהר הכרמל: 'אני נותרתי נביא לה' לבדי' (שם שם כב), וכל עמא ידעין ולא מפרסמין למלכא".

אלה יסודות שיש בהם כדי לסייענו בהבנת הדברים. אם מחפשים חטאים, מלמדים אותנו חז"ל כי יש לחפשם בתחום זה של בין אדם לחבירו. חז"ל אמרו באליהו זוטא (ז): "ומה טיבו של ירבעם? שהוא השיב את גבול ישראל. והלא ירבעם עובד עבודה זרה היה? אלא שלא, קיבל לשון הרע על עמוס הנביא...". אין אנו יודעים בדיוק מה הם החטאים, אבל יש לחפשם כראיית חז"ל. וחס ושלום מלהתעלם מאותם חטאים שחז"ל דיברו עליהם. הנדרש הוא: תשובה שלנו, ולא של הזולת, "לכו ונשובה אל ד' כי הוא טרף וירפאנו יך ויחבשנו".

אך יחד עם זאת יש לדעת כי תכלית היסורים היא לא עונש בלבד. יסורים ממרקים וגם מחנכים. יש להם ליסורים מגמות חינוכיות, והמגמות יכולות להיות רחוקות לחלוטין מאותם חטאים שבגללם באה הצרה. המגמה החינוכית מעלה את האדם על דרך היסורים בתהליך של החדרת הכרה והרגשה בתחום מסוים או בכיוון מסוים - תהליך שיכול להיות ארוך, ויכול להיות גם קצר. ובנו ורק בנו הדבר תלוי, כמובן.

[ה]

מתוך אותה חובה של זעקה שאנחנו מצווים עליה עולה חובה אחרת - חובת ההודיה. זועקים ומתריעים וצמים - אומר הרמב"ם - וכשבאה תשועה וגשמים יורדים אומרים הלל להקב"ה. בעוונותינו הרבים, מכל מקום בעורר, אין הכרת ההודיה מורגשת במלוא חיוביה. עלינו לדעת שהיתה כאן תשועה גדולה ביותר, על אר הקרבנות והכאב הגדול. ואנחנו חייבים להודות. אילו ידענו את גודל התשועה היינו חטים את היסוד המשיחי של התשועה הזאת ועל כר עוד נעמוד לקמן. קרה מה שקרה ואנחנו נכנסנו למלחמה זו ללא, תחושה של סכנה. הכל היו בטוחים שצה"ל ינצח. אלה אמרו: צה"ל חזק. אלה הוסיפו: בע"ה צה"ל חזק. אבל תחושת סכנה לא היתה, ועל כן אין חשים את גודל התשועה, אלא אותם אנשים שחשו על בשרם את הסכנה הגדולה.

המשנה אומרת: "בכל מאודך - בכל מידה ומידה שהוא מודד לך, הווי מודה לו במאד מאד" (ברכות פרק ט, ה). וההלכה אומרת (או"ח רכג, ב): "מת אביו - מברך דיין האמת, היה לו ממון שירשו, אם אין לו אחים מברר גם כן שהחיינו, ואם יש לו אחים במקום שהחיינו מברר הטוב והמטיב". זאת ההלכה. גם כאשר הכאב גדול, גם כאשר ספדו משפחות משפחות, הזעקה אינה משכיחה את חובת ההודיה. וחז"ל אמרו (לק"ש ח"ב תיד): "הבאתי עליכם את הטובה - תתנו הודיה, הבאתי עליכם את היסורים - תתנו הודיה, וכן דוד אומר: כוס ישועות אשא, ובשם ה' אקרא. צרה ויגון אמצא ובשם ה' אקרא".

[ו]

מלחמה זו היא מלחמת מצווה משתי בחינות מצד "עזרת ישראל מיד צר" (רמב"ם). צה"ל ערוך למלחמה נגד צבא צורר הרוצה להשמידנו, "ומצווה על כל ישראל שיכולים לבוא ולצאת ולעזור לאחיהם שבמצור ולהצילם מיד העכו"ם" (רמב"ם). כמו כן מלחמה על ארץ ישראל גם ללא סכנת השמדה היא מלחמת מצווה. ונלחמים על ארץ ישראל גם כאשר נלחמים במצרים. הרמב"ם פוסק (הל' מלכים פ"ה, ה"ח) בעקבות הירושלמי: "מותר לחזור לארץ מצרים לסחורה ולפרקמטיא ולכבוש הארץ". אמנם יש שתי גירסאות בדבר, והאחרת היא: ולכבוש ארצות אחרות, אבל הגירסא בירושלמי היא: לכבוש הארץ, ומשם שאב הרמב"ם את דבריו.

כל מלחמה בישראל היא מלחמה על יחוד ה'. ידועים דברי הרמב"ם שדיברנו עליהם בעצם יום הכפורים:

"ומאחר שיכנס בקשרי המלחמה ישען על מקוה ישראל ומושיעו בעת צרה, וידע שעל יהוד ה' הוא עושה מלחמה, וישים נפשו בכפו, ולא יירא ולא יפחד, ולא יחשוב לא באשתו ולא בבניו, אלא ימחה זכרונם מלבו ויפנה מכל דבר למלחמה. וכל המתחיל לחשוב להרהר במלחמה ומבהיל עצמו עובר בלא תעשה, שנאמר: 'אל ירך לבבכם, אל תראו ואל תחפזו ואל תערצו מפניהם' ולא עוד אלא שכל דמי ישראל תלויים בצווארו, ואם לא נצח ולא עשה מלחמה בכל לבו ובכל נפשו, הרי זה כמי ששפר דמי הבל שנאמר: 'ולא ימס את לבב אחיו כלבבו'. והרי מפורש בקבלה: 'ארור עושה מלאכת ה' רמיה וארור מונע חרבו מדם'. וכל הנלחם בכל לבו בלא פחד, ותהיה כוונתו

לקדש את השם בלבד, מובטח לו שלא ימצא נזק ולא תגיעהו רעה ויבנה לו בית נכון בישראל ויזכה לו ולבניו עד עולם ויזכה לחיי העולם הבא" (הל' מלכים פ"ז הט"ז).

ישנה מצווה מיוחדת - לידע שעל יחוד ה' הוא עושה, אבל הידיעה אינה משנה את טיבה של המלחמה, שהיא נעשית על יחוד ה', בין שהנוטל חלק בה מכיר בכך, ובין שאינו מכיר.

ישראל מייצג **בעצם קיומו** את הרעיון האלוהי של יחוד ה' ודרכי ה' של צדקה ומשפט. נצחון ישראל פירושו: נצחון הרעיון האלהי, וכן חס ושלום להיפך.

"אתם עדי נאום ה' ואני אל". רק חז"ל יכולים לבטא בצורה חריפה כזאת (ילק"ש ח"ב תנה): "בית ישראל, כשאתם עדי - אני אל, וכשאין אתם עדי - כביכול, איני אל". חז"ל אומרים (ילק"ש ח"ב תקעז): "צדיק ונושע" צדיק ומושיע אין כתיב כאן, אלא צדיק ונושע. אמר ר' אבהו: שלך ושלנו הגאולה. אראנו בישע אלקים, בישע ישראל לא נאמר כי אם בישע אלקים".

מלחמתם של הגויים היא מלחמה נגד ה', ולפי שאינם יכולים להילחם נגד ה' הרי הם נלחמים נגד ישראל. "אומרים ידינו רמה ולא ה' פעל כל זאת", שאם היו יכולים לחתור את הרקיע ולעלות למעלה היו עושים. "ועתה פיתוחיה יחד בכשיל וכילפות יהלומן. ביקשו לעלות לשמים ולא יכולו ועשו עמך מלחמה בארץ. שלחו באש מקדשך, ובשביל שלא יכלו לשלוט בשמים שלטו בארץ" (שוחר-טוב עד).

מלחמה על ארץ ישראל היא מלחמה על ירושלים. סיפרתי פעם אחת את הסיפור שעתה ניתן לו אישור מפיו של אותו צורך, חסנין הייכל. אחד הדיפלומטים החשובים ביקר לפני שש שנים אצל שליט מצרים ובא אחר-כך לירושלים ואמר לראש העיריה: תדע לך, הבעיה העיקרית היא ירושלים. לא התעלה, לא, סיני, ולא שארם א-שייך, רק ירושלים! אמר ראש העיר: נדהמת, אצלו? גם במצרים? אמר לו: כן, רק ירושלים היא הבעיה, וגם אצל המצרים.

רק מלחמה נגד היהדות ונגד ירושלים היתה יכולה לאחד את כל ארצות ערב אשר רק תמול שלשום איש את רעהו חיים בלעו. ולכן לא חזו את התופעה הזאת המוחות המבריקים ביותר של מבשרי הציונות המדינית. מעולם הם לא הביאו בחשבון שתקומת מדינת ישראל תהא, כרוכה במלחמה עם כל ארצות ערב. שום מדינאי יהודי ושום מדינאי גוי לא העלו בדעתם שכל ארצות ערב תתאחדנה בשביל פיסת ארץ כה קטנה. אך הם כולם שכחו כי מלחמתם היא נגד ירושלים, ונגד ירושלים יש ג'יהאד. הדבר בא לידי ביטוי נשגב ביותר בעובדה שהמלחמה פרצה ביום הכיפורים, ביום קדוש ונשגב זה, שכן זו מלחמה נגד היהדות, מלחמת ה'. ואין יום שמבטא יותר את המיוחד שבישראל, את הקשר שלו אל אביו שבשמים מאשר יום הכיפורים.

זאת ועוד, מלחמתם של הגויים היא בעיקר נגד היהודים היפים יהודי יום כיפורים. "ומפני שייחד אותנו הבורא במצוותיו ובחוקותיו והתבארה **מעלתנו** על זולתנו בכללותו ובמשפטיו, שנאמר: 'ומי גוי גדול אשר לו חוקים ומשפטים צדיקים' קינאונו עובדי עבודה זרה כולם על דתנו קנאה גדולה וילחצו מלכיהם בשבילה לערער עלינו שטנה ואיבה ורצונם להלחם בד' ולעשות מריבה עמו ואלקים הוא ומי ירב לו" (אגרת תימן). "שחורה אני ונאווה. שחורה אני כל ימות השנה ונאווה אני ביום הכיפורים" (שהש"ר).

[ז]

הדברים הללו אמורים, כמובן, ביחס לכל מלחמה. כאשר אנחנו מדברים על מלחמה יש לראות את הדברים ראייה תנ"כית ואת המלחמה הזאת במימד משיחי. עצם תופעת המלחמה היא

תופעה תנ"כית. כל אלפיים שנות גלותנו לא ידענו מלחמה, ידענו צרות רבות ורעות, מלחמה לא ידענו. היתה התרגשות רבה מן ההתקוממות בגיטו וארשה. אך מרד הגיטו מלחמת יאוש היה. מלחמת קוממיות, מלחמה כפי שהרמב"ן אומר: "ורדפו מכם חמשה מאה, יתן בלבם אומץ של גבורה להילחם". זוהי תופעה של החלק הראשון שבפרשת בחקותי. בגלות אין מלחמה, המציאות של הגלות היא "והבאתי מורך בלבבם", כל עלה נידף יפחיד אותם.

במלחמה יש לראות את המימד התנ"כי. התנ"ך מלא מלחמות, אך הואיל ולא עסקנו במלחמות לא שמנו לב אליהן. משה רבינו בימיו האחרונים דיבר אל כל השבטים. על מה דיבר? דיבר על מלחמות ועל נצחונות בהן: "יחי ראובן ואל ימת... וזאת ליהודה... שמע ה' קול יהודה... ועזר מצריו תהיה". דיבר על תורה: "יורו משפטיך ליעקב ותורתך לישראל", ומיד "ברך ה' חילו ופועל ידיו תרצה, מחץ מתנים קמיו ומשנאיו מן יקומו". המלים האחרונות של משה רבינו ע"ה רעיא מהימנא: "אשריך ישראל מי כמור עם נושע בה' מגן עזרך ואשר חרב גאותך ויכחשו איביך לך ואתה על במותימו תדרך". מזמורי תהלים מקבלים משמעות שאינה חדשה להם; הם שבים ומקבלים את משמעותם הראשונית, שהרי דוד מלך ישראל עשה מלחמות.

אסור להסתכל על מלחמה זאת כדרך שהסתכלנו על הצרות בימי הגלות. עלינו לראות את גודל השעה, במימד התנ"כי שלה, והיא יכולה להיראות רק באספקלריה משיחית. אם חוזרים ונושמים אחרי אלפיים שנות גלות אווירה תנ"כית, הדבר אפשרי רק מתוך אורו של משיח.

סיפר לי אחד מראשי הישיבות. בעקבות המלחמה הוטל עליו ללכת אל משפחה שכולה ולהודיעה על נפילת הבן. לאחר ההלם הראשון, משעברה כמחצית השעה אמר האב: עברתי את השואה, שכלתי בה אשה וחמישה ילדים, שלא זכו אפילו להגיע לקבר ישראל. בני זה זכה להיוולד בארץ-ישראל, לחיות בה, ללמוד בה, למסור את חייו למענה ולהגיע לקבר ישראל. בכל זאת קצת התקדמות.

אין אדם נתפס על צערו. אני לא הייתי אומר התקדמות קימעא; אולם יכולני להעיד כי בימי נעורי, כשהיינו נתונים בעיצומה של השואה, היה חלומנו היותר מתוק, שאם נגזר עלינו להיהרג, ניפלה נא לפחות במלחמה בארץ-ישראל.

[ח]

את מלחמת יום הכיפורים יש לראות במימד משיחי בגלל שלושה דברים:

(א) המלחמה פרצה על רקע תקומת מלכות ישראל. "ה' מלך ירגזו עמים", אומרים חז"ל (ילק"ש ח"ב תתנב): כשישראל נגאלים, כשישראל מתחילים לכונן מלכות - אומות העולם נרגזים. כל זמן שישראל בגלות - אומות העולם יושבות בשלווה, הן אינן רוגזות. אומרים חז"ל שכך משיב להם הקב"ה: "כמה שלטונות שלטו מכם ולא כעסו בני, ועכשיו אתם כועסים? אף אני אכעס כעס שאין בו רצון, שנאמר: 'ה' מלך ירגזו עמים'". ואף בספרי נאמר: כי גם לעתיד לבוא תחזור אותה תופעה שהיתה ביציאת מצרים: "שמעו עמים ירגזון", שכן הגויים חשים כי קרוב יום אידם, "ואת רוח הטומאה אעביר מן הארץ". אלה הם פרפורי גסיסה שלהם. זהו המוקד של המלחמה, הגויים נלחמים על עצם קיומם כגויים, כטמאים. הרשעה נלחמת את מלחמת קיומה. היא יודעת כי במלחמות ה' לא יהיה מקום לא לשטן ולא לרוח הטומאה. מלחמה זו, שבאה על רקע תקומת מלכות ישראל, היא שמקנה לה את המימד המשיחי.

(ב) השתתפותן של כל מדינות העולם במלחמה אף היא באה מכות המימד המשיחי שלה. לא זו בלבד שכל כך הרבה ארצות ערב משתתפות בה, אלא שמלחמה זו קשורה לכל אחת ואחת

מאומות העולם, מעצמות-על ותת-מעצמות ומדינות קטנות, כל המדינות הצורכות נפט. "המו גויים, מטו ממלכות". השינויים המפליגים שנוצרו ויווצרו בגלל המלחמה הזאת, כל המיבנה המדיני המתפורר, השינויים הטכנולוגיים שיווצרו עקב חיפוש תחליפים לנפט. האליל של תרבות המערב - הטכנולוגיה - נאבק על עצם קיומו. וכל זה בעקבות המלחמה. המפולת התרבותית-מוסרית של כל התרבות הנוצרית המערבית, דיבורים על אחוות עמים, על סולידאריות בין-לאומית - מתגלים כריקים וחסרי שחר. האנוכיות מתגלה בכל מערומיה. שום דבר לא יצליח לכסות על התרפסותם של אדירי עולם לפני קיקיונים תרבותיים ומוסריים, לפני עריצי ארצות שמשטר עבדים שולט בהן ועלטה עוד מלפני ימי הביניים שוררת שם - כל הדברים הללו מפקיעים את המלחמה מן המימד המקומי והזמני ומשוים לה את המימד המשיחי, את המימד ההיסטורי המהפכני. "המו גויים, מטו ממלכות, נתן בקולו תמוג הארץ. ה' צבאות עמנו משגב לנו אלהי יעקב סלה" (תהלים מז-ח).

(ג) התשועה הגדולה, שלפי שעה עדיין מעטים בלבד מכירים בה. מועטות היו בתולדות ישראל מלחמות מעטים נגד רבים כמלחמה זו שהיתה הפעם. תמיד הדגמנו מלחמת מעטים נגד רבים - כמה תושבים יש במדינת ישראל וכמה יש בכל ארצות ערב. אולם בחזית, בגיזרה המסויימת לא היה יחס כזה. הפעם עמד טאנק אחד מול מאה טאנקים, יחס של אחד למאה לא היה קודם לכך. ואם תוסיף לכך את הנשק הרב של האוייב ואת המצב האומלל שהתחלנו בו את המלחמה הזאת, אותם מחדלים שעליהם מדברים ועוד ידברו, ואחרי כל זה הגענו למה שהגענו, - אם נחשוב על אותן הגזרות בצפון ובדרום שבהן לא היו כוחותינו ערוכים בכלל, ובכל זאת האוייב נעצר בהן, הרי זה היה ממש על פי צו מלמעלה. שכן אילמלא נעצר, יכול היה להמשיך לדהור, וכל מקום שהיה דוהר היה שורף ומכלה. אם נשוחח עם חיילים ועם לוחמים, אם נאזין לסיפוריהם של מפקדים בכירים, סיפורים אשר סיפרו כאשר לבם עדיין היה פתוח עקב הזעזועים שבאו אחרי המלחמה - אולי שוב לא יחזרו על אותם סיפורים - נבין כי תשועה בשיעור שהיתה במלחמה הזאת, יש בה צד של ניסים גדולים, שנותנים לה את המימד המשיחי. לא בכך היינו רגילים בכל תקופה אחרת, אין זה מסוג הישועות שהיינו זוכים להן בגלות. כאן מדובר בתשועות שהנביאים ניבאו עליהן, ועליהן דיברו חז"ל. רק בעוונותינו הרבים עדיין לא חדרה ההרגשה ללבבות.

שלושת הדברים הללו: המלחמה שבאה על רקע תקומת ישראל, האוניברסאליות של המלחמה, הממדים של התשועה הגדולה, ואם נצרף גם את העובדה שמלחמה זאת פרצה ביום הכיפורים - הם שנותנים למלחמת יום הכיפורים. את המימד המשיחי.

[ט]

נשוב ונחזור לשאלות ששאלנו בראשית דברינו: משמעותה של מלחמה זאת על תופעותיה המעציבות ואתחלתא דגאולה. נבדוק, מה מקומן של מלחמות בתקופה של אתחלתא דגאולה. כלום באות המלחמות רק לפני כינון מלכות ישראל, או שמא הן באות גם אחרי תקומתה? שאלות אלה שדחינו מעל פנינו משום שלא רצינו ולא היה נוח לדבר עליהן. ואם היו צפויות מלחמות גם אחרי כינון מלכות ישראל, תצוף השאלה: האם באות המלחמות אך ורק למען כיבוש הארץ, או שמא יש להן גם מטרות אחרות? ננסה לברר כיצד ניתן לשלב את המלחמה הזאת בתהליכי הגאולה.

ראש לכל נקדים ונאמר: כל מה שנוגע לתקופת הגאולה ולתקופת המשיח אין אנחנו יודעים בהם, ואין אנחנו מתאמרים לדעת את פרטי הדברים לגביהם.

"וכל אלו הדברים וכיוצא בהן - אומר הרמב"ם - לא ידע אדם איך יהיו עד שיהיו. שהדברים שתומים הם אצל הנביאים. גם החכמים אין להם קבלה בדברים אלו, אלא על פי הכרע הפסוקים. ולפיכך יש להם מחלוקת בדברים אלו. ועל כל פנים אין סידור הווית הדברים הללו ולא דקדוקיהן עיקר בדת, ולעולם לא יתעסק אדם בדברי ההגדות ולא יאריך במדרשות האמורים בעניינים אלו וכיוצא בהן, ולא ישימם עיקר, שאינם מביאים לא לידי יראה ולא, לידי אהבה, וכן לא יחשב הקיצין, אלא לחכה ויאמין בכלל הדבר כמו שבארנו" (הלכות מלכים פרק י, ב).

שואלים על הקשר בין אתחלתא דגאולה ובין המלחמות. הגמרא (במסכת מגילה יז) אומרת: "מלחמה נמי אתחלתא דגאולה היא" - עצם המלחמות הם אתחלתא דגאולה. הרמב"ם (הל' מלכים יא, ד) נותן סימן לזהותו של המשיח: "ואם יעמוד מלך מבית דוד, הוגה בתורה ועוסק במצוות כדוד אביו, כפי תורה שבכתב ושבעל פה, ויכוף כל ישראל לילך בה ולחזק בידקה וילחם מלחמות ה' - הרי זה בחזקת שהוא משיח". הרי שאחר כינון מלכות בית דוד, יהיה על המלך להילחם מלחמות ה'. במדרש (רות רבה ה) נאמר: "גושי הלום ואכלת מן הלחם וטבלת פתך בחומץ; גושי הלום - קרבי למלכות; ואכלת מן הלחם - זו לחמה של מלכות, וטבלת פתך בחומץ - אלו היסורין". כבר אוכלים מלחמה של מלכות, ואף על פי כן, טובלים אותה בחומץ, ביסורים.

מלחמת גוג ומגוג, מתי היא באה?

"בן אדם, שים פניך אל גוג ארץ המגוג נשיא ראש משך ותבל, והנבא עליו... ושובבתיך ונתתי חחים בלחייך, והוצאתי אותך ואת כל חילך סוסים ופרשים לבשי מכלול כולם, קהל רב צנה ומגן, תפשי חרבות כולם... מימים רבים תפקד באחרית השנים תבוא אל ארץ משובבת מחרב, מקובצת מעמים רבים, על הרי ישראל אשר היו לחרבה תמיד, והיא מעמים הוצאה וישבו לבטח כולם... ואמרת אעלה על ארץ פרזות, אבוא השקטים ישיבי לבטח, כולם ישיבים באין חומה ובריח ודלתים אין להם" (יחזקאל לח). תקופה של יושבים לבטח, תקופה של קיבוץ גלויות. נזכור את דברי הגר"א כי מלחמת גוג ומגוג בתקופתנו מתפצלת למלחמות קטנות, והוא מצטט את המדרש: "משל למלך שנשבע לזרוק אבן על בנו. לימים נתפייס המלך על בנו, אמר: איני יכול לבטל את דברי. מה עשה? שבר את האבן לחתיכות וזרק על בנו". אמר הגאון: בזכות התפילות, בזכות היסורים ובזכות כל שתיקנו גדולי ישראל - מלחמת גוג ומגוג מתפצלת, וכל זה מדובר אחרי תקופה של ביטחון.

בזכריה נאמר: "והיה ביום ההוא אשים את ירושלם אבן מעמסה לכל העמים. כל עומסיה שרוט ישרטו, ונאספו עליה כל גויי הארץ... והיה ביום ההוא אבקש להשמיד את כל הגוים הבאים על ירושלם. ושפכתי על בית דוד ועל יושב ירושלם רוח חן ותחנונים", ולאחר מכן "והביטו אלי את אשר דקרו, וספדו עליו כמספד על היחיד, והמר עליו כהמר על הבכור. ביום ההוא יגדל המספד בירושלם כמספד הדרמון בבקעת מגדון, וספדה הארץ משפחות משפחות לבד" (יב). ואומר הרד"ק: "אחר-כך אמר שאם יזדמן שידקרו אחד מהם במלחמה ואפלו הדיוט שבהם, תימה גדולה יהיה להם היאך יהיה דבר זה, ויחשבו אותו שהוא תחילת ירידה והכנעה נגד אויביהם; כמו שעשה יהושע, כאשר הכו אנשי העי מישראל שלשים וששה איש, אמר: אהה ה', ואמר: מה אומר אחרי אשר הפר ישראל עורף לפני אויביו, בן יהיה עניינם עתה, אם יראו שידקרו מהם אפילו יתמהו".

זוהי התופעה והתחושה של "וספדו משפחות משפחות".

יש דברים שקשה לתפוס אותם ועוד יותר קשה לעכל אותם. בשורת "בדמיק חיי" היא, מאותם הדברים שהקב"ה בעצמו כביכול מרגיש שאין ישראל מסוגלים לתפוס אותה. האמנם 'בדמיק חיי'? וכי יש ניגוד גדול יותר משפיכת דם וחיים, האמנם כך זה חייב להיות? והקב"ה חוזר על

אמרתו פעם שנייה "ואעבור עליך ואראך מתבוססת בדמיך ואומר לך בדמיך חיי ואומר לך בדמיך חיי".

[י]

אחרי כינון מלכות ישראל תבוא איפוא מלחמה, אולי מלחמות, והמקורות מדברים על מלחמה אכזרית. איננו יודעים את פרטי הדברים, אך חז"ל מדברים על ארבעים וחמישה יום. איננו יודעים את משמעותם של הפרטים, אבל אנחנו יודעים שתהא זו תופעה ארעית בלבד. "כגואל הראשון כך גואל האחרון" - אומרים חז"ל (ילק"ש ח"ב תקיח). וגם אצל הגואל הראשון נשאלה השאלה: "למה הרעתה לעם הזה?" (שמות ה). "קול דודי הנה זה בא, מדלג על ההרים מקפץ על הגבעות. דומה דודי לצבי" (שיה"ש ב ח-ט). "דומה דודי לצבי - מה צבי זה נראה וחוזר ונכסה כך גואל האחרון נגלה להם וחוזר ונכסה מהם" (שהש"ר סדר א תרנא כב).

יש שעות של איתגליא וישנן שעות של איתכסיא. בגלל קיפולי הקרקע אין רואים את הצבי, אבל הוא ממשיך לרוץ. כך אנחנו מקובלים מהגאון: בישראל אין חזרה לאחור בתקופת שיבת ציון, מכל צרה תבוא ישועה.

ונדע, כי המלחמה על ירושלים שהנביאים דיברו עליה, יכולה להיות גם בתעלה וגם במוסקבה. במלחמה מודרנית אין נלחמים על העיר, נלחמים ממרתק גדול, כשם שארצות הברית נלחמת את מלחמתה כאן או בוויאטנאם. "ונלכדה העיר" (זכריה לד, ב) - אפשר שהכוונה ללכידת קו התעלה או נפח שברמת הגולן. כי מבחינה מסוימת, כשנלכדו הרמה וקו התעלה היתה חרדה: אכן, הדרך פתוחה לירושלים!

[יא]

נשאל: לשם מה באה המלחמה הזאת? מה יש לכבוש? לשם מה באה מלחמת גוג ומגוג, לשם מה מביאים ארצות לא ידועות רחוקות מצפון, למען כיבוש הארץ? אחרי כינון מלכות ישראל, יכולה להיות למלחמה משמעות אחת בלבד: צירופה, זיקוקה וליבונה של כנסת ישראל. לזעזע את כנסת ישראל כדי לצרף אותה. ואכן זעזוע גדול עובר עליה. אין אנחנו מדברים על כל אותם מאות ואלפים שיהיו, שעמדו בשערי המוות וראו ניסים, והתחילו להתפלל ולהניח תפילין. ודאי, כל הדברים הללו מצטרפים, ודאי יש להם מקום גדול בשמים. ודאי וודאי שיש להם מקום גם מבחינת התפתחותה של כנסת ישראל, גם אם תופעה זאת עראית היא. אבל מדובר כאן בתהליכים, בתהליכים פנימיים של כיווני מחשבה וכיווני רגשות, אשר עדיין רק אפס קצהו אנחנו רואים. תהליך במתואר בהושע (ב, ט): "ורדפה את מאהביה ולא תשיג אותם, ובקשתם ולא תמצא, ואמרה: אלכה ואשובה אל אישי הראשון כי טוב לי אז מעתה". זהו תהליך ארוך. כאשר כל העולם מתנכר, כאשר "ורדפה את מאהביה ולא תשיג אותם" - יבוא, החיפוש אחר זהות עצמית: מה בעצם כוחנו? אנחנו עומדים מול העולם כולו! תבוא התכנסות אל עצמנו: מה נותן את התקווה ואת הבטחון שישראל תוסיף להתקיים? זה יחייב את החיפוש ואת ההתכנסות פנימה: חיפוש טעם לסבל היהודי, להבין את פשר המלחמות הללו ואת יעודינו? ומכאן תבוא הזדהות עם העם היהודי בחיפוש דרך היחוד היהודי, יבוא תהליך של הכרת ההבדל בין ישראל לעמים - זהו תנאי ראשון לכל עלייה רוחנית.

נראה לי כי במלחמה זאת זכיתי להבין את שיטתו של הרמב"ן בספרו "תורת האדם", שאין מספידין להרוגי מלכות. הגמרא (סנהדרין יא) מספרת לנו שביקשו חכמים לספוד גם לרבי יהודה בן בבא באותו הספד גדול: "הי חסיד, הי ענו, תלמידו של הלל, אלא שנטרפה שעה, שאין מספידין על הרוגי מלכות". רש"י וכל הראשונים מפרשים: אין מספידין מפני אימת המלכות,

המלכות תשמע שמספידים אותם שהוציאה להורג ותוסיף צרות. לכן הספד על הרוג מלכות תלוי במצב, אם יש אימה או לא. הרמב"ן קבע להלכה שאין מספידין. הבית יוסף מקשה עליו: וכי משום שנהרגו על ידי מלכות אין מספידים עליהם? הרי הגמרא (סנהדרין מז) אומרת: אפילו רשע שנהרג ברשעו, הרי הוא נחשב כחסיד, "בין דלאו כי אורחיה קמיית הויה ליה כפרה, הרוגי מלכות כיון דשלא בדין קא מיקטלי. - הויה להו כפרה". הרי בשעה אחת קונה את עולמו. אבל כאשר, בעוונותי הרבים, חייב הייתי להספיד חבר, ועוד חבר, ועוד חבר, ה' יקום דמם, הרגשתי לבטים: מיטלטלים אנחנו מכאבו של יחיד לכאבו של ציבור, ואיך אבוא להספיד יחיד בין כלל אותם היחידים שנפלו, אשר זכו כולם למדריגות הגבוהות ביותר, ומי יכול לעמוד במחיצתם - ואני אדבר על יחיד?! דומה שכאן הבנתי את שיטתו של הרמב"ן, איר אפשר לדבר על ר' יהודה בן בבא, - הי חסיד הי ענו - הרי יחד עמו נהרגו כמה וכמה שכולם חסידים וענווים. ואף על פי כן אין הלכה כרמב"ן, ונחה דעתי.

אולי יש עניין מיוחד להספיד יחידים, כדי להחדיר את ההכרה אצלנו, שכן אין כאן שאלה מספרית. אין מדברים על מספרים, אנו מדברים על עולמות על כל אחד שהיה עולם בפני עצמו, וכדי להגדיל את ההכרה: מה בין בני לבין בן חמי? מה ההבדל בין ישראל לעמים? איך מתייחס ישראל לחיי נפש של יחיד? איך אנו דואגים לשבויינו? וכנגד זה - כיצד האויבים מדברים על מיליוני קרבנות? ישנה מעלה דווקא בהספד על יחיד, כי חלק מן התיקון שהמלחמה צריכה לבנות ולהחדיר הוא, כי אכן יש ערך ליחיד, ויש הבדל בין ישראל לעמים כהבדל בין האור לחושך. חז"ל דרשו: "כשושנה בין החוחים - כל קוץ שדוקר את השושנה מגביר את ריחה". יסורים מגלים את עצמיותה של כנסת ישראל, והוא פשוטו ועומקו של "בדמיך - חיי, בדמיך - חיי" (יחזקאל טז).

[יב]

בתקופה זו אנו זקוקים לאמונה גדולה, לבטחון גדול ולעצבים חזקים. עד היכן הדברים מגיעים נוכל ללמוד משאול המלך. אחר ששמואל משח את שאול למלך, ציווהו (שמואל-א י, ח): "וירדת לפני הגלגל, והנה אנכי ירד אליך להעלות עלות לזבח זבחי שלמים, שבעת ימים תוחל עד בואי אליך והודעתי לך את אשר תעשה".

שאול המלך נקלע למצב הרבה יותר גרוע משהיינו אנו ערב מלחמת יום הכיפורים.

"ויהיו עם שאול אלפים במכמש ובהר בית אל, ואלף היו עם יונתן בגבעת בנימין, ויתר העם שלח איש לאהליו".

ציודם היה, כנראה, אבנים ומקלות, כפי הנאמר שם:

"וחרש לא ימצא בכל ארץ ישראל, כי אמרו פלשתים פן יעשו העברים חרב או חנית... והיה ביום מלחמה ולא נמצא חרב וחנית ביד כל העם אשר את שאול ואת יונתן, ותמצא לשאול וליונתן בנו". כנגדם נאספו פלשתים "להלחם עם ישראל שלשים אלף רכב וששת אלפים פרשים, ועם כחול אשר על שפת הים לרוב", חי"ר בלא סוף, "ואיש ישראל ראו כי צר לו כי נגף העם, ויתחבאו העם במערות ובחוחים ובסלעים ובצריחים ובברות. ועברים עברו את הירדן ארץ גד וגלעד, ושאול עודנו בגלגל וכל העם חרדו אחריו" (שמואל-א יג).

כך נשאר שאול עם שש מאות איש בלבד, אחר שהשאר ברחו ממנו מול שלושים אלף רכב, ששת אלפים פרשים וחי"ר כחול הים. מה יכול עוד שאול לעשות? - להתפלל! "ויאמר שאול הגשו אלי העלה והשלמים, ויעל העלה. ויהי ככלתו להעלות העלה והנה שמואל בא, ויצא שאול לקראתו לברכו. ויאמר שמואל: מה עשית, ויאמר שאול: כי ראיתי כי נפץ העם מעלי, ואתה לא

באת למועד הימים ופלשתים נאספים מכמש. ואמר: עתה ירדו פלשתים אלי הגלגל ופני ה' לא חליתי".

גוואלד, עוד לא התפללתי! "ואתאפק", ותרגם אונקלוס: התחזקתי, "ואעלה העולה". שבעה ימים החזיק בכל כוחותיו הנפשיים עם שש מאות איש מצויידים במקלות ובאבנים, וברגע האחרון איבד את עצביו והתפלל, אבל, זוהי תפילה מתוך יאוש.

"ואעלה העולה. ויאמר שמואל אל שאול: נסכלת, לא שמרת את מצות ה' אלהיך אשר צוך, כי עתה הכין ה' את ממלכתך אל ישראל עד עולם. ועתה ממלכתך לא תקום, בקש ה' לו איש כלבבו ויצוהו ה' לנגיד על עמה כי לא שמרת את אשר צווך ה'".

כושר עמידה ועצבים חזקים כאלה הם הנדרשים מן המנהיגים. יש להתחזק באמונה ובבטחון, כפי שנאמר בסוף שירת האזינו:

"כי אשא אל שמים ידי, ואמרת יי אנוכי לעולם. אם שנותי ברק חרבי ותאחז במשפט ידי, אשיב נקם לצרי ולמשנאי אשלם. אשכיר חצי מדם וחרבי תאכל בשר, מדם חלל ושביה, מראש פרעות אויב". הספרי אומר: "ממה שעשו בשבוי עמי". "הרנינו גוים עמו כי דם עבדיו יקום, ונקם ישיב לצריו וכפר אדמתו עמו".

[יג]

מצוים אנו לחיות עם האמונה, שאין נסיגה מאז התחלת שיבת ציון. הסתרות ארעיות ישנן, אבל נסיגה אין. כל הדרכים הסלולות והבלתי סלולות מובילות לגאולת ישראל.

"לדעת מראש כי אתחלתא דגאולה באה בדרך חבלים ונעימים כמרומז בפסוק 'חבלים ליוסף'. היא באה במידת הדין באיתערותא דלתתא. עקבות משיחא באים בחבלים ולפעמים גם בעקיפין, אך מצד שני באה לעומתה מידת החסד, בחינת וישת יד ימינו על ראש אפרים. לדעת מראש כי בעקבות משיחא - מכל צרה יוצא ישועה, והישועה באה מתור צרה על פי הכתוב: 'ועת צרה היא ליעקב ממנה יושע', אשר על זה אומר רבנו הגר"א בחבקוק בביאורו על הפסוק 'אנוח ליום צרה', שזה נאמר על משיח בן יוסף, לדעת מראש כי ארץ ישראל נקנית ביסורים. אבל בזה היא נקנית ממש. עקבות משיחא באות בהפרעות ומכשולים מצד שרו של עשו וגם על-ידי ארמילוס שר הערב-רב אבל בסופו נופל ביד שרו של יוסף כדאיתא במדרש תנחומא (כי תצא) בעזרתו של משיח בן דוד בחינת יהודא. מציל את יוסף אף מעז יצא מתוק ופועל ידינו ירצה ה' ולכן חלילה לנו לסגת אחור במשהו אם יהיה ח"ו איזה קושי, איזה מכשלה בדרך עבודתנו, ולהיות בטוחים כי דווקא ממנה יעקב יושע, ומן המיצר נגיע למרחביה" (קול התור פ"א י"ג). "נאמן אתה הוא ה' אלהינו ונאמנים דבריך, ודבר אחד מדבריך אחור לא ישוב ריקם", דבר אחד מדבריך!

"כי כאשר ירד הגשם והשלג מן השמים ושמה לא ישוב, כי אם הרוה את הארץ והולידה והצמיחה, ונתן זרע ולזרע ולחם לאוכל. כן יהיה דברי אשר יצא מפי לא ישוב אלי ריקם, כי אם עשה את אשר חפצתי והצליח אשר שלחתי" (ישעיה נה, י"א).

באמונה כזאת יש לחיות. וכל מי שבא במגע עם בן תורה צריך שישאב אמונה מעצם הפגישה עמו. אמונה צריכה לקרון ממנו, ועליה להקרין אל נפשו של כל אחד. ונסיים בדברי הנביא: "קרבותי צדקתי לא תרחק ותשועתי לא תאחר, ונתתי בציון תשועה לישראל תפארתי" (ישעיהו מו, יג).

שאלה גדולה מעסיקה היום את הציבור בישראל, לוחמים ואנשי העורף כאחד. האם מלחמת יום הכיפורים, וכל הכרוך בה הוא בעל משמעות לעתיד הרחוק. לשון אחר: מה הערובה לקיומה של מדינת ישראל בעתיד בתוך עולם עויין המקיף אותה? יש ששואלים את השאלה הזאת בגלוי, ויש שהשאלה מעורפלת במוחם. ורבים מאלה, שאינם משמיעים את השאלה, נמנעים מלשאול לא משום שיש להם תשובה עליה, אלא דווקא משום שאין תשובה בפייהם. רבים הם שחסר להם האומץ להתייצב מול שאלות קשות ואכזריות, שעה שאין בידם תשובה.

ההנחות שעליהן התבססה אותה אופטימיות שאננה, שהיתה מנת חלקו של הציבור בישראל התנדפו במלחמה זאת. התחושה בציבור היתה כי בעיית ישראל-ערב היא בעיה לדורות. גם אם ייחתם הסכם שלום בעתיד הקרוב או הרחוק תוסיף הדאגה הבטחונית של ישראל להתקיים, ועל אף זאת לא הטרידה דאגה זאת את מנוחת הציבור. דומה, שאופטימיות זאת התבססה בדרך כלל על שלוש הנחות:

(א) הפער האיכותי בין ישראל לערב, פער שהתבטא בעליונותו של ישראל הן מבחינת הסגולות הנפשיות והן מבחינת הכושר האינטלקטואלי. העובדה כי ההתפתחות הטכנולוגית מכניסה יותר ויותר נשק וציוד מתוחכם הגבירה בציבור את הבטחון כי הנצחון יובטח לאותו צד אשר ייהנה מעדיפות איכותית.

(ב) הנחה שנייה היתה, כי קיים הבדל גדול בין המניעים שלנו למניעים של הערבים. אנחנו נלחמים על קיומנו והם נלחמים על כבודם בלבד, וברור שמלחמה על הקיום מבטיחה עוצמת יתר לעומת מי שנלחם על כבודו בלבד.

(ג) ההנחה השלישית אמרה כי על אף הפיתולים וההתחמקויות של ארצות המערב הרי הארצות האמונות על מורשה של תרבות הומאנית - אשר מצפונן עדיין מעיק עליהן ממה שאירע בהן לישראל בתקופת השואה - לא יתנו שישראל תפול טרף בידי ערב.

דומה כי במלחמה הזאת התערערו כל ההנחות הללו. ספק גדול אם פער איכותי יוכל לאזן פער מספרי אכזרי. כאשר שבעה עשר טאנקים נלחמים נגד מאתיים טאנקים משוכללים עם סיוע של מאות אנשי חי"ר המצוידים בטיילי נ"ט. וספק גדול הוא אם צוותות של אותם שבעה עשר טאנקים הנהנים אמנם מעדיפות מוסרית ונפשית גבוהה יוכלו להכריע את מאתיים הטאנקים של האויב.

במלחמה זאת נתגלתה אמת אכזרית, כי מלחמה על הכבוד אצל ערבים זהה לחלוטין למלחמת קיום אצלנו. דבר זה נתגלה כאשר גדודים שלמים על מפקדיהם התקדמו מול אש תופת של כוחותינו - וכאשר הושמדו, באו אחרים במקומם. אשר לעזרה שאפשר היה לצפות לה מן "העולם הנוצרי המתורבת", דומה שחבל להשחית דיבורים. התמונה שנתגלתה לעינינו גלויה, מפורשת, וחמורה בכל אכזריותה.

אין איש יודע אם מערכת מדינית מעין זו שהיתה במלחמה זאת, תוסיף להתקיים בעתיד הרחוק. מי לידינו יתקע כי העולם יתחלק תמיד בין מעצמות-על, וכי האינטרסים הבסיסיים של מדינת ישראל יהיו חופפים את האינטרסים של אחת ממעצמות-העל, כמו שהיה הדבר במלחמה זאת? וגם אם יחזור ויישנה אותו מצב מדיני, מי יבטיח כי הדיפלומאטיה של אותה מעצמה תראה את הדברים באור הנכון? לנוכח כל אלה נשאלת אותה שאלה גדולה: מה מבטיח את קיומה של מדינת ישראל בעתיד?

² שיחה בפני לוחמים, חשוון תשל"ד

ובסוגריים ייאמר: אמונתם של אותם יהודים המתפללים בוקר וערב, והמזדהים עם האמור במזמורי תהילים של דוד המלך "כי לא בחרבם ירשו ארץ וזרועם לא הושיעה למו כי ימינך וזרועך ואור פניך כי רציתם. אתה הוא מלכי אלהים צוה ישועות יעקב. כך צרינו נגח, בשמך נבוז קמינו. כי לא בקשתי אבטח וחרבי לא תושיעני. כי הושעתנו מצרינו ומשנאינו הבישות. באלהים הללנו כל היום ושמך לעולם נודה סלה" (תהלים מד, ו-ט), אמונתם לא באה למלוא הביטוי של עוצמתה מעבר למלל חיצוני, לא בציבור הרחב שברחוב בלבד, אלא גם בינם לבין עצמם.

אך זאת, כאמור, בסוגריים. ונשוב לעיקר, שאלת קיומה של ישראל. כל מי ששאלה זו מטרידה אותו והוא מנסה להשיב עליה, בין שהוא מוגדר כדתי ובין שהוא רואה עצמו כבלתי דתי, חייב לחזור ולשנן לעצמו מספר עובדות שאין לערער עליהן. עובדות המייחדות את ההיסטוריה של עם ישראל באופן החד פעמי ואשר על כן כל אחת מהן היא בגדר חידה הזועקת לפתרון.

העובדה הבסיסית הראשונה היא תופעת נצח ישראל. ישראל הוא חלק ממשפחת העמים. תגובותיו הביולוגיות והנפשיות זהות בדרך כלל לתגובותיהם של שאר העמים. ואף על פי כן, מכל אותם העמים שמילאו את פני העולם בתקופת התנ"ך ואשר שמותיהם נזכרים בספר התנ"ך או בשרידים ארכיאולוגיים, העם היחידי שנותר על בימת ההיסטוריה הוא עם ישראל. עם ישראל המשיך להתקיים בעולם כתופעה לא נורמאלית בתנאים לא נורמאליים - מפורד ומפורד בין העמים, ללא ארץ, ללא מלך, ובמידה מסויימת גם ללא שפה. בדרך כלל רגילים לייחס את קיומו של עם ישראל ואי התבוללותו בין העמים לחוקיה של תורת ישראל אשר ייחדו אותו משאר העמים בהליכותיו היומיומיות: בשולחנו, בלבושו, בשמחותיו ובתגותיו. בדיקה בלתי מוחדת של תולדות העמים בני קדם תגלה, כי כל הדתות בתקופת התנ"ך ובימי קדם היו לאומיות. כמוש היה אלהי מואב, אלהים משלהם היו גם לעמון, לפלשת ולצור. חוקיהם ייחדו אותם והיפלו אותם עם מעם בקיצוניות רבה יותר מאשר אצל העם היהודי. יתר על כן, כל דתות קדם האחרות, הקדומות, היו סגורות מכל וכל בפני כל זר. פלשתי לא היה יכול לקבל על עצמו את דת מואב כי אלהי מואב היה אלהי מואב בלבד.

כל מושג הגרות, האפשרות של הצטרפותו של זר לדת כלשהי, היה קיים אך ורק בישראל. ואכן קלט ישראל במשך כל הדורות רבבות רבבות זרים אשר הצטרפו אליו. ואף על פי כן - ישראל נשאר יחידי בתורת שכזה, בעוד כל יתר העמים התבוללו ביניהם ולא נשאר מהם שריד. דברים אלו ידועים ולא. כאן המקום לעמוד עליהם ולהוכיחם.

עובדה שנייה. יחסם של הגויים לישראל. תופעת האנטישמיות היא תופעה מיוחדת במינה. תופעה יציבה במשך כל הדורות בתנאים שונים ובנסיבות שונות. בכל דור ובכל תקופה חיפשו אנשי הגות הסבר לתופעת האנטישמיות. ואכן יגעו ומצאו, ובדרך כלל סיבות נכונות. אך ראה זה פלא, בכל דור מצאו סיבה אחרת, הסיבות השתנו, והתוצאה בעינה נשארה - **אנטישמיות**. הציונות המדינית באה לכלל מסקנה כי הסיבה הנכונה לאנטישמיות היא היותנו עם לא ככל העמים, עם ללא מדינה; וכאשר תקום מדינה יהודית תיעלם האנטישמיות מעצמה. זאת היתה טעותה הגדולה של הציונות המדינית ושל מבשריה הדגולים והמבריקים.

תקומת מדינת ישראל לא זו בלבד שלא הפחיתה את ממדיה של האנטישמיות, אלא, דומה, אף הגבירה אותם. שום מדינה בעולם, אשר חטאה המדיניים היו כבדים הרבה הרבה יותר מחטאיה, כביכול, של ישראל לא לקתה ביחס כה משפיל וכה מעליב כדרך שנהגו לעתים כה קרובות במדינת ישראל. ואנו בעינינו ראינו. מדינאי הציונות ואף מדינאי העולם לא חזו ולא שיערו, כי תקומת מדינת ישראל תצליח ללכד נגדה את כל ארצות ערב המסוכסכות ביניהן מאז ומקדם ואישה א,ת רעותה חיים בלעה. רק המלחמה נגד ישראל היא שאיחדה אותן.

עובדה שלישית - יחסם של היהודים בגלותם לארץ-ישראל. זוהי תופעה היסטורית שאין לה אח ודוגמא בשום אומה ולשון. רוב שנות קיומו לא חי עם ישראל בארץ ישראל. שנות ישיבתו בארץ ישראל היו מעט שנות שלווה ומנוחה. ולמרות זאת באלפיים שנות גלות נמשכים יהודים לארץ ישראל לקומם הריסותיה ולהחיותה

משיממתה. מה מביא את היהודים לארץ ישראל? אין אנו מדברים על יהודים אשר התפללו שלוש פעמים ביום: "ותחזינה עינינו בשובך לציון ברחמים". אנו מדברים על יהודים אשר זה דור שלישי או רביעי לא אמרו את התפילה הזאת. אנו מדברים על יהודי רוסיה אשר ספר התנ"ך הדה חתום בפניהם ולא ידעו דבר על היסטוריה יהודית, ובכל זאת הם נמשכים לארץ ישראל.

תופעה זאת מיוחדת במינה היא, אשר אין לה אח ורע בתולדות שאר העמים.

העובדה הרביעית - האינטנסיביות הגדולה שבהיסטוריה היהודית בתקופה של שלושים השנים האחרונות. ראשיתה - יהודים מובלים לתאי גאזים כצאן לטבח ומיד וסמוך לאחריה - עם כלביא יקום: מלחמת השחרור, ששת הימים, מלחמת יום הכיפורים.

לפני שלושים שנה - התעלמות מוחלטת מקיומם של יהודים, ואחרי מספר שנים: ישראל בטבור העולם. אילו חרב חלילה העולם בשואה גרעינית, והיסטוריוני העתיד היו מנסים לשחזר את קורותיו בתקופתנו, הם היו מגלים שרידים ארכיאולוגיים המעידים מצד אחד על השואה באירופה ומצד שני על מדינת ישראל ומלחמותיה ומעמדה בעולם. ואין ספק כי היו מגיעים למסקנה ששני אירועים אלה אירעו בתקופות שונות שמרחק של מאות שנים מבדיל ביניהן. ולמעשה כל זה אירע לנו בדורנו בתקופה של שלושים שנה. ארבע עובדות אלה איש אינו רשאי ואיש אינו יכול להתעלם מהן. המסקנה המתבקשת ועולה מהן היא כי חוקי היסטוריה רגילים הפועלים בכלל העמים אינם חלים על ישראל. על אף היותו חלק בלתי נפרד ממשפחת העמים - שונים חוקי היסטוריה שלו מכל חוקי היסטוריה של כל אומה ולשון.

עם לבדד ישכון - מצב שהוא מקור של חולשה וסבנה אצל כל אומה, הריהו לישראל מקור לעוצמה ולביטחון. למסקנה זו יגיע כל מתבונן בלתי משוחד, גם אם לא ידע להסביר את פשרה.

ליהודי מאמין ישנו הסבר לעבר היחודי ותשובה לעתיד הספקני. הוא רואה בעם ישראל את עם אלהים חיים, אשר אלהיו הבטיח את קיומו לנצח; את העם שיעודו אשר יעד לו הקב"ה הוא: לייצג את האידאה האלהית עם הדרישה לאורחות מוסר, צדק ומשפט - הדרישה המקפת את כל העם לחברותיו השונות, והיכולה להתמלא רק בארץ ישראל, שהובטחנו מאת בורא העולם לאבות האומה ולבניהם אחריהם, שבה הי העם מאות בשנים, ולאחר הפסקה ארוכה שבה שממה ולא נתנה יכולה לבני אומות אחרות שניסו להיאחז בה - שבה ומניבה פירותיה לעמה - עם ישראל, הבונה מחדש אותה כפי הבטחת הקב"ה. יהודי מאמין רואה את תקופתנו כתקופה משיחית, ומכאן האינטנסיביות שבהיסטוריה היהודית בתקופתנו זאת.

האפיקורוס המושלם, המנסה לחפש הסבר אחר חייב גם הוא בדיסציפלינה מדעית ובהברת העובדות, שעה שהוא מנסה להשוות את ההיסטוריה היהודית ואת חוקיה לחוסי ההיסטוריה של עמים אחרים.

גישה מדעית שקולה אינה חייבת להשיב על כל שאלה וחידה. מותר לה להשאיר עם השאלות ולצפות ליום שימצא להן פתרון. אך את העובדות עליה לקבל ללא סילוף.

דברים אלה חייבים להיות נר לרגלנו, כאשר אנחנו מתבוננים ותוהים במה שאנו תוהים בעקבות מלחמה זאת. המסקנה המתבקשת - חיפוש זהותנו ללא משפטים קדומים. לא "מיהו יהודי" אלא מהו יהודי? מה יעודינו, מה גורלנו, מה טעם מלחמותינו ומה סוד קיומנו ומהי העצמה הגנוזה בעובדה המאפיינת אותנו: עם לבדד ישכון ובגויים לא יתחשב.

אפשר שישנם עוד צדדים המייחדים אותנו משאר העמים. חובת השעה לבחון מוסכמות של אתמול, לשאול שאלות ולהתבונן בדברים מתוך אומץ - בא, ותו אומץ שנתגלה בשעת הסרב.

ונקודה נוספת, אני יודע שאני מדבר לפני חיילים לוחמים. רבים רבים מכם גילו את אלהי ישראל לראשונה בחייהם בתור. סערת הקרב. רבים רבים מצאו את עצמם מתפללים מבלי שהורגלו לכך. כלפיהם מבקש אני לומר מלים אחדות, להשיב על שאלות שנשארו במסתרי לבם, ולא עלו עדיין על דל שפתותיהם. "קרוב ה' לכל קוראיו, לכל אשר יקראוהו באמת", נאמר בספר תהילים. לכל אשר יקראוהו באמת, בין דתי, בין לא דתי. לא אני כראש-ישיבה, ולא תלמידי והברי, חבריכם לנשק ולקרב, מייצגים את הקב"ה יותר מכם.

תפלתו של מי קרובה יותר לקב"ה - תפילתי אני, שחונכתי לה מילדות או תפילתכם שלכם, שגיליתם אותה בסערת קרב. רק הקב"ה יודע.

בשום פנים לא אוכל לומר, ואיש מאתנו לא יוכל לומר: אילו הייתי אני מתחנך וחי בתנאים שלכם הייתי מגיע לתפילה שאליה הגעתם אתם. תפילה כנה הבאה ממעמקים ונובעת מהם - גם כאשר היא מגומגמת במלים, היא נשמעת במרומים.

"ה' שמעה בקולי, תהיינה אזניך קשובות לקול תחנוני" - אמר דוד המלך באחד ממזמורי תהילים. אחד מגדולי החסידות העיר על כך: ה' שמעה קולי - לא נאמר, אלא "שמעה בקולי": שמעה מה שחבוי בצלילי קולי, ומה שלא עלה בידי לבטא במלים.

משל יהודי קדום מספר מעשה באדם שטעה ביער בליל חושך ועלטה. לשוא חיפש את הדרך, את השביל שיוציא אותו מן הסבך. לפתע הבריק ברק בשמים והאיר את כל היער. עמד אותו אדם נרגש למראה המופלא והפטיר: מה יפה היער לאור הברק.

מי שלא ניחן בתבונה מספקת מסתכל בשמים ומשתעשע במראה המרהיב שמתגלה בהבריק הברק. מי שניחן בתבונה יתירה - מסתכל על הארץ שמסביבו, ולאור הברק מבין למצוא את השביל שיוציאנו מן הסבך.

המועקה והמבוכה שבאו בעקבות מלחמת יום הכיפורים חשפו למעשה משבר עמוק. זהו משברו של עצם הרעיון הציוני בתפישתו ההרצלאית. מהו בעצם יסודו של אותו רעיון, אשר הצית לבבות, ורכש לו אוהדים גם בקרב טובי אומות העולם. הרצל ביקש לפתור את "שאלת היהודים", למען היהודים ולמען אומות העולם. הבעיה המציקה ליהודים אינה הסבל היהודי בלבד, אלא גם עצם קיומם כעם. והבעיה המטרידה את האומות היא הבעיה המוסרית של האנטישמיות. האנטישמיות לפי תפיסתו, היא תוצאה טבעית של תופעת האי נורמאליות שבחיי העם היהודי. עם ללא מולדת וללא מדינה. השאיפה היא איפוא לנורמאליזאציה של העם, שניתן להגיע אליה על ידי ריכוז טריטוריאלי וכינון מולדת ומדינה. כאשר לעם ישראל תהיה מולדת משלו ומדינה משלו הוא יתפוס את מקומו הנכון במשפחת העמים. שוב לא יהיה מקום יותר לאנטישמיות. קיומם של היהודים יובטח במולדתם והעולם לא יוטרד יותר בבעיית היהודים.

על ברכי רעיון זה חונך הדור, ורעיון זה הפך לאבן פינה בכל תפיסתו הלאומית. רעיון זה חדר ללבבות באלפי צורות, בהתבטאויות שונות. והנה, בשעה שהציונות חוגגת את נצחונה במישור המעשי - תפיסתה האידיאולוגית התמוטטה כל כולה. **שאלת היהודים לא נפתרה.** האנטישמיות לא זו בלבד שלא נעלמה, אלא אף החריפה. שאלת הקיום היהודי מוסיפה להציק. שאלת עצם קיומה של מדינת ישראל בתוך העולם הערבי ובקרב עולם עוין הפכה להיות שאלה מוחשית ונוקבת. העולם לא נפטר משאלת היהודים.

החלומות על נורמאליזאציה נתגלו כדבר ריק. מדינת ישראל היא, המדינה היחידה בעולם שעומדת בפני סכנת השמדה. מדינת ישראל היא מדינה יחידה בעולם שעם נציגיה אין מוכנים לשבת ליד שולחן אחד, והרשימה ארוכה. חזונו של נביא אומות העולם "הן עם לבדד ישכון ובגויים לא יתחשב", מתקיים לעינינו בצורה המוחשית ביותר. רעידת אדמה שעליה מדברים בימים אלה איננה תוצאה של עירעור התפיסה הבטחונית או התפיסה הפוליטית כל עיקר, אלא, עירעור האלף בית של עצם התפיסה הציונית הלאומית. ובמידה שציונים דתיים לאומיים הזדהו עם התפיסה הזאת, ואמנם הזדהו עמה במידה רבה, אלא שהוסיפו לה שתי מלים משמעותיות, בעזרת השם - הרי הם שותפים למשבר, למבוכה ולמועקה הפוקדים את הציבור החילוני.

אולם קיימת גם ציונות אחרת והיא ציונות של גאולה, אשר מבשרה ופרשנה הגדול היה הרב קוק זצ"ל. ציונות זאת לא באה לפתור את שאלת היהודים על ידי כינון מדינה יהודית, אלא היא משמשת מכשיר בידי ההשגחה העליונה לקדם את ישראל לקראת גאולתו. ישוב ארץ ישראל על ידי קיבוץ בניה לתוכה, הפרחת שממונה וכינון עצמאות יהודית בתוכה הם שלבים בתהליך הגאולה. מגמתה הפנימית אינה נורמאליזאציה של עם ישראל, להיות עם ככל העמים, אלא להיות עם קדוש, עם אלוהים חיים, אשר מרכזו ירושלים ומקדש מלך בתוכה. כי עת לחננה כי בא מועד.

"הרגש החזק המפעם בקרבנו הוא הרבה יותר עז וטהור, הרבה יותר גדול ונישא מכל ההסברים השונים אשר אנו תמיד מתאמצים להסבירו. לבושים צואים אנחנו מלבישים את בן המלך כי לא נוכל בנשמותינו הרצוצות לתאר את גדלו - גדלנו" (חזון הגאולה).

"רוח ד' אשר על עמו ודברו הנאמן לעולם לזכור חסדי אבות ולהביא גואל לבני בניהם, הופיע על המפעל הקדוש בכל חלקיו החומריים והרוחניים עד כדי, ההתעוררות הנפשית הגדולה ההולכת ומתפשטת בכנסת ישראל בעזרתה של התנועה הציונית לזרמיה" (שם).

"אותו הסוד הקדוש שהוא הנושא העיקרי של כל החזון הגדול הזה יש בו משום נצוץ טמיר של אורו של משיח הגואל שנגלה ונכסה וחוזר ונגלה. בשביל כך הרינו רואים במשך המהלך של תחיית האומה והרחבת הישוב

³ ישיבת הר-עציון, תשל"ד

בארץ ישראל הרבה חליפות עליות וירידות. כל ירידה במהלך המפעל הרי היא בחינת ההתכסות של הגואל וכל עלייה הבאה אחריה הרי היא בחינת התגלותו" (שם).

מה שמתגלה לעינינו היא ראשית התגשמותו של החזון הנבואי על שיבת ציון. הצעדים הם צעדי משיח. ואף על פי שיש שמתלווים להם יסורים, הצעדים בטוחים והמהלך ברור, כי פדה ד' את יעקב וגאלו מיד חזק ממנו. הגיעה השעה שהציונות תפנה מקומה לציונות של גאולה גם בתודעתנו.

אחד מתלמידי הגר"א כתב בזה הלשון: " 'ויכר יוסף את אחיו והם לא הכירוהו' (בראשית מב, ח). זוהי אחת מתכונותיו של יוסף ולא רק בדורו כי אם בכל דור ודור אשר משיח בן יוסף מכיר את אחיו והם לא מכירים אותו. ומעשה שטן הוא המסתיר את תכונותיו של משיח בן יוסף שאין מכירים בעקבות משיחא וגם מזלזלים בהם בעונותינו הרבים. כי לולא זאת היה כבר קץ לצרותינו. ואלו ישראל מכירים את יוסף היינו עקבות דבן יוסף משיחא שהם קיבוץ גלויות וכו' היינו נגאלים כבר בגאולה שלימה" (קול התור פ"ב ל"ט).

עם תלמידים בחזית⁴

[א] "והנצחון שלהם"

קריאות טלפונית באמצע הלילה מטעם ענף ההסברה והרבנות הצבאית הזעיקו אותנו, מספר ראשי ישיבות. "החבר'ה רוצים לראות אתכם", נאמר לנו.

עלינו ומצאנו אותם באחד החניונים העורפיים, בין קרב לקרב. נחים קצת, ומטפלים בטאנקים.

ראינו אותם, שמענו אותם, שוחחנו אתם, התפללנו אתם וגם למדנו אתם. קשה לתאר במלים את חוויית הפגישה, פגישת תלמידים עם רבותיהם, בין טאנקים מפויחים. באנו אליהם כראשי ישיבות והיו רגעים שהתגמדנו בפניהם ועמדנו כתלמידים לפני רבותיהם, משתאים נוכח גדולתם, נוכח כוחות הנפש העצומים שנתגלו לנו מתוך גמגומיהם סיפוריהם הפשוטים. ראינו אותם באמונתם הלוהטת, בבטחו-גם המוצק בצור ישראל וגואלו, בידיעתם הברורה שכל מה דעביד רחמנא לטב עביד. ראינו אותם בפשטותם ובענוותם הגדולה. ראינו גילויי אחווה ואהבה, מצות "ואהבת לרעך כמור" - כמור ממש, ללא חייץ, ביחס לכל חייל, לכל מפקד. ראינו לפנינו חיילים החשים ונושמים את המימד האלוהי של המאורעות. רק פסוקי התנ"ך המתאימים נעתקו מהם בסערת הקרבות, וכאילו היו מבקשים מאתנו להזכירם ולבטא במילים, בפסוקים, ובמאמרי חז"ל את מה שהם חשים. מצאנו שם צמאון לא רגיל לשמוע דבר ד'.

מה גדולים הלבבות המכילים בבת אחת אמונה גדולה ובטחון מוצק בישועת אלהינו עם כאב צורב על נפילת אתים לתורה ולנשק, עם דאגה טורדת לפינוי חללים ולהבאתם לקבר ישראל. פיות מלאים תהילת ד' על חסדיו ונפלאותיו הרבים, שנתגלו בשעות קשות, עם הכנעה וצי-דוק הדין על מה שראו והתקשו לתפוס.

שמענו על לבטיהם ההלכתיים במצוות שבין אדם למקום ובין אדם לחברו בנתוני קרב. למדנו פרק בשמירת שבת בתוך הטאנק. שמענו על דקדוקים וזהירות במצוות, אגב ויתור על הדבר היקר ביותר שם, כמו מנוחה קצרה או הודעה חטופה לעורף, בגלל קדושת השבת. שמענו אותם נזכרים ומזכירים דברי הרמב"ם המופלאים, שדיברנו בהם ביום הכיפורים בישיבה, על מי שיוצא, למלחמה (ראה עמ' 18).

משתוממים עמדנו בפני תלמידים, אשר לפני מספר ימים עסקו בישובן של הוויות דאביי ורבא ובירורי סוגיות תלמודיות, ועתה עוסקים בלחימה בלב ונפש, מתוך אמונה, שאכן את מלחמת ד' הם נלחמים, והשם הוא הנלחם להם. לא נגזים אם נאמר שנשמנו אתם אווירה תנ"כית.

נזכרנו והזכרנו להם את דבריו האחרונים של משה רבינו עליו השלום לישראל לפני פטירתו, אחרי עשרות שנות לימוד תורה לבני ישראל: "אשריך ישראל, מי כמוך, עם נושע בד' מגן עזרך ואשר חרב גאותך ויכחשו אויבך לך ואתה על במותימו תדרך".

ורבותינו במדרש מוסיפים: "הקב"ה עושה את מלחמתן של ישראל והנצחון שלהם. אמר דוד להקב"ה: אתה עושה המלחמה ולך הוא הנצחון, שנאמר: 'לך ה' הגדולה והגבורה והתפארת והנצח וההוד'. אמר לו הקב"ה לדוד: נתת לי הנצחון, אף אני אתן לך הנצחון, שנאמר: 'למנצח לעבד ד' לדוד'".

[ב] "בדמיך חיי"

⁴ שיחות בראדיו על רשמי ביקור בקווים, תשל"ד

ביקורנו הפעם אצל תלמידינו בקו החזית היה שונה מן הביקור הקודם, לא רק בשל התנאים הגיאוגרפיים, אשר ללא ספק תרמו לחוויית הפגישה, אלא בעיקר בגלל שני דברים אחרים: זאת הפעם פגשנו אותם בתנאי הפסקת אש, כאשר הבחורים לא רק מבקשים לשמוע, אלא גם ללמוד. ועוד דבר שאפיין את הביקור: התברר לנו כי ציבור החיילים שאליו היו פנינו - מועדות, היה הרבה יותר גדול ממה שציפינו.

התברר בי מבחינת הצימאון לדבר ד' מיטשטשים ההבדלים שבין חיילים בני הישיבות ובין חיילים אחרים, אם דתיים ואם שאינם דתיים. נפגשנו עם מפקדי תלמידינו ושמענו על מעשיהם, על לחימתם, על מסירותם ומעל לכל - על עמידתם הנפשית המופלאה בשעות הקשות, ששימשה מקור עידוד לחבריהם ולמפקדיהם.

סיפר לנו מפקד חטיבה: "עמדתי לפני הכרעות קשות. כינסתי את הלוחמים, כדי לשתף אותם בהערכת הבאות ולהכין אותם לקראת אפשרויות קשות. האווירה היתה קשה במיוחד. לפתע קם חייל ואמר: 'המפקד! ישנה בעיה אחרת, מחר ערב סוכות ואנו זקוקים לארבעה מינים'. נדהמתי", סיפר המפקד, "כשהתאוששתי מתדהמתי אמרתי לו: 'בסדר'. מסרתי את הזמנתי בקשר-אלחוט והזמנתי כך וכך כלים, כך וכך פגזים, ולבסוף ארבעה מינים. חשתי את התדהמה מן הצד השני. 'מנין נקח כאן ארבעה מינים?' נשמעה לבסוף התשובה". מי שמכיר את קולו הסמכותי של אותו מפקד יודע שפקודתו חייבת להתבצע גם במצבים בלתי אפשריים. לפני עלות השחר הגיעו ארבעת המינים לקו הראשון, ואין צורך להוסיף שהטאנקיסטים שלנו שמחו לשתף גם את המח"ט במצוות נטילת לולב. אסתפק במסירת הסיפור כפי ששמעתי אותו, ללא אותם דברי הערצה שנתלוו לו על הכוח הנפשי הגדול שנתגלה כאן.

סיפור שני, מפי מפקד אחר: "החבר'ה חזרו מן הקרב הראשון בחייהם. היה זה קרב קשה ואבזרי וכמה מחבריהם נפגעו בו. החבר'ה היו בהלם", סיפר אותו מפקד, "גם לא היה יכול להיות אחרת. והנה, בעוד אני מחפש את הדרך ואת המלים להוציאם מן ההלם ולהחזירם למציאות, נשמע קולו של חייל אחד: 'מעריב!!'. והנה כולם מתקבצים ואומרים 'ברכו את ד' המבורך', ומתפללים בצוותא תפילת ערבית בדבקות". אשר לתגובתו של אותו המפקד למראה הדבר, כפי שסיפר לי, לא אומר דבר, ואשאר זאת לדמיונו של הקורא.

למען הכנות, יאמר דבר במשפט מוסגר. בשיחותינו עם המפקדים היו לנו רגעי מבוכה, כאשר נתקלנו במידת ההערכה כלפינו אישית מעבר למה שניתן היה לצפות. חשנו כאילו אותם מפקדים זוקפים חלק מאותן התכונות המופלאות שנתגלו אצל תלמידינו לזכותם של מחנכיהם. דבר זה גרם לנו מבוכה, כי חשנו כאילו נעשה עוול לבחורים.

את היחידות השונות שפגשנו, מצאנו מפוזרות בחולות המדבר ועוסקות באימונים, כאשר אנחנו נעים בג'יפ של המפקדה בליווי קצין, איש מילואים. בהגיענו למקומותיהם הפסיקו את האימונים והתכנסו מחלקות-מהלקות לשמוע, לשוחח, לשאול ולהרהר בקול.

היו לנו כמה פגישות מרגשות, כאשר הפתענו את תלמידינו בנוכחותנו שם. בהבחינם בנו קפצו מן הטאנקים היישר לבין זרועותינו. המלים כמעט נעתקו מפיהם. המקום - כשישים ק"מ מקהיר. הנוף - חולות מדבר ובסיסי טילים מנותקים. הרקע הקרוב - טאנקים ישראלים. ובתור כל אלה - פגישת אחים. רב ותלמידו מתחבקים.

ועתה - משהו על תוכן השיחות.

הפעם אספר בעיקר על שיחות עם כלל החיילים, ולאוו דווקא עם בני הישיבות. שאלות רבות נשאלות, והרהורים רבים עולים עתה בין חיילי קו החזית. אין הכוונה לשאלות בקשר לשיקולים מדיניים ואסטרטגיים הקשורים במלחמת יום הכיפורים. השאלות נוגעות לעצם תופעת המלחמה בישראל. המלחמה הזאת נתפסת כחוליה בשרשרת המלחמות והמאבקים של עם ישראל לדורותיו, והשאלה הגדולה הוא: מה פשרם? ומכאן מחשבות ורהורים על ייחודו ולעודו של עם ישראל. הרהורים עולים בקשר למעמדה של מדינת ישראל

בעתיד הרחוק בעולם הגויי האכזרי. על מה להשתית ולהבטיח קיומה של ישראל בעתיד? האם ניתן להבטיח את קיומנו על שיקולים גלובאליים של מעצמות-על? האם קיומה של מדינת ישראל יתבסס תמיד על הפער האיכותי בין ישראל לערב? ומנין הבטחון שהפער הזה ימשך? ומכאן צפים ועולים הרהורים, שמא טמון סוד בקיומה של אומתנו וארצנו המחודשת, מעין אותו סוד שהבטיח את קיומו של עם ישראל מאז ומקדם, סוד נצח ישראל. ומכאן החתירה לגלות את המיוחד, את השונה, את החד-פעמיות שבגורלו ההיסטורי של עם ישראל. היסטוריה מיוחדת במינה היא זו אשר חוקי היסטוריה רגילים אינם תופסים בה. מצפים להיווכח כי אותו חזון של נביא אומות העולם, "עם לבדד ישכון ובגוים לא יתחשב", לא מקור חולשה הנהו אלא, מקור עידוד ובטחון.

כאשר אתה שומע שיחותיהם ותגובותיהם של חיילים, אשר מפאת חינוכם, שם שמיים כאילו נכרת מפייהם, כשהם משתחררים לאט-לאט ממעצורים חיצוניים ומגלים את האמונה הפועמת בליבם, גם כאשר דיבוריהם מגומגמים - וביניהם כאלה אשר כבר עברו את שלב הגמגומים ומצאו לבם מכוון לאביהם שבשמיים - הנך מתמלא עידוד, ובבטחון הנך צופה ליום גדול, שלדעתנו יבוא. יום של חיפוש זהותנו ושיבה לעצמנו, ומשם - לאלהי יעקב.

ועוד ממה ששוחחנו. חיילים אשר מעולם לא ידעו מה זו תפילה, מצאו את עצמם פונים להקב"ה בשעות הקשות, ואתה חש את שאלותיהם ללא מלים המטרידות אותם. הם תוהים לדעת איך מסתכלים עליהם בשמים, וחשים רגשי הקלה והרוחה למשמע דברינו על קרבת ד'. "קרוב ד' לכל קוראיו לכל אשר יקראוהו באמת". כל קריאה כנה, כל צורה שהיא, במלים וללא מלים, כאשר היא כנה, נובעת ממעמקים, ומכוונת כלפי מעלה - היא נשמעת ונקלטת. כאשר השתדלנו להסביר כי אין יודע תפילתו של מי נשמעת ונקלטת יותר, אם תפילתו של זה ששפר חלקו עליו והתחנך מילדותו לתורה ולתפילה או של זה אשר מעולם לא התחנך לתפילה, וגילה את עצמו מתפלל בסערת הקרב - חשנו כי הדברים חודרים למעמקים.

כמובן, שוחחנו לא מעט על הדם היהודי שנשפך, על חייה של כנסת ישראל אשר חיה בדמיה. "ואעבור עליך ואראך מתבוססת בדמייך ואומר לך: בדמייך חיי". הקב"ה רואה כביכול שהדברים אינם נקלטים. קשה לקלוט אותם, כאשר אתה רואה מי ומי בנופלים. האמנם "בדמייך חיי", וכך תחיה כנסת ישראל? והקב"ה חוזר שנית על דברו: "ואומר לך: בדמייך חיי".

[א] ויותר יעקב לבדו

"ויותר יעקב לבדו ויאבק איש עמו". "אין כאל ישורון' רוכב שמים בעזרך'. ר' ברכיה בר סימון אמר אין כאל ומי כאל ישורון ישראל סבא. מה הקב"ה כתוב בו 'ונשגב ד' לבדו' אף יעקב 'ויותר יעקב לבדו'" (רבה וישלח). ונשגב ד' לבדו - ויותר יעקב לבדו, הניגוד בין שני הכתובים הוא קוטבי. "בוא בחור והטמן בעפר מפני פחד ד' ומהדר גאווה. עיני גבהות אדם שפל ושח רום אנשים ונשגב ד' לבדו ביום ההוא." שום כח בעולם אינו מתייזב נגדו יתברך, "ושח גבהות אדם ושפל רום אנשים ונשגב ה' לבדו ביום ההוא". כנגד זה עומד יעקב מול עולם עוין ונאבק לבדו עם שרו של עשו המייצג את כל הכח הפיסי והברוטאלי שבעולם. אם היו לו מספר ידידים, הרי הם מעבר לנהר. יעקב אנוס להלחם לבדו, ועינם של חז"ל רואות כאן הקבלה ודמיון בין ישראל לסבא, להקב"ה, מה שם לבדו אף כאן לבדו...

אכן יש במעמד זה של האבקות יעקב לבדו, שגב מעין שגב של מעלה. זה אינו שגב מעלמא הדין. העצמה הפנימית המתגלה ביעקב בעת שנותר לבדו היא מעין תוקף של מעלה. תוקף של משגב אלקים לבדו.

זאת ועוד, בשעה שיעקב נותר לבדו, דווקא אז מתגלה כוחו לאלהיו, אז מתגלה ונשגב ד' לבדו ביום ההוא. אז מתגלה ליעקב עצמו כי כוחו לא ממין כוחו של עשו. הוא איננו נמדד לפי מספר כלי הנשק שבידו, משגבו באלוהי יעקב סלה.

"מי זה בא מאדום חמוץ בגדים מבצרה זה הדור בלבושו צועה ברב כוחו, אני מדבר בצדקה רב להושיע. מדוע אדום ללבושך ובגדיך כדורך בגת. פורה דרכתי לבדי ומעמים אין איש אתי ואדרכם באפי וארמסם בחמתי ויז נצחם על בגדי וכל מלבושי אגאלתי. כי יום נקם בלבי ושנת גאולי באה. ואביט ואין עוזר ואשתומם ואין סומך, ותושע לי זרועי וחמתי היא סמכתי. ואבוס עמים באפי ואשכרם בחמתי, ואוריד לארץ נצחם".

"עם לבדד ישכן ובגוים לא יתחשב!"

[ב] חוזר ונעור

היתה מלחמת ששת הימים ואתה אותה התעוררות מופלאה של המוני בית-ישראל, התעוררות שהיתה בה התוודעות איש לרעהו, איש לעמו לארצו ולמקדשו, התוודעות אדם לאביו שבשמים. אחריה באו הימים האפורים, השעות הקטנות - והשעות הגדולות והיפות נעלמו כלא היו.

באה מלחמת יום הכיפורים ושוב באו עמה שעות יפות. "שחורה אני ונאווה בנות ירושלים", שחורה אני כל ימות השנה ונאווה אני ביום הכיפורים" (מדרש רבה). אילו תיו בימינו חכמי המדרש ודאי היו מוסיפים: "נאווה אני במלחמת יום הכיפורים". הפעם לא הקיפה ההתעוררות המונים כבמלחמת ששת הימים, אך כנגד זה בקרב אלפי לוחמים הגיעה לעוצמה שלא ראינו כמותה באותה מלחמה. והשאלה נשאלת: האם גם הפעם יעלם הכל? מי יודע. החששות גוברים כי אחרי ימי המתח יבואו ימי התפרקות ובעקבם הקטנוניות והקדרות.

הבה נפתח את ספר בראשית ונעיין בו: "וכל הבארת אשר חפרו עבדי אביו בימי אברהם אביו, סתמום פלשתים וימלאום עפר... וישב יצחק ויחפר את בארת המים אשר חפרו בימי אברהם אביו ויסתמום פלשתים אחרי מות אברהם, ויקרא, להן שמות כשמות אשר קרא להן אביו".

⁵ שיחות בישיבת הר-עציון, תשל"ד

מקובלנו מפי חז"ל, כי חפירת בארות של האבות הקבילה לחפירה בנבכי הנפש, לנביעה רוחנית, להשקאת צמאים לדבר ד' מבאר מים חיים, "ואין מים אלא תורה". ואמנם זכה אברהם ובכוח אותה חפירה הפיץ דעת ד', השפיע ועשה נפשות לאמונה באל-יחיד בורא עולם ולדביקות בדרכיו. אך האכזבה לא איחרה לבוא. הבארות אשר נחפרו סיתמום פלשתים אחרי מות אברהם. הנפשות אשר עשו אברהם ובני ביתו חזרו לסורם. "אברהם כרי ליה להאי בירא בגין דאיהו אולוף לכל בני עלמא דיפלחון לקב"ה. וכיון דברי ליה אפיק מיין נבעין דלא פסקין לעלמין. וכיון דמית אברהם מה מה כתיב? 'וכל הבארות אשר חפרו עבדי אברהם אביו וגו'... כיון דמלוה פלשתים עפרא רזא דאהדרו בני עלמא לעבודה זרה, והוה עלמא שלם דלית דידע ליה לקב"ה. כיון דאתא יצחק מה כתיב? וישב יצחק ויחפור את בארות המים אשר חפרו בימי אברהם אביו'. מאי 'וישב'? אלא דאתיב עלמא לתיקוניה ואולוף לון לבני עלמא דידעין ליה לקב"ה" (זהר דברים, תוספת, דף ש"ב עמוד ב'). אחרי אברהם בא יצחק בתנופה חדשה, "וישב יצחק ויחפור את בארת המים". ראה פרי בעמלו, רחוקים רוו צמאונם מבאר מים חיים.

"ויקרא להן שמות כשמת אשר קרא להן אביו". למה חזר לשמות שקרא להן אברהם, למה לא קרא להן בשמות חדשים, הרי יצחק הוא שחפר את הבארות וזכאי היה לקרוא להן בשמות משלו? אלא לאחר שחפר יצחק אבינו את הבארות גילה כי בעצם הוא ממשיך בחפירתו של אברהם, ובזכות אותה חפירה עלה בידו לגלות את הבארות שהן למעשה בארותיו של אברהם, ועל כן קרא להן שמות אשר קרא להן אביו.

בוא יבואו ימי התנערו. לכשתבוא שעת ההתעוררות הגדולה נשוב ונתוודע לימי מלחמת ששת הימים ומלחמת יום הכיפורים, נגלה את רישומיהם ונכירם. אז יתברר כי דבר לא הלך לאיבוד "וחשב מחשבות לבלתי ידח ממנו נדח". באר שחפרוה ימי תשכ"ז וכרוה ימי תשל"ד, מימיה הוסיפו לפכות במסתרם. "כי לא מחשבותי מחשבותיכם ולא דרכיכם דרכי, נאם ד'. כי גבהו שמים מארץ, כן גבהו דרכי מזרכיכם ומחשבתי ממחשבתיכם. כי כאשר ירד הגשם והשלג מן השמים ושמה לא ישוב כי אם הרוה את הארץ והולידה והצמיחה, ונתן זרע לזרע ולחם לאכל. כן יהיה דברי אשר יצא מפי לא ישוב אלי ריקם, כי אם עשה את אשר חפצתי והצליח אשר שלחתי".

[ג] בכפל פנים

שתיים ראיות הן: ראית ה"בפועל" וראית ה"בכוח". הראשונה מסתכלת במציאות כגילוייה, בהווה, האחרת רואה את מה שמקופל וגנוז בה במציאות זאת. "וכן כשהיו ישראל במצרים ראה הקב"ה מה שעתידין לעשות, הה"ד: ויאמר ה' 'ראיתי' לא נאמר, אלא: ראה ראיתי. אמר לו הקב"ה: משה, אתה רואה ראייה אחת ואני רואה שתי ראיות, אתה רואה אותן באין לסיני ומקבלין תורתך ואני רואה אותן מקבלין תורתך - זהו ראה; ראיתי - זו ראית מעשה העגל". (שמות רבה ג). גם משה רבינו ראה בוודאי ראייה חודרת ומקיפה, אך הקב"ה לימדו לראות שתי ראיות, גם בשעה שבין שתיהן המרחק גדול.

וכן רבי עקיבא וחבריו שראו שועל יוצא מבית קדשי הקדשים, היו הם בוכים והוא. משחק. לפני רבי עקיבא, ענק הרוח, העתיד הרחוק ניצב כהווה. הוא. בתור "ציון שדה תחרש" כבר ראה "עור ישבו זקנים וזקנות ברחובות ירושלים".

יומא חד הוה קא סחי רבי יוחנן בירדנא, חזייה ריש לקיש ושוור (רש"י: קפיץ) לירדנא אבתריה. אמר ליה: חילר לאורייתא. אמר ליה: שופרך לנשי. אמר ליה: אי הדרת בר יהיבנא לך אחותי דשפירא מינאי. קביל עליה (ב"מ פד.). רבי יוחנן ראה את קפיצתו של ריש לקיש כביטוי ליכולתו ולנכונותו, הוא ראה לאילו מדריגות גדולות בלימוד התורה עשוי הוא להגיע בכוחות מעין אלה, ראייה כפולת-פנים ראה והחזיר את ריש לקיש בתשובה.

בימינו אלה, כשהמאורעות תוכפים עלינו בזה אחר זה, חובה מיוחדת חייבים אנו לראות את הדברים בכפל פנים. אברהם אבינו נאמר בו: "וירא... וירא". ראייה אחת כפשוטה וראייה אחרת משמעה הבנה, ראיית הפנים

הגנוז בכח בתור הגלוי בפועל. בראייה ראשונה ראה שלושה ערבים המשתחוים לאבק רגליהם, ובראייה שנייה ראה שלושה מלאכים. ואת הסגולה הזאת את הכושר הזה לראייה-כפולת-פנים הוריש לבניו אחריו.

יש הקוראים לריאליזם, לראיית המציאות כמות שהיא, מתור טענה לאובייקטיביות. טעות חמורה בידם. שכן בלא ראיית מה שגנוז בהווה לגבי העתיד אלן להבין אף את הנגלה עצמו. ה"בכח" אינו עניין לנביאים ולחוזי עתידות כי אם למביני ההווה, לפי שה"בכח" הוא גורם את ה"בפועל" ומשפיע עליו.

לראות את המציאות בגדלותה ולא רק את הפרטים הקטנים שאינם מצטרפים למסכת אחת אנו נקראים. כדי להבינה באמת יש לראות מבעד ל"בפועל", לנגלה החיצוני, את ה"בכח", את הגנוז ועתיד להתגלות לנו לטובה.

[א] למה רגשו הגויים?

הרמב"ם, בהלכות מלכים פרק שביעי הלכה טו, כותב: "ומאחר שיכנס בקשרי המלחמה ישען על מקוה ישראל ומושיעו בעת צרה, וידע שעל יחוד השם הוא עושה מלחמה, וישים נפשו בכפו ולא יירא, ולא יפחד ולא יחשוב לא באשתו ולא בבניו אלא ימחה זכרונם מלבו ויפנה מכל דבר למלחמה. וכל המתחיל לחשוב ולהרהר במלחמה ומבהיל עצמו עובר בלא תעשה, שנאמר: 'אל ירך לבבכם אל תיראו ואל תחפזו ואל תערצו מפניהם', ולא עוד אלא דמי ישראל תלויים בצוארו. ואם לא נצח ולא עשה מלחמה בכל לבו ובכל נפשו, הרי זה כמי ששפר דמי הכל, שנאמר: 'ולא ימס את לבב אחיו כלבבו'. והרי מפורש בקבלה: ארור עושה מלאכת ד' רמיה וארור מונע חרב מדם. וכל הנלחם בכל לבו בלא פחד ותהיה כוונתו לקדש את השם בלבד, מובטח לו שלא, ימצא נזק ולא תגיעוהו רעה ויבנה לו בית נכון בישראל ויזכה לו ולבניו עד עולם ויזכה לחיי העולם הבא, שנאמר: 'כי עשה יעשה ד' לאדוני בית נאמן כי מלחמות ד' אדוני נלחם ורעה לא תמצא בך וכו', והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים את ד' אלהיך". עד כאן דברי הרמב"ם, ואם כי הם כלולים בספר הלכה מובהק, אין ספק כי שורשם באגדות חז"ל. לדעת הרמב"ם, כל מלחמה של ישראל בכל הדורות, בעתיד כבעבר, היא מלחמת ד' למען יחוד השם, כדבריו: "וידע בי למען יחוד השם הוא נלחם". והדברים הרי נכתבו בספר שנועד להורות הלכה לדורות. בעבר ידע עם ישראל במפורש אילו מלחמות הן למען יחוד השם, אולם לא המטרה המוצהרת בלבד קובעת את אופיה של המלחמה, כל מלחמה של ישראל היא מלחמה למען יחוד השם, בין שהכרה זאת מלווה את הלוחמים ביודעין בין לאו.

ישראל - בעצם מציאותו - מייצג את האידיאה האלהית בעולם. ישראל מייצג את דרך ד' בעולם, שטיבה כבר נתפרש בראשית יסודה של האומה הישראלית, אצל אברהם אבינו: "וישמרו דרך ד' לעשות צדקה ומשפט". נצחון ישראל פירושו איפוא נצחון האידיאה האלהית בעולם על כל המשתמע ממנה. וכך אמרו רבותינו ז"ל (ספרי ברכה לג, ה): "אתם עדי נאום ד' ואני אל' (ישעיה מג, יא); כשאתם עדי אני אל וכשאין אתם עדי כביכול אני אל. כיוצא בדבר א.תה אומר (תהלים קכג, א): 'אליך נשאתי את עיני היושב בשמים, אלמלא אני לא הייתי יושב בשמים'. וחכמי המדרש לא נרתעו מלפרש את הפסוק בזכריה ט "גילי מאוד בת ציון הריעי בת ירושלים הנה מלכך יבוא לך צדיק ונושע הוא", כביכול הקב"ה בכבודו ובעצמו נושע. וכך אנו קוראים במדרש תנחומא (אחרי יב) "צדיק ומושיע' אין כתיב כאן אלא 'צדיק ונושע'. א"ר אבהו: שלר ושלנו הגאולה". כביכול כשישראל בצרה אף הוא עמהם, שנאמר (ישעיה סג, ט): "בכל צרתם לו צר", וכתוב "ושם דרך אראנו בישע אלהים", ב'ישע' "ישראל' אינו אומר אלא "בישע אלהים".

ויתר על כן, מלחמה נגד ישראל משמעותה הפנימית היא מלחמה נגד ד'. ולא רק מבחינת תוצאותיה, אלא גם מקורותיה ושרשיה הנפשים של מלחמה כזאת, היסוד הנפשי הבלתי מודע, ולפעמים גם המודע, לעצם השאיפה להילחם בישראל, להשמידו ח"ו, יסודם בתאוות רשעים להינתק מכל זיקה לאידיאה האלהית, להשתחרר מן הצורך בעימות מתמיד עם תביעותיה של אידיאה זו בתחום המוסר, הטוהר והקדושה.

ואנו חוזרים אל דברי הרמב"ם שבאיגרת תימן המפורסמת "ומפני שייחד אותנו הבורא במצוותיו וחוקותיו והתבארה מעלתנו על זולתנו, קינאונו עובדי עבודה זרה כולם על דתנו קינאה גדולה, וילחצו מלכיהם בשבילה לערער עלינו שיטנה ואיבה. ורצונם להילחם בד' ולעשות מריבה עמו. ואלהים הוא ומי יריב לו. ואין לך זמן מאז שניתנה לנו תורה זו עד זמנינו זה שכל מלך נועז גובר או מכריח או מתגבר או אונס שאין תחילת כוונתו ודעתו לסתור תורתנו ולהפוך דתנו באונס בנצחון ובחרב במו עמלק וסיסרא וסנחריב ונבוכדנצר וטיטוס ואדרינוס והרבה כיוצא בהם".

⁶ בשערייך, כ"ח באייר תשכ"ט

ישראל מייצג את תורת ד'. בין שהוא מקיים את התורה ובין שאינו מקיימה, הרי מה שמייחד אותו ועושה אותו לאומה - זוהי התורה. וכדברי רב סעדיה גאון: "אין אומתנו אומה אלא בתורתיה" - כלומר עמידתו מול התורה, ותביעותיה של התורה כלפיו, העימות המתמיר עם התורה הכפוי עליו מבלי יכולת להשתחרר, וכדברי הרמב"ם באיגרת תימן "שהתורה הזאת לא יוכל להימלט ולהנצל ממנה אפילו אחד מזרע יעקב ולא הוא ולא זרעו ולא זרע זרעו, בין ברצונו ובין שלא ברצונו, אבל הוא נענש על כל מצוה ומצוה".

ומשום שישראל מייצג את התורה, הרי שנאת ישראל היא שנאת התורה. וכך אנו קוראים במכילתא, שמות: "וברוב גאונך תהרוס קמיד", הרבית להתגאות נגד שקם נגדך ומי הם שקמו נגדך? הם שקמו נגד בניך! 'תהרוס קמינו' אין כתיב כאן אלא 'תהרוס קמיד', מגיד שכל מי שקם נגד ישראל כאילו קם נגד הקב"ה, שנאמר: 'כי הנה אויביר יהמיון ומשנאיך נשאו ראש'. ובמדרש שוחר טוב אנו קוראים: "אמרו לכו ונכחידם מגוי ולא יזכר שם ישראל עוד" (תהלים פג), כל זמן שישראל קיימים הוא נקרא אלהי ישראל, ואם נעקר ישראל אלהי מי נקרא? 'כי נועצו לב יחדיו עליך ברית יכרותו' (המשך הפסוק): כל מה שהן עושין ומרגישין עלינו - בשבילך הוא, שנאמר 'למה רגשו גויים ולאומים יהגו ריק יתיצבו מלכי ארץ ורוזנים נוסדו יחד על ד' ועל משיחו ד'".

ובדרך ציורית יותר אנו קוראים אותם דברים במקום אחר באותו מדרש (שוחר טוב סג): "אילו היו יכולים לעלות למעלה ולעשות עם הקב"ה מלחמה היו עושים. וכן בני קרה אומרים: 'שלחו באש מקדשיך'. ואילו היו יכולים לחתור ברקיע היו חותרים, שנאמר: 'בכשיל וכילפות יהלומון'. ובשביל שאינם יכולים לעלות למעלה עושים למטה, שנאמר: 'יתיצבו מלכי ארץ ורוזנים נוסדו יחד על ד' ועל משיחו'. זהו אפוא עומק משמעותה של קביעת הרמב"ם, שהבאנו בראשית דברינו: "וידע כי על יחוד השם הוא נלחם".

ומכאן למלחמתם של האומות נגד התנחלותם של ישראל בארץ ישראל, וכך שנינו במכילתא שמות: "ד' מלך ירגזו עמים". הוא דכתיב 'שמעו עמים ירגזון'. כיוון ששמעו אומות העולם שהקב"ה מרומם קרנם של ישראל ומכניסן לארץ התחילו מתרגזים. אמר להם הקב"ה: שוטים שבעולם, כמה מלכו מכם, ולא כעסו ישראל, שנאמר: 'ואלה המלכים אשר מלכו בארץ אדום לפני מלך מלך לבני ישראל'. כמה שלטונות שלטו מכם ולא כעסו בני, שנאמר: 'אלוף לוטן אלוף שובל' וגו' ועכשיו אתם כועסים? אף אני אתן לכם כעס שאין בו רצון, שנאמר: 'ד' מלך ירגזו עמים'".

בהתנחלותם של ישראל בארץ ישראל יש משום בניין מלכות ד', והוא שמעלה רוגזם של האומות. ובמדרש תהילים על הפסוק הזה מובע רעיון זה ביתר בהירות. "רבי יהודה בשם רבי שמואל אומר: כל זמן שישראל בגלות אין מלכות שמים בשלימות ואומות העולם יושבין בשלוה. אבל כשישראל נגאלין מלכות שמים שלימה ואומות העולם ירגזון, הווי: 'ד' מלך ירגזו עמים'". מלכות שמים קשורה בהתנחלותם של ישראל בארץ ישראל. וכך שנינו בתוספתא מסכת עבודה זרה פה: "לתת לכם את ארץ כנען, להיות לכם לאלהים! כל זמן שאתם בארץ ישראל הריני לכם אלוה, אין אתם בארץ כביכול איני לכם אלוה".

אם דיברנו לפני כן על כך כי בעצם מציאותו מייצג ישראל את האידיאה האלהית ומזכיר לאנושות את דבר היות האלהים בעולם ואת חובתו של האדם בעולמו, הרי בכך לא מיצינו עדיין את טיב יעודו של ישראל בעולם. ביעודו ממלכת כהנים וגוי קדוש נועד לו גם תפקיד פעיל, להיות אור לגויים בארצות חיי ממלכתו, ולהורות לאנושות השסועה והמתייסרת ביסורי קיומה את דרך ד'. וכדברי המדרש (פסיקתא דרב כהנא פיסקא בא): "עתידה ירושלים ליעשות פנס לאומות העולם והם מהלכים לאורה, שנאמר: 'והלכו גויים לאורך'". אך התנאי הראשון לכך הוא כינון ממלכה בציון, שבה תתגלה במלואה ההבטחה האלהית "אתם תהיו לי לעם ואני אהיה לכם לאלהים". וכך אנו קוראים בפסיקתא (דרב כהנא פיסקא כא): "אמר הקב"ה לישראל: הואיל ואורי הוא אורכם ואורכם הוא אורי, אני ואתם נלך ונאיר בציון. שנאמר: 'קומי אורי כי בא אורך'". ומכאן, שכל התנגדות או הפרעה לאורו של ציון היא הפרעה לאורו של הקב"ה אשר יאיר בציון.

ועוד על פרשת התייחסותם של אומות העולם כלפי ארץ ישראל. לפי דעת חז"ל זו פרשה מורכבת וסבוכה הרבה, ויסודות מטאפיסיים כרונים בה. רבותינו רואים ביחסם של האומות לארץ ישראל יחס דו-ערכי, גם נמשכים אליה וגם מתרחקים ממנה. אין ארץ ישראל נמדדת גם בעיני אומות העולם לפי מידת שטחה בלבד. לא רק גודלי או אוצרותיה הטבעיים או מעמדה האסטרטגי קובעים את ערכה או משקלה. גם בעיניהם - וכמובן המדובר במישור הבלתי-מודע - ארץ ישראל היא ארץ "אשר עיני ד' אלוהיך בה", ככתוב בספר דברים.

מצד אחד אין האומות מצליחות להשתרש בה גם אם יושבים עליה. אנו קוראים בספרא, סוף ויקרא לז: "והשימותי אני את הארץ, ושממו עליה אויביכם היושבים בה". זו מידה טובה שלא יהיו ישראל אומרים הואיל וגלינו מארצנו, עכשיו האויבים באים ומוצאים עליה נחת רוח, לכך נאמר: 'ושממו עליה אויביכם היושבים בה', אף האויבים הבאים אחריכם לא ימצאו נחת רוח". ועל כך מעיר הרמב"ן בפירושו על התורה, כי לא תמצא בכל ההעוב ארץ אשר היא טובה ורחבה והיתה מעולם והיא חרבה כמוה, כי מאז יצאנו ממנה לא קיבלה אומה ולשון, וכולם משתדלים להושביה ואין לאל ידם.

אך יחד עם זאת הן נמשכות אליה, בי ארץ ישראל היא מקום השראת השכינה. וכך דורשים רבותינו (בתנחומא משפטים יז) את הפסוק בירמיהו (ג, יט): "ואתן לך ארץ חמדה נחלת צבי צבאות גוים", ארץ שנתאו לה מלבי העולם שנאמר, 'מלך יריחו אחד מלר העי אשר מצד בית אל אחד' (פסוק ביהושע פרק יב בו נמנו המלכים אשר הוכו בידי יהושע) ואין בין יריחו לעי אלא ג' מילין" - כלומר, המדרש שואל: כלצד יתכן כי בשטח צר כזה מלכו שני מלכים? - אלא, משיב המדרש, "כל מלך שהיה מולך בחוץ לארץ אם לא היה קונה בארץ ישראל לא היה נקרא מלך". ובהרחבה נאמר בספרי פרשת עקב: "ר' יהודה אומר: וכי אחד ושלושים מלך שהיו לשעבר כולם חנו בארץ ישראל? אלא כדרך שעושים עכשיו ברומי שכל מלך ושלטון שלא קנה פלטיאות ברומי אומר לא עשיתי כלום. כך כל מלך ושלטון שלא קנה פלטיאות וחילאות בארץ ישראל אומר לא עשיתי כלום".

ובקשר לכך נזכיר את דברי רבי יהודה הלוי בספרו הכוזרי (ב, יד): "והיא הארץ הנקראת 'לפני ד' הנאמר עליה 'תמיד עיני ד' אלקיר בה', ועליה נפלה הקנאה והחמדה בין הבל וקין בתחילה כשרצו לדעת איזה מהם הרצוי להיות במקום אדם וסגולתו ולבו, לנחול את הארץ ולהידבק בעניין האלהי". אין כאן המקום להיכנס לבירור משמעות

הסגולה האלהית והעניין האלהי בתפיסתו של ר' יהודה הלוי, די אם נצביע שלפי דבריו היה הריב הראשון בתולדות האנושות על רקע ארץ ישראל, ואין ספק שכתב את הדברים על יסוד מקור מדרשי קדום בלתי ידוע לנו. בסיכומו של דבר, אופיים של קשרי אומות העולם לארץ ישראל נקבע, לפי דעת חז"ל גם לפי שיקולים ודחפים אי רציונאליים.

אכן ארץ ישראל שניתנה לנו למורשה היא גם "ארץ המדה נחלת צבי צבאות גויים" שאומות עולם מתאווים לה. מכאן אולי רמז למקור הפנימי של כל אותן הסתבכויות שעם ישראל מתנסה בהן עד ימינו בהתנחלותו בנחלת צבי.

[ב] שלך ושלנו הנצחון

במדרש שוחר טוב פרשה לו, הפותחת בדבריו האחרונים של משה רבינו לפני מותו מצינו: "זהו שאמר הכתוב: 'אשריך ישראל מי כמוך עם נושע בה' מגן עזרך ואשר חרב גאותך ויבחושו אויביך לך ואתה על במותימו תדרך' (דברים לג, כט). הקב"ה עושה מלחמתם של ישראל והנצחון שלהם. וכן הוא אומר 'לכל האותות והמופתים - לכל היד החזקה, ולכל המורא הגדול אשר עשה משה לעיני כל ישראל' (שם לד, יא-יב). 'אשר עשה אלהים' אינו אומר, אלא 'עשה משה'. הקב"ה שלחו לעשות והנצחון של משה. וכן דבורה אומרת לברק: 'קום ברק ושבך בן אבינעם' (שופטים ה, יב). וכי שבי של ברק הוא? הרי דבורה אומרת לו:

'ותאמר דבורה אל ברק: קום, כי זה היום אשר נתן ה' את סיסרא בידך הלא ה' יצא לפניך' (שם ד, יד). מהו 'קום' - קום ולא-תעשה מלחמה. המל-חמה של הקב"ה היא, שנאמר: 'כי זה היום אשר נתן ה' את סיסרא בידך' (שם ד, יד). וכן הוא אומר: 'מן השמים נלחמו הכוכבים ממסלותם נלחמו עם סיסרא' (שם ה, כ). וכשהוא בא לומר נצחון של הקב"ה אומר: 'שבה שביך'. וכן דוד, כשירד לגלית מהו אומר? 'וידעו כל הקהל כי לא בחרב ובחנית יהושיע ה' כי לה' המלחמה ונתן אתכם בידינו' (שמואל-א יז, מז). וכשהיו הנשים משחקות ויוצאות לחול, אמרו: 'הכה שאול באלפיו ודוד ברבבותיו' (שם יח ז). אמר דוד לפני הקב"ה אתה עושה המלחמה ולך הוא הנצחון, שנאמר: 'לך ה' הגדולה והגבורה והתפארת והנצח וההוד' (דברי הימים-א כט, יא). אמר לו הקב"ה לדוד: נתת לי הנצחון - אף אני אתך לך הנצחון 'למנצח לעבד ה' לדוד'."

שניים חלקים הם במדרש זה. החלק האחד עניינו בפסוק "אשריך ישראל מי כמוך עם נושע בה", ובסתירה הפנימית, לכאורה, שבפסוק. "עם נושע בה", מגן עזרך", משמע שהישועה לה', הוא המושיע והוא המנצח. חרבו של האדם אינה אלא אמצעי בידי ההשגחה העליונה. ברור איפוא, שאין כאן מקום לאדם להתגאות. מה יתגאה אדם בחרבו כאשר הוא נושע בה? ואף על פי כן אנו קוראים בהמשך הפסוק "אשר חרב גאותך". ומשיבים חכמי המדרש כי אמנם הקב"ה עושה מלחמתם של ישראל, הוא הנותן עוז ותעצומות לעם להתגונן ולהילחם והוא הנותן חרדה בלב האויב. ידו היא שמכוונת את שרשרת האירועים המגלגלים את הנצחון, אך את עטרת הנצחון אינו נוטל לעצמו, כביכול, אלא מעניק אותה לבניו.

כך מתבטאים גדולי אמונה, הבטוחים בד' ובאמונתם הם חיים. זאת אינה שפתם של קטני אמונה. אדם הבא לכלל אמונה באל המושיע מתוך מבוכה קודמת, מתור תהייה אם לפניו מעשי אנוש או מעשי אלהים, הוא יחשוש למסור את שרביט הנצחון לבשר ודם. לא כן גיבורי אמונה הרואים בכל את יד האלהים. "מי זה מלך הכבוד ה' צבאות הוא מלך הכבוד סלה" (תהלים כד, י) - אנו קוראים בתהלים. ושואלים רבותינו במדרש (תנחומא וארא ח) - למה קורא לקב"ה מלך הכבוד? והתשובה היא: "זה מלך מלכי המלכים, שחולק כבוד ליראיו". כלומר - לא משום שנוטל כבוד ולא משום שמקבל כבוד הוא נקרא מלך הכבוד, אלא משום שחולק כבוד. והמדרש מוסיף ואומר: מלך בשר ודם - אין לובשין עטרה שלו, והקב"ה עתיד להלביש עטרה שלו למלך המשיח. ומהו עטרה של הקב"ה כתם פז, שנאמר: "ראשו כתם פז" וכתוב בו: "תשית לראשו עטרת פז". מלך בשר ודם אין לובשים לבושו וישראל לובשים לבושו של הקב"ה, ומהו לבושו - 'עוז', שנאמר: "לבש ה' עוז התאזר", ונתנו לישראל, שנאמר: 'ה' עוז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום'."

ג' דוגמאות הן כאן: משה, ברק ודוד. באיזה נצחון ובאיזו מלחמה מדובר כאן? באשר למשה - הרי מדובר במעשים שכמעט אין להם קשר לתחום הטבעי, כולם שייכים לתחום העל-טבעי, האלהי, הרי כך נאמר שם בפסוק: "לכל האותות והמופתים אשר שלתו ה' לעשות וכו' ולכל היד החזקה ולכל המורא הגדול אשר עשה משה לעיני כל ישראל". משה רבינו מופיע במקרא רק כשליח ותו לא.

באשר לברק - כבר מדובר במעשי אנוש, במלחמות, אך אף על פי כן בולט שם למדי הצד האלהי. ההתערבות האלהית היטב היא ניכרת בתיאור שבמקרא, כאמור שם: "ותאמר דבורה אל ברק קום כי זה היום אשר נתן ה' את סיסרא בידך, הלא ה' יצא לפניך". וכן התיאור בשירת דבורה: "מן השמים נלחמו הכוכבים ממסלותם נלחמו עם סיסרא. נחל קישון גרפם נחל קדומים נחל קישון". כנגד זה בולטת פחות ההתערבות האלהית אצל דוד, אמנם הוא מכריז (שמואל-א' יז, כז): "וידעו כל הקהל הזה כי לא בחרב ובחנית יהושיע ה' כי לה' המלחמה ונתן אתכם בידינו". אך עם כל זה בולט בתיאור שבמקרא פעלו של דוד.

העולה מכל שלושת הדוגמאות הוא אחד: הקב"ה עושה מלחמתם של ישראל בכל צורתיה, ולעולם - הנצחון שלהם. דומה שיש בכך גם הכרה אלהית בערך המעשה האנושי שהביא לגילוי הנצחון ה', ובערך האדם אשר זכה לשליחות עליונה זאת. העובדה כי משה רבינו זכה לשליחותו מעידה על גודל ערכו בעיני האלהים, אשר לברק - דומה כי מספיקה העובדה שחרף נפשו למות כדי שיזכה בהכרה אלהית בערך מעשיו. אך רבותינו חכמי המדרש אינם מסתפקים בכך, ושואלים: במה זכה ברק שעל ידו תבוא הישועה לישראל? וכן

שואלים הם, מה טיבם של זבולון ונפתלי וכן מה טיבה של יעל שבאה תשועה גדולה על ידיהם. ואין דעתם מתקררת עד שמגלים אצלם מעשים טובים וזכויות קדומות נוסף על זכויותיהם שרכשו במסירותם במערכה.

*

אשר לחלקו השני של המדרש, הריהו קשור לפסוק "למנצח לעבד ה' לדוד" (תהלים לו) והוא מוסב על הביטוי המיוחד שלפנינו "למנצח לעבד ה' לדוד", ביטוי נדיר, המופיע עוד פעם אחת בלבד בתהילים. הביטוי המקובל הוא "למנצח לדוד", ואילו כאן סמוכה התיבה מנצח לתוארו של דוד: עבד ה', שהוא אולי התואר היותר נעלה במקרא. דינו שנזכור כי משה רבינו מתואר במקרא כעבד ה'. בביטוי מיוחד זה מוצאים רבותינו רמז למשמעות נוספת של התיבה "מנצח", לא מנצח בכלי זמר בלבד, אלא גם מנצח בכלי קרב. דומה, שעין קצרת רואי תראה בסמיכות הזאת של המלים "למנצח לעבד ה'" דווקא אישור מיוחד כי בכלי זמר מדובר כאן ולא בכלי קרב. זמר הריהו ביטוי לרגשת נפש, המאפיינת את איש הרוח, את עבד ה', ונצחון במלחמה דורש גבורת הגוף. ואילו רבותינו ז"ל רואים בעבד ה' את האישיות המושלמת, השולטת בכלי קרב כבכלי זמר.

במסכת מועד קטן דף טז דורשים רבותינו את שמו של עדינו העצני, מגיבורי דוד, על דוד עצמו. הם אומרים: הוא עדינו העצני בשעה שהיה יושב ועוסק בתורה היה מעדן עצמו כתולעת, ובשעה שהיה יוצא למלחמה היה מקשה עצמו כעץ. שני עולמות כה שונים ורחוקים זה מזה כזמר וכמלחמה מתמזגים באישיותו של דוד עבד ה'.

וכאן בא אותו דו-שיח שבין הקב"ה לדוד, דו-שיח שבו באים לידי ביטוי לבטיו הכמוסים של כל גיבור חיל אשר באמונתו יחיה, שעה שהוא חוזר עטור נצחון ממערכה עקובה מדם. מצד אחד הוא חש סיפוק כי מילא את חובתו באמונה, והידיעה שיש לו חלק כלשהו בנצחון, וכי התשועה תקרא. גם על שמו מוסיפה לו קורת רוח. וכי לא מן הדין הוא שהיא תקרא גם על שמו? הרי כך לימדונו רבותינו במכילתא פרשת שירת הים: כל דבר שאדם נותן נפשו עליו נקרא על שמו, וכי לא חירף את נפשו למען תשועת ישראל?

אך מצד שני, כאשר הוא מתבונן בכל פרטי המערכה הנה מתחוויר לו כי העצמה והממרים של הנצחון היו למעלה מכוחו והוא מתמלא ענווה ואומר, כדברי דוד במזמוריו: "לולא ה' עזרתה לי כמעט שכנה דומה נפשי. אם אמרתי מטה רגלי חסדך ה' יסעדני". ולפתע הוא בוש בפני עצם הרעיון לייחס לעצמו את הנצחון, והוא אומר לפני הקב"ה כדברי המדרש: "אתה עושה המלחמה ולך הנצחון", שנאמר: "לך ה' הגדולה והגבורה והתפארת והנצח וההוד".

וכאן באה תשובת הקב"ה: "אתה נתת לי הנצחון". דומה, שרבותינו רוצים להדגיש כאן כי אם היה עדיין ספק כלשהו אם האדם ראוי לתואר מנצח - הרי במה שנתן את הנצחון לה' - הוסרו כל הספקות. אתה נתתה לי הנצחון אף אני נותן לך הנצחון - "למנצח לעבד ה' לדוד". בכך מסתיים הדו-שיח שבין דוד לקב"ה. אך אנו מוסיפים לתהות כיצד קיבל דוד את הדברים, כלום הוא כבר מצא את עצמו ראוי לתואר מנצח? למקרא פרקי זמירותיו בתהלים דומה שהוא נשאר בשלו, דומה שאת התיאור הנאמן על מה שהתרחש בלבו אנו מוצאים שוב בדברי אגדה במדרש תהלים (פרק קמ"ד), "לדוד, ברוך ה' צורי המלמד ידי לקרב אצבעותי למלחמה". "אמר שלמה: 'בכל דרכיך דעהו' - מהו 'בכל דרכיך דעהו'? הווי נותנו בלבך לפניך בכל דרך שאתה הולך, כשם שהיה דוד עושה. היה מלך, ואמר איני מלך, הוא מלך והוא המליכני. וכן הוא אומר: 'וידע דוד כי הכינו ה' למלך על ישראל' (שמואל-ב', ה יב). היה גיבור, ואמר איני גיבור, היה עשיר ואמר: איני עשיר. וכן הכריז ואמר: 'לך ה' הגדולה והגבורה'. ירד למלחמה ונצח ואמר: לא, מגבורתי נצחתי, אלא הוא עזרני והוא הנצחני ונצחתי, ויצרני להיות עושה מלחמה. וכן הוא אומר: 'האל המאזרני חיל'. לכן אמר: 'ברוך ה' צורי, המלמד ידי לקרב אצבעותי למלחמה'... לא הייתי יודע מלחמה, אלא שמו של הקב"ה יהי מבורך הוא לימדני. וכן שאול אומר לו: 'לך וה' יהיה עמך', וכן הוא אומר: 'ה' עמך גבור החיל'. ואומר: ברוך אתה ה' למדני חוקיך, איני יודע כלום אלא למדני, שנאמר: אלקים למדני מנעורי' - לכן נאמר: 'ברוך ה' צורי, המלמד ידי לקרב אצבעותי למלחמה'."

"לד' הישועה על עמר ברכתך סלה". כשהקב"ה מביא ישועה - חובתו של ישראל לברך. "על עמך ברכתך סלה". כך דורשים רבותינו ז"ל מפסוק מפורש בתורה: "אז ישיר משה ובני ישראל את השירה הזאת לה' ויאמרו לאמר". מאי "לאמר"? לאמור לדורות. כשזוכים לישועות, כשזוכים לניסים החובה היא "שירו לו זמרו לו שיחו בכל נפלאותיו".

אבל יש תנאי ראשון קודם לשירה. כדי שאדם ישיר וכדי שאדם ירצה לשיר, שהרי זה ממהותה של השירה "אז ישיר - אז עלה בליבו שישיר" ותנאי קודם לכך והיא האמונה. אמונה בקב"ה. אמונה שאכן אותם המעשים הגדולים הם מעשי אלהינו, וכל מה דעביד רחמנא לטב עביד. וכעומק האמונה עוצמתה של שירה. "תאמינו בד' ובמשה עבדו - אז ישיר משה ובני ישראל". בזכות האמונה זכו שתשרה עליהם רוח הקודש ואמרו שירה. "ויאמינו בדבריו ישירו תהילתו". תנאי לשירה - אמונה.

אין אנו מדברים כאן באמונה הבאה ממחקרי תבל, אף לא מאמונה הבאה מחקר תבונות ומדעת רחבה. אנו מדברים כאן באמונה פשוטה ותמימה, שהיא נחלת כל אדם ואדם מישראל. אמונה פשוטה ותמימה, שהיא נחלת ארם שרק מסוגל לומר תהילים, מבלי שיבין מה שכתוב שם.

"מפי עוללים ויונקים יסדת עוז" - אומרים רבותינו ז"ל (סוטה ל): דרש רבי יוסי הגלילי, בשעה שעלו ישראל מן הים נתנו עיניהם לומר שירה. וכיצד אמרו שירה? עולל מוטל על ברכי אמו ותינוק יונק משדי אמו - כיוון שראו את השכינה עולל הגביה צווארו ותינוק שמת דד מפיו ואמרו: 'זה אלי ואנוהו', שנאמר: 'מפי עוללים ויונקים יסדת עוז'. אין צריך להיות חכם גדול ואין צורך בפילו-סופיה גדולה; מספיקה תחושה פשוטה שכל תינוק חש בה, שהרי גם תינוק חש מהו מיצר, ומבין מה הם מרהבים. "מן המיצר קראתי יד; ענני במחרב יה". תחושת מיצר ותחושת מרחב גם תינוק מרגיש ויודע.

הלכה מפורשת היא בשולחן ערוך (אורח חיים רכב, ד): "מברך על הטובה הטוב והמיטיב אף על פי שירא שמא יבוא לו רעה ממנו. כגון שמצא מציאה וירא שמא ישמע למלך ויקח כל אשר לו". אם יחשוב אדם חשבונות רבים, אם ראוי לו לברך הטוב והמיטיב, האם אותו דבר שזכה בו טוב הוא לו, או שמא להיפך - אפשר בכלל מסוכן הדבר, מי יודע מה יהיה. אם כך היה חושב היה חושש בוודאי לברכה לבטלה. אבל האמונה הפשוטה, אותה אמונה תמימה, אותו ציווי של "הרנינו כל ישרי לב" אומרת: זכיתי בטובה - אני מברך.

כאשר אנחנו מדברים על השירה שעלינו לשיר הערב הזה והיום הזה, על הנפלאות שעשה עמנו הקב"ה, אין צורך בשום פילוסופיה, אין צורך בציונות במרכאות ובלי מרכאות. אין צורך לתהות על דרכי ההנהגה האלהית, אין צורך לפענח את מסתרי הגאולה. היסוד הראשון הוא אמונה פשוטה ותמימה.

הקב"ה נתן לנו את הארץ הזאת לנחלה. עד לפני עשרים וחמש שנה ניסו רבבות אחים פליטי חרב להגיע לארץ ישראל, ניסו לעלות לארץ ישראל וגירשו אותם. מהם נמקו במחנות ומהם שאף טבעו בים. והנה נפתחו השערים, ורבבות יהודים נכנסו לארץ ישראל. כלום יש צורך בחשבונות? כלום יש צורך באידיאולוגיות?

אמונה פשוטה: "ויאמינו בדבריו ישירו תהילתו". ואין אפשר שלא לשיר?

בארץ הזאת אשר ניתנה לנו לנחלה, לא יכלו יהודים להתיישב מאות בשנים. בחשכת לילה אנוסים היו להקים בה ישובי חומה ומגדל, מפני שהגויים בעלי המאנדאט על הארץ קבעו, כי אסור ליהודים לרכוש אדמות

⁷ שיחה בישיבת הר עציון, יום העצמאות הכ"ה

בחלקים שונים של הארץ ולהתנחל בהם. ובא היום ויהודים זכאים, רשאים וחייבים להתיישב בכל מקום. האם אין השירה מתפרצת מאליה? האם אין ההודיה מחויבת המציאות? וכלום מקום יש כאן לעריכת חשבונות?

עלינו רק להגביה את ראשינו כאותו עולל שהגביה ראשו ואמר "אשירה לד", כאותו יונק ששמת את דד אמו ואמר אשירה לד'. אין צורך בשום חשבונות. רק אמונה פשוטה ותמימה - "שימחו צדיקים בה' והרנינו כל ישרי לב".

כאשר מתבוננים בתהליכים שהיו כרוכים ביום הזה ובנפלאותיו, באותו הפלא הגדול שמזרח ומערב, שונאים בנפש, עשו יד אחת פעם אחת בשביל לכוון את מלכות ישראל. ורשעים כל ימיהם חרטה. וכבר התחרטו על פועלם עשרת מונים. וכשאנו נזכרים באותו המלחמות, התשועות והנפלאות, במצור שירושלים עיר הקודש היתה נתונה בו, כאשר כבר חילקו את המנות האחרונות, ללא גזמה, את המנות האחרונות של מצות יבשות, כאשר חלקו שתי מצות לנפש. וכאשר לא היו מלם לחלק וזה היה הסוף. משום שהגויים לא יכלו להסכים לכך שאכן תקום ממלכה בישראל. ובאה התשועה הגדולה, באה הרגשת המרחב אחרי הרגשת המיצר - "מן המיצר קראתי יה ענני במרחב יה".

מי שניגש לדברים באמונה פשוטה ותמימה, עם היסוד הראשון הזה, חייב לשיר. ומי שמחשב חשבונות יש' פגם באמונתו. בעוונותינו הרבים בא טשטוש אצל רבים בראיית הדברים. טשטוש בין מעשי ד', מעשי אלוהינו, ובין מעשי אנוש. שהרי אם אין שרים לקב"ה, אם אין מודים לו, אז כאילו מייחסים את כל המעשים הללו לא לקב"ה אלא למעשה אנוש. מי עשה זאת אם לא הקב"ה? אם הקב"ה - תן לו תודה; אם אינך שר - הרי אתה כמי שאומר כי בשר ודם עשה זאת. ואז מסתבכים בחשבונות מעוותים. אם מעשי אנוש. כאן, אז מתחילים לחשב חשבון של מעשי אנוש. רואים עוולות שהן מטבען מעשי בני אדם. אר מה הקשר בינן ובין מעשי אלוהינו? מה מקום לערב מעשי אנוש במעשי אלוהינו?

"אכן גדולים מעשי אלוהינו", כדברי הפייטן ביום הכפורים: "אבל מעשה אנוש, תחבולותיו מזימה, שבתו בתור מרמה, רפידתו רימה, קבור בסעיף אדמה, ואיך יתגאה אדם להבל דמה. אבל מעשי אלוהינו - פודה משחת עמוסיו, צור יודע חוסיו, קדוש מפליא ניסיו, רחום למרציו ומכעיסיו, לכן יתגאה ורחמיו על כל מעשיו".

אבל שעה שמטשטשים, כשמדברים בנשימה אחת על מעשי אנוש ומעשה אלוהינו, פוגמים בעצם ההכרה הזאת, באותה אמונה פשוטה ותמימה, שאכן גדולים מעשי אלוהינו.

הגמרא בסוטה (מח) אומרת: "דאמר רבי אלעזר, מאי דכתיב 'כי מי בז ליום קטנות', מי גרם לצדיקים שיתבזבו שולחנן לעתיד לבוא? קטנות שהיה בהן שלא האמינו בהקב"ה". צדיקים מצד אחד, ולא האמינו בקב"ה, איך ניתן להבין זאת?

אם נסתכל באיזה קשר נאמרו הדברים בפסוקים בזכריה, פרק ד אזי נבין. דווקא צדיקים נכשלים בחוסר אמונה. על מה מדובר שם? "ידי זרובבל יסדו הבית הזה" - אומר הנביא - "וידי תבצענה", הוא גם יסיים. "וידעת כי ד' צבאות שלחני אליכם. כי מי בז ליום קטנות ושמחו וראו את האבן הבדיל ביד זרובבל שבעה אלה, עיני ד' המה משוטטים בכל הארץ". ואומר רש"י: "כי מי בז ליום קטנות - שיוסד הבית אשר הוקטן בעיניהם כמו שנאמר 'רבים מהכהנים אשר ראו את הבית הראשון ביסדו זה הבית בעיניהם בוכים בקול גדול'. ובנבואת חגי הלא כמוהו כאין בעיניהם". דווקא אותם צדיקים הצופים לדברים גדולים, בזים ליום קטנות, בזים לבניינו של זרובבל, ומגיעים חס ושלום, לחוסר אמונה בקב"ה, ושוכחים "וידעת כי ד' צבאות שלחני אליך" - הקב"ה שלח. שכן כל מה שנעשה בארץ הזאת נשלח מפי הגבורה. כאשר מיטשטשים ההבדלים בין מעשה אנוש למעשה אלוהינו אז מגיעים לקטנות, שחז"ל מגדירים אותה: "מי בז ליום קטנות - מי גרם לצדיקים שיתבזבו שולחנם לעתיד", כל עשירותם מתבזבזת על שלא האמינו בקב"ה.

כמו שאמרנו היסוד הראשון היא אמונה פשוטה. שהרי אם אדם מחשב חשבונות, לאחר מכן הוא גם מנסה לקבוע את דרכי ההשגחה, והוא קובע כיצד צריכים להיות סדרי הגאולה - איך על הקב"ה להושיע את ישראל. מובן שאדם זה אינו יכול לשיר. ועל כגון זה אומרים חז"ל בשיר השי-רים רבה (ד, יח): ראוי היה חזקיהו לומר שירה על מפלת סנחריב, דכתיב "ולא כגמול עליו - השיב 'חזקיהו', למה? 'כי גבה ליבו'. גבה ליבו? ושואלים חז"ל שם במדרש: את חמי- כלומר "אתה רואה" - "חזקיהו מלך וצדיק ואת אמרת כי גבה לכו? אלא גבה לבו מלומר שירה. אתא ישעיהו לגביהון דחזקיהו וסיעתו. אמר לו: 'זמרו לד'!. אמרון ליה: למה? - 'כי גאות עשה'. אמרון ליה כבר מודעת זאת בכל הארץ. אמר רבי אבא בר כהנא: אמר חזקיהו, תורה שאני עוסק בה מכפרת על השירה". לשון אחר, חזקיה טען כי הוא אינו צריך לומר שירה, עוסק בתורה. ומה החידוש במה שאירע, מה יש להתפעל, הן כבר מודעת זאת בכל הארץ? 'כי גבה לכו?' זה לא התרחש בדיוק כדרך שהוא רצה, כמו שהוא תיאר, כפי שהוא חשב, כמו שהוא הבין את דרכי הבורא. לפיכך נמנע מלומר שירה. הגאולה אינה לפי טעמו לכן אינו שר. היסוד הראשון של שירה - "ויאמינו בדבריו ישירו תהילתו" - היא אמונה פשוטה ותמימה. בלי חשבונות. היית במיצר והקב"ה עזר לך - אל תעשה חשבונות. יש הלכה: מת לו אביו וזכה בירושה - מברר דיין האמת ושהחיינו. זכיתם בטובה - "שירו לו זמרו לו".

ורק לאחר שסיגלנו את התחושה היסודית, יש מקום להסתכל אל מעבר לאותם מאורעות ולהתבונן במה שאירע שם. לראות את הישועה הגדולה שהיתה לא ליושבי הארץ בלבד, אלא את הישועה הגדולה שהיתה לכל ישראל. לכל אותם שרידי חרב אשר כל תקוותם היתה ארץ ישראל. חס ושלום, הס מלהזכיר, מה היה קורה לכל אותם שרידי חרב אילמלא התקווה הזאת, אילמלא תקומת ישראל.

יושב בשכנותי יהודי בן תשעים ושמונה שעלה מרוסיה לפני שלושה חדשים. בן תשעים ושמונה ועדיין כוחו עמו. הוא סיפר לי כי בשעה שביקש לעלות לארץ אמר לו פקיד בכיר שם ברוסיה: "אתה בן תשעים ושמונה, ואתה בוגד בארצך? אתה רוצה לעלות לארץ-ישראל?" והתחיל להסביר לי מה השיב לאותו גוי. אינני יודע משום מה חשב שאני מבין רוסית. חזר לפני על הדבר ברוסית. הכביר עלי שפע של מלים, אבל אני רק כמה מלים הבנתי. ואף על פי כן שמעתי כאן ממש שיר-השירים. אני שמעתי אותו אומר: "סביאבטונומיה גרוזיה, סביאבטונומיה אוקראינה, סביאבטונומיה רוסיה, סביאבטונומיה ארמניה, סביאבטונומיה ישראל". זה הבנתי. יש אבטונומיה לישראל. זה הוציא יהודי בן תשעים ושמונה מרוסיה. עשרים וחמש שנה היו צריכות לעבור עד שזה הגיע לתודעתו. היה צורך במלחמת ששת הימים שיתפוס דבר זה, כי יש אבטונומיה לישראל.

כלום יכולים אנו לתאר מה המשמעות של תקומת מלכות ישראל? מה זה נתן לכל ישראל ומה זה אמר להם? רבבות יהודים אינם מבינים שפה אחרת אלא רק אבטונומיה ישראל. והם באים, הם חוזרים אלינו, הם שבים אלינו בכוחו של היום הזה.

נזכור גם אותה מסירות נפש של אחים גיבורים ששפכו דמם למען כיבוש ארץ-ישראל. החטא הגדול ביותר הוא "וימאסו בארץ חמדה" - כך אומרים רבותינו. לכן הגלות מתמשכת, כי מאסו בארץ חמדה. ביום הזה התחילה כפרת עוון מאיסה זו. כאשר שפכו דמם כמים, כפשוטו, למען כיבושה של ארץ-ישראל. "וכיפר אדמתו עמו".

ואחרי שאנו מתבוננים בכל המאורעות הללו, ואחרי שתופסים אותם מתוך אמונה פשוטה ותמימה, הבה נפתח את ספר התנ"ך (ישעיה יח, ז) ונקרא בו: "בעת ההיא יובל שי לד' צבאות עם ממשך ומורט ומעם נורא מן הוא והלאה, גוי קו קו ומבוסה אשר בזאו נהרים ארצו אל מקום שם ד' צבאות הר ציון".

כלום אין אנחנו קוראים את הפסוק הזה, בספר החיים ובמציאות? "עם ממשך ומורט עם נורא" - לעולם נוראות הם חלקו - "מן הוא והלאה, גוי קו קו ומבוסה אשר בזאו נהרים ארצו" - מלכים בזזו את ארצו. והנה חוזר אל ארצו. האם ניתן לראות את הדבר הזה במימד אתר מאשר המימד המשיחי? אם נפתח פרקים אחרים בישעיהו, או ביחזקאל (לו): "לכן הנבא על אדמת ישראל, ואמרת להרים ולגבעות לאפיקים ולגיאיות כה אמר ד' אלוהים הנני בקנאתי ובהחמתי דברתי יען כלמת גויים נשאתם. לכן כה אמר ד' אלוהים אני נשאתי את ידי אם

לא הגוים אשר לכם מסביב המה כלמתם ישאו. ואתם הרי ישראל ענפכם תתנו ופריכם תשאו לעמי ישראל כי קרבו לבוא" - וכי יש לך קץ מגולה מזה?

"כבר היו ר' חייא הגדול ורבי שמעון בן חלפתא מהלכים בדרך בבקעת ארבל וראו את אילת השחר מפציע אורה. אמר רבי חייא ברבי, כך היא גאולתן של ישראל קמעא קמעא, וכל מה שהיא הולכת היא רבה והולכת". ונשאל את עצמנו, מהו בעצם החילוק אם נקרא לזה גאולה קימעא קימעא. הרי גם אנחנו רואים בזה שלבים בתוך הגאולה, בתור אתחלתא דגאולה. הרי חז"ל אומרים כי גם כשמישיח יבוא עדיין תהיינה מלחמות. לכאורה זו רק שאלה של מונחים, אבל יש חשיבות מיוחדת לראות את הדברים במימד המשיחי שלהם. ושתי סיבות בדבר: האחת - "נחמו נחמו עמי". אין לך נחמה גדולה מזו שאכן מתחילים לנוע במסילת הגאולה. אנחנו נכנסים לשלב שממנו אין נסיגה. שלב שיש בו יסורים, שלב שלצערנו עדיין יש בו מלחמות. אבל תהליך הגאולה הוא התנודה הבלתי פוסקת. אין זו אפיזודה.

עשרות שנים תעבורנה עד שאנשים יחקרו וינסו להבין משהו ממה שהתרחש במעמקי הנפש היהודית שנשארה אחרי השואה. מה עמוקה וגדולה היא הצלקת שהותירה השואה אחריה בנפש ישראל. ולו באנו אחרי השואה והיינו אומרים ליהודים הניצולים כי עכשיו יבוא מרגוע, עוד אפיזודה של רגיעה בגוים. לא עוד שואה אלא מרגוע - יכולים אנו לתאר, למה היה זה מביא. אנה היו היהודים הללו מגיעים אלמלא אותה אמונה שאכן מתחילה התמורה המיוחלת? אם רואים את המאורעות במימד משיחי, הדבר אומר: אין נסיגה. כיצד השיב הרב הרצוג זצ"ל, כאשר היה בארצות הברית בעיצומה של מלחמת העולם השנייה, כאשר הגרמנים היו בשערי הארץ והיאוש אחז את היהודים כאן וביקשו להניאו מלשוב ארצה: "מקובלנו, שחורבן שלישי לא יהיה". וחזר. כי זו התחלה של ביאה שלישית. כך הם פני הדברים כשבוחנים אותם במימד משיחי, כשרואים אותם כמו שהנביא מתאר: "בעת ההיא יובל שי לה' צבאות עם ממשך ומורט ומעם נורא מן הוא והלאה, גוי קו קו ומבוסה אשר בזאו נהרים ארצו אל מקום שם ה' צבאות הר ציון".

והסיבה הנוספת שיש צורך בהגדרות מדוייקות לתקופתנו תנו היא - העובדה הזאת, שהגאולה הולכת קימעא קימעא. כשאנו מסתכלים על מאורעות ימינו במימד משיחי, יש בדבר משום תביעה לגבינו. זה מחייב אותנו. אם היו דורשים מאתנו, שנביא את המשיח, היינו אומרים, וכי אנחנו טובים יותר מכל הדורות הקודמים? אנחנו צדיקים יותר מדורות קודמים? הם לא הביאו את המשיח, ואנחנו נביא, את המשיח? וכי היינו מרגישים בכלל אתגר להביא את הגאולה השלימה? מי אנחנו, מה המעשים שלנו לעומת מעשי האבות, מעשי הדורות הקודמים?

אבל אם אומרים לך, שאתה שרוי בדור של גאולה, ושמסקל המעשים שלך שונה ממשקלו של כל מעשה שנעשה בדורות שעברו, כי אז כל עמידתך וכל ראיתך שונות. הן כך אמר האר"י הקדוש לתלמידו ר"ח ויטאל: "דע כי אין מעשה גדולת הנפש תלוי כפי האדם, רק כפי הזמן והדור. כי מעשה קטן בדור הזה שקול כמו כמה מצוות שבדורות אחרים. כי בדורות אלו הקליפה גוברת עד מאד לאין קץ, מה שאין כן בדורות ראשונים". אם אנחנו יודעים כי אנו חיים בדור של גאולה, הדבר מוסיף לנו כוח. אכן אנחנו מסוגלים להביא את הגאולה השלימה. שכן יש משקל אחר למעשינו. אנחנו נושמים אווירה אחרת, אנחנו חיים בתקופה גדולה, ממנו נדרשים מעשים גדולים. "גדלו לה' אתי ונרוממה שמו יחדיו". גדלו, דברים גדולים. וכל כמה שיש הסתר באמונה הזאת, שאנו נמצאים בשלבי גאולה, בכל זאת מחייב אותנו הדבר. ציפיות שלנו ודיבורים שלנו צריכים להיות שונים. הגאולה מתרחשת לעינינו קימעא קימעא, וזה מחייב אותנו. ולכן יש להדגיש ולהזכיר ללא הרף את המשיח.

בדורנו מצויים יראים ושלמים, שמדברים על כל מיני דברים, אבל את המשיח הם מלהזכיר. בימינו מדברים על הרבה דברים חשובים ולא חשובים, אבל לא על המשיח. "למנצח לדוד להזכיר" (תהלים ע, א), אומרים חז"ל (ילק"ש על אתר): "משל למה הדבר דומה, למלך שהיה לו צאן וכעס עליהן. הסיר את הצאן והסיר את הדיר והוציא את הרועה. אחר ימים חזר המלך לצאנו, התחיל מכנסה ובונה את הדיר, ולרועה לא הזכיר. אמר הרועה, הרי הצאן מתכנסת והדיר בנויה ואני איני נזכר".

עלינו להתפלל, שיקוצר התהליך, שלא ישפך דם יהודי, שנמתיק את חבלי המשיח, אבל מתוך אמונה שאנו נמצאים בתור שלבי הגאולה. אז תהיה תפילתנו שונה, תורתנו שונה וציפיותינו שונות. כי אנו נמצאים בדורו של המשיח. נברך את ה' בכל לב, נשיר ונרצה לשיר "שירו לו זמרו לו שיחו בכל נפלאותיו".

[א]

"אבל פעם יוצץ לנו האמת עד שנחשבנו יום, ואחר כך יעלימוהו הטבעיים והמנהגים עד שנשוב בליל חשוך קרוב למה שהיינו תחילה, ונהיה כמל שיבריק עליו הברק פעם אחר פעם והוא בליל חזק החשך" (מורה נבוכים, פתיחה). דברים אלה אמרם רבינו, הרמב"ם ז"ל, ביחס לאמיתות שכליות. האמיתות השכליות הגדולות נשקפות לנו מדי פעם לרגע בלבד, כברקים המאירים את שמי האופל ואחר-כך הן נעלמות מכוח השיגרה וההרגל. דברים אלה אמורים גם ביחס לאמיתות אחרות: לאמיתות של דרכי ההנהגה האלוהית, לאמיתות של פעלי ההשגחה העליונה, לאמיתות של מעשי ה' בהיסטוריה.

לשם השגת האמיתות הללו לא יספיק מאמץ אינטלקטואלי גרידא. יש צורך בריכוז כל כוחות האישיים, במיצוי כל הפנימיות שבאדם. יכול אדם לחיות בתוך המאורעות מבלי לחוש את האמת שבהם, ורק לעיתים, ברגעים מיוחדים, כפעם בפעם תושג האמת, ואחר-כך שוב יעלימוה ההרגלים. כל מאמצינו ביום זה מכוונים לכך שהאמת האלוהית שבמאורעות הקשורים בה יוצץ לנו, ולו רק כברק, כדי שנוכל לברך עליה - "ברוך שכוחו וגבורתו מלא עולם" וכדי שנוכל להודות לו, יתברך, על חסדו ועל אמיתו. אדם שאינו מכיר את האמת, אינו יכול להודות על החסד האלוהי. ראייתו מסולפת. רק מתור הכרת האמת יכול אדם להכיר את החסד. "בשרתי צדק בקהל רב, הנה שפתי לא אכלא, ה' אתה ידעת. צדקתך לא כסיתי בתוך לבי אמונתך ותשועתך אמרתי, לא כחדתי תסדך ואמיתך לקהל רב. אתה ה' לא תכלא רחמיך ממני, חסדך ואמיתך תמיד יצרוני" (תהלים מ, ט-יא).

"מי ימלל גבורות ה' ישמיע כל תהלתו" (תהלים קו, ב). רבותינו ז"ל דורשים את הפסוק הזה על הגבורות המתגלות באמיתות שבאו לכלל ביטוי במלים שבתורה, אך ברור שאפשר ליחס את דבריהם לפשוטם של הדברים - לגבורות המתגלות במעשי ה'.

"תא הזי: כתיב בשלמה וידבר שלשת אלפים משל ויהי שירו חמישה ואלף. והא אוקמוה דחמישה ואלף טעמים הוו בכל משל ומשל דהוה אמר. ומה שלמה דאיהו בשר ודם כך הוה במלוי, מלין דאורייתא דקאמר קודשא בריך הוא על אחת כמה וכמה דבכל מלה ומלה אית בה כמה משלים, כמה שירים, כמה תושבחן, כמה רזין עלאין, כמה חכמאן. ועל דא כתיב - מי ימלל גבורות ה'" (זהר, ח"א, קלה). נפרש, איפוא, את הפסוק כפשוטו. מי ימלל גבורות ה', גבורות שנתגלו במאורעות היסטוריים, פעלי ההשגחה העליונה, בנפלאות הבורא, בדרכי הנהגתו, ולאור דברי הזהר נתבונן כמה שירים, כמה תשבחות, כמה רזים גיבורים, כמה חכמה גנוזים בהם. שהרי אנחנו חיבים להודות לו, יתברך, על כל גון וגון.

במטבע הברכות של ברכת ההודאה על גשמים נאמר: "מודים אנחנו לך על כל טיפה וטיפה שהורדת לנו". כך עלינו להודות לה' יתברך על כל פרט ופרט, על התשועות ועל המלחמות, על הרחבת גבול אלמנה, על שיבתה של ארץ ישראל לידיים יהודיות, על ירושלים, על הכותל, על הר הבית, ועל כל הקולות של מעלה שנתלוו למאורעות הללו. קול ה' בכח, קול ה' בהדר. "מזמור שיר חנוכת הבית לדוד. ארוממך ה' כי דליתני ולא שמחת אויבי לי. ה' אלהי, שועתי אליך ותרפאני. ה' העלית מן שאול נפשת חייטני מיורדי בור. זמרו לה' חסידיו, והודו לזכר קדשו". יש כאן חמישה גורמים של תודה: כי דליתני (על פי רש"י - הגבתני, רוממתני) לא שמחת אויבי לי, ותרפאני, העלית מן שאול נפשי חייטני מיורדי בור.

לכאורה היינו מצפים לסדר דברים הפוך, תחושה ראשונה של אדם לאחר שראה את המוות פנים אל פנים וניצל היא: "חייטני". הוא ממשש את אבריו לברר אם אמנם הוא חי. וההודיה הראשונה היא על עצם החיים. אבל גם כשאדם חי עדיין יכול הוא להמצא בשאול. ואם זכה ועלתה נפשו משאול, הוא מוסיף תודה לקב"ה:

⁸ שיחה בישיבת הר עציון, כ"ח אייר תשל"ג

"העלית מן שאול נפשי". כאשר כבר עלה מן השאול, הוא חוזר ובודק את אבריו לראות אם שלמים הם או מרוסקים. וכאשר הוא מרגיש שהוא שלם ואינו פצוע, הוא מוסיף תודה לה' על תודתו ואומר: ותרפאני. אחרי שאדם עבר את השלבים הללו מסוגל הוא להתפנות ולתת את הדעת על המתרחש בתחום הרגשות. "לא שמחת אויבי לי". חש את הסיפוק הרגשי על כר ומודה לקב"ה - "לא שמחת אויבי לי". רק אחרי כל אלה מסוגל הוא להגיע לאותה התרוממות כתוצאה מכל מה שעבר עליו ולהודות לו יתברך על תחושת הרוממות הזאת - "כי דיליתני".

זהו הסדר הטבעי של תגובות האדם עם הצלתו. אולם במזמור זה הפוך הוא הסדר. קודם לכל הוא מודה ואומר: "ארוממך ד' כי דיליתני", לאחר מכאן הוא אומר: "לא שמחת אויבי לי" ורק לבסוף הוא אומר: "חייטני מיורדי בור". הוא פותח בהרגשת הרוממות, לפי שדווקא תחושה זו של דיליתני, רוממתני, מאירה את הדברים במימד הנכון שלהם, מימד הגודל והשגב. כל פרט איננו פרט לעצמו בלבד אלא חלק מתהליך של בניין הבית, ומתוך הודיה על כולם עולה מזמור שיר חנוכת הבית.

[ב]

ראינו גלי שמחה מתפרצים בהכרזת המדינה, חיינו נצחונות במלחמת השחרור ובמבצע קדש. אולם תחושת רוממות כזאת, תחושת "ארוממך ד' כי דיליתני" לא חיינו לפני מלחמת ששת הימים.

מאשפות ירים אביון. קדמה לה למלחמה זאת אווירה של קטנוניות, אווירה של ציניות שפשטה בחוגים רחבים. התופעה של מדינה קטנה, מצומקת, שבעיות גדולות וקשות אשר שום פתרון להן לא נראה באופק, הולידה רוח של אדישות ויאוש בקרב רבים. האידיאל הציוני חדל להרנין לבבות. חזון קיבוץ גלויות נתגלה כדבר ריק. ממדי העלייה המצומקים איזנו בקושי את נחשולי הירידה מן הארץ. ולפתע, כאילו בבת אחת, רוח רוממות והתעלות באה לארץ. אווירת פיוס והתעלות על קטנוניות. הרגשת אחדות הסיפה את המוני ישראל, ואתה אותה הזדהות עמוקה עם הגורל היהודי ההיסטורי.

נזכרים אנו באותן התפילות הבוקעות, שזכינו להן בימי הכוננות. תפילות שבקעו גם מפיות שתפילה לא היתה שגורה על פיהם. תגידו - תחושת הסכנה היא היא שגרמה לכך. נכון. אולם הייתי במקומות שתחושת הסכנה היתה גדולה יותר. הייתי בחוץ לארץ בימי השואה. יכולני להעיד כי תפילות כאלה לא ראינו. לא אווירה כזאת ולא התעלות כזאת. אחר כך באה המלחמה ואתה אותם גילויי גבורה ומסירות נפש - מי ימנה ומי יספור אותם. גילויי מסירות נפש בעצמה ובכמויות שאין מוצאים דוגמתן בכל אומה ולשון. היתה במלחמה זאת תחושה כי היהדות עומדת על כף המאזניים ונלחמים למען היהדות - ולא רק למען היהודים. כל הגורל היהודי כאילו עמד על כף המאזניים.

היתה תחושה כי לפנינו לא רק מלחמת כח כי אם גם מלחמת רוח. כל אחד הרגיש כאילו הוא נישא על כנפי ההיסטוריה. אלה לא היו ימים רגילים. ובסופה, כלום יש מלים לתאר בהן את אותו הרטט שאחז בלבבות כאשר הגענו להר הבית. רטט שהקפיץ לבבות, רטט שהקפיץ חיילים מאובקים במרחבי סיני. היתה כאן מן תחושה של "אברח ממך - אליך", כלשונו של רבי שלמה אבן גבירול בכתר מלכות שלו. אמנם כבר נמצאו כאלה שהשקיעו מאמצים רבים להסביר את התחושה הזאת, להקטינה ולהנמיכה ולצמצמה, אך ביסודו של דבר היתה זו תחושה של "אליך". כמובן, שאחר כך באו הטבעים וההרגלים וכיסו על התחושה הזאת, כדרכה של כל אמת גדולה אשר כברק תוצץ לנו ואחר כך היא נעלמת.

ובאו הימים שלאחרי המלחמה, לוחמים חזרו עם מועקה מוסרית. לא בשכרון של נצחון חזרו, אלא במועקה על כל נפש מישראל, על דם יהודי שנשפר. ועל דם בכלל שנשפר, לפעמים היתה לך הרגשה כאשר נפגשת עם לוחמים חוזרים, כפי שמתואר בספר שמואל - "ותהי התשועה ביום ההוא לאבל לכל העם, כי שמע העם ביום ההוא לאמר נעצב המלך על בנו. ויתגנב העם ביום ההוא לבוא העיר, כאשר יתגנב העם הנכלמים בנוסם

במלחמה" (שמואל ב, יט, ג-ד). ארוממך ה' כי דליתני. באספקלריא של תחושת הרוממות הזאת יש להסתכל על כל פרט ופרט. היא שמעמידה את כל הקשור במלחמה זו במימד הנכון שלה.

חייתני מירודי בור. הגמרה במסכת שבועות (לה:): אומרת: "מלכותא דקטלא חד משיתא בעלמא לא מיענשא, שנאמר: 'כרמי שלי לפני, האלף לך שלמה' למלכותא דרקינא ומאתיים לנוטרים את פריו למלכותא דארעא". והתוספות מוסיפים שם: "בהוצאה למלחמת הרשות קאמר". כלומר: במלחמת רשות, כאשר שישית מן הלוחמים אינה חוזרת, הרי זה מספר סביר. במלחמת מצווה משמע - אין שיעור למספר האבידות.

את התחושה הזאת של "חייתנו מירודי בור" יש לראות על רקע השואה. בפעם הראשונה מאז מלחמת העולם היתה בארץ תחושה של עימות עם השואה. במשפט אייכמן הזכירו לנו את השואה. אבל עימות של ממש עם השואה, שהחזיר את השואה לתודעה הישראלית, היה בימים שקדמו למלחמת ששת הימים. בימים שהגיעו מברקים וטלפונים מכל קצוות תבל עם הצעות להעביר את הילדים למקומות בטוחים מעבר לים. אכן, "ה', העלית מן שאול נפשי".

"ה' אלהי, שועתי אליך ותרפאני". אחרי אלפי שנים יכלה ארץ-ישראל שוב ליישר את אבריה. "לא שמחת אויבי לי" - האם אפשר לשכוח את אותו צחוק מרושע של אותו צורר כשהזמין לקרב את הרמטכ"ל. כשראינו את הששון אלי קרב של האויב חשבנו בלבנו: רבוננו של עולם, ה'גיע שעתך, אם לא למעננו למען שמך הגדול המחולל בגויים.

ואחרי הנצחון באה השעה הגדולה של קידוש ה'. קידוש ה' לעיני כל העמים.

"שמעו עמים ירגזון, חיל אחז יושבי פלשת". ואחר כך בא: "ארומימך ה' כי דליתני". בי דליתני - בכניסתנו לירושלים. הגמרא (בבא בתרא. עה:): אומרת: "עתיד הקב"ה להגביה את ירושלים שלוש פרסאות למעלה, שנאמר: (זכריה יד, י) 'וראמה ישיבה תחתיה'". ירושלים מתרוממת. ירושלים מרוממת. וזהו הסוד של "דליתני".

במלחמת הקוממיות לא זכינו להיכנס לירושלים ועל בן חסרה גם הרגשת הרוממות. הפעם מצאנו את עצמנו בשערי ירושלים, כאילו מזוככים ומטוהרים.

[ג]

שש שנים עברו מאז, ואנחנו מנסים לעשות את החשבון: מה נשאר מכל זה? גבולות נשאר, ברוך מציב גבול אלמנה. אבל מה נשאר מאותם רגשות של דליתני- רוממתני - הגבהתני? האם ניתן להכיר בימים אלה שאפרוריות וקטנויות שוב שלטו בנו, משהו מאותה רוממות? מי שמסתכל בצורה שטחית אינו רואה דבר. אבל מי שמעז להעמיק ראות ולהרחיק ראות, רואה כי בעצם אותו תהליך של מהפיכה נפשית שהתחיל במלחמת ששת הימים ליד ירושלים הולך ונמשך, אלא שהוא, שינה את מסילתו ועבר מארץ ישראל לארצות הצפון. יהודים, אשר אחרי חמישים שנות חינוך של כפירה ושל מאמצים בלתי לאים להשכיח מוצאם - נזכרים פתאום שהם יהודים, ונזכרים בהתלהבות ובחגיגות. מה קרה? מלחמת ששת הימים הציתה לבבות ועדיין מציתה לבבות. שעות יושב אני עם יהודים עולי רוסיה ואני מנסה להבין מה קרה. מספר אחד העולים ששימש שם מוהל: כאשר יצאה השמועה שהוא מתכוון לעלות, באו אליו שני צעירים חסונים כבני עשרים וביקשו ממנו שימול אותם לפני עלותו, כי חוששים הם שלאחר נסיעתו שוב לא ימצא שם מוהל. שאל אותם אותו מוהל, בחששו מפני הסתברות, האם כוונתכם ידועה להוריתכם? ענו לו: מה זה חשוב! מאז מלחמת ששת הימים אין לנו מנוחה ואנו רוצים להיות יהודים.

ארומימך ה' כי דליתני.

מספר לי זקן שהיה מפקח על רכבות: "פעם ביום הכיפורים מצאתי לי דרך לברוח מן העבודה ולהגיע לבית-כנסת סמוך לתפילת 'נעילה'. נכנסתי ומצאתי בית מלא צעירים, אשר ברובם אינם יודעים להתפלל. לפני מלחמת ששת הימים, כאשר נכנסתי לבית-הכנסת מצאתי בו זקנים בלבד. עכשיו הזקנים בטלים ברוב". מי שיער שברוסיה הסובייטית יגיעו יהודים לקוממיות כזאת, להעזה בזאת, לתבוע בריש גלי לעלות לארץ ישראל. שובתים ונלחמים, זועקים ורועשים והארץ רועשת והעולם רועש והשלטון מתפחד והכל בגלל מלחמת ששת הימים.

ארומימך ד' כי דליתני.

נודה על האמת, המחשבה על דבר עליית יהודי רוסיה נראתה כחלום רחוק ביותר. יותר קרובה נראתה התמוטטות המשטר שם מאשר פתיחת השערים תור כדי המשטר הסובייטי. התפללנו לנס, כי אכן רק בדרך נס תארנו לעצמנו אפשרות עלייתם, ובלבנו קינן החשש האם עוד ישארו יהודים שירצו לעלות. האם עוד ישארו יהודים שארץ ישראל תרעיד משהו בלבותם. כל אימת שדברנו בנושא זה, כמאליה עלתה אסוציאציה על החזון הנבואי ובאו האובדים בארץ אשור והנדחים בארץ מצרים. ועתה כאשר אנו רואים אותם שבים, האם לא מהדהדים באזנינו דברי הנביא, לכן הנה ימים באים נאם ד' ולא יאמר עוד חי ד' אשר את בני ישראל מארץ מצרים כי אם חי ד' אשר העלה את בני ישראל מארץ צפון ומכל הארצות אשר הדיחם שמה (ירמיהו ט"ז).

לכשתבוא השעה לספור את נסי ששת הימים כדרך שספרו אבותינו את הנסים שנעשו לאבותינו במצרים ועל הים, אין ספק שנס עלייתם של יהודי רוסיה יתנוסס באותה שורה באור מיוחד.

נודה לו יתברך על כל טיפה וטיפה ועל כל נס ונס. במזמור שיר נאמר פתחת שקי ותאזרני שמחה למען יזמרך כבוד ולא ידום ד' אלהי לעולם אודך.

זה היום עשה ד' נגילה ונשמחה בו. ביום זה, יום כ"ה אייר, אנו חוגגים את חג שחרורה של ירושלים, את איחודה מחדש לעיר שחברה לה יחדיו. אנו מזכירים את ירושלים ומדברים על ירושלים, אך למעשה אנו מתכוונים לכל אותה מערכת מופלאה של תשועות ונצחונות שזכינו להם במלחמת ששת הימים. אנו מדברים על ירושלים מתור תחושה פנימית עמוקה מבלי שנברר לעצמנו למה ומדוע. כי אכן, כל התמורה הגדולה שבאה בעקבות מלחמת ששת הימים על כל השלכותיה הקרובות והרחוקות בארץ ומחוצה לה בישראל ובאומות, מסתמלת בגאולתה של ירושלים. לא למען ירושלים יצאנו למלחמה, אך מצאנו את עצמנו נלחמים למענה, ואנו חשים ומרגישים כי כאן נקודת הכובד. חכמי האגדה בשפתם הציורית שרו את שירת ירושלים בזה הלשון: "העולם הזה דומה לגלגל עינו של אדם, לכן שבו זה אוקינוס שמקיף את כל העולם, שחור שבו זה העולם, קומט שבשחור זה ירושלים" (דרך ארץ זוטא פרק ט).

אנו פותחים את ספר התנ"ך (ישעיהו כט ז-ח) ואנו קוראים: "והיה כחלום חזון לילה המון כל הגוים הצבאים על אריאל וכל צביה ומצדתה והמציקים לה. והיה כאשר יחלם הרעב והנה אוכל והקיץ ורקה נפשו, וכאשר יחלם הצמא והנה שתה והקיץ והנה עיף ונפשו שוקקה, כן יהיה המון כל הגוים הצבאים על הר ציון". כל הגוים צבאו למעשה על הר ציון בין שהתרכזו בהרי ירושלים ובין שהתרכזו בסיני ובגולן. ההתרחשויות בכל החזיתות באו לכלל ביטוי בפסוקים אלה. האויב לא זו בלבד שדרור לקרב שש למלחמה, אלא בדמיונו הוא כבר אוכל, הוא כבר שותה הוא כבר אוכל את פירות נצחונותיו. הוא כבר מטייל בחוצות רחביה של ירושלים ובחוצות תל-אביב. הוא כבר צועד על חורבות המדינה היהודית ונקטע באמצע חלומו. באה תדהמת היקיצה, "והקיץ והנה ריקה נפשו... והקיץ והנה עיף ונפשו שוקקה, כן יהיה המון כל הגוים הצבאים על הר ציון". "שיר המעלות בשוב ד' את שיבת ציון היינו כחלמים". דומה שעדיין אנו כחלמים. קשה להשתחרר מתחושת החלום.

בעולם המוחש הממשי קיימים חוקים, התפתחויות ותהליכים. חוליות הגיוניות מקשרות בין התרחשות אחת למשנה, וגורם הזמן שולט בכל. אין קפיצות ואין דילוגים בטבע. רק בעולם החלומות אין שלטון לגורם הזמן, שם אין תהליכים. שם יכולות להתקשר זו עם זו במהירות הבזק ללא חוליות מקשרות. ארץ החלומות היא ארץ האפשרויות הבלתי מוגבלות.

ביום שני עדיין ממיינים במברקות שבבתי דואר מברקים דחופים של קרובים בהולים מחוץ-לארץ, פליטי חרב השואה, הרואים את עצמם מומחים בענייני שואה, מברקים שתוכנם אחד: "כרטיסים שולמו, שילחו את הילדים!" ובאותה שעה ממש כבר מתרוצצים עיתונאים זריזים ומנסים להבקיע את חומת הצנזורה ולפרסם בעולם כי אכן המלחמה הוכרעה, כבר המריאו גיבורי ישראל בכנפיהם ובמשך שעות של מסירות נפש וגבורה עשו את הבלתי אפשרי, מרטו את כנפי האויב וכל מטוסיו קורקעו.

אני מחפש במילונים מלה, מונח, שיבטא את אשר בלבי ובלב מאות אלפים כמוני, כאשר לנגד עיני עולות שתי תמונות: מצד אחד מחזה של רבבות יהודים צעירים וזקנים נשים וטף דחוסים ברכבות משא מובלים לגיא ההריגה; מחזה שני - מצעד צה"ל למרגלות החומה בירושלים השלימה בה' אייר תשכ"ח. והמרחק בין שתי התמונות אינו מרחק של מאות שנים, אפילו לא של מאה שנים גם לא של יובל שנים. כל מרחק הזמן הוא של מחצית יובל. וכאשר אין לי ביטוי או מונח שיבטא את שאני חש אני מתיר לעצמי להשתמש בביטוי הנבואי "היינו כחלמים".

תמונות תמונות עוברות לנגד עינינו. אנו מחפשים את החוליות המקשרות ביניהן. ניזכר לרגע באותה אווירת דיכאון וצינינות מלפני שלושה עשר חודש, כאשר בדיחות מסוג אותה בדיחה על השלטת התלוי בשדה התעופה בלוד בו כתוב לאמור: "אחרון היוצאים מתבקש לכבות האור", כבר לא עוררו אצלנו כל תגובה. הן שעממו

⁹ בכנס סטודנטים, הר הצופים, ירושלים, כ"ה אייר תשכ"ח

אותנו כאשר נשתחקן מרוב שימוש. איה החוליה המקשרת בין שעות דיכאון אלה לבין אותה אווירת התרוממות ואחדות שנשמנו בכניסתנו למערכה, ולבין אותם גילויים של גבורה ומסירות נפש למען העם ולמען המדינה ולמען אח לוחם פצוע או שבוי.

וכאשר אנו מגיעים לפרשת ירושלים - גוברת בנו תחושת הפלא והחלום שבעתיים. אין אנו יכולים לבוא בטענות לראש הממשלה, אשר באותו יום שני שלח שליח מיוחד לאותו מלך אביון לאמר לו כי אין לנו דבר נגדה כלומר ירושלים בידו, היהדות בידיו, הכותל המערבי בידיו, ימשיך להחזיק בהם, ואנחנו נמשיך לחיות בלעדיהם, כשם שחיינו עד אז, מבלי שהעיק חסרונם עלינו. אין לבוא בטענות אליה שאכן את דעת הקהל הוא ביטא באותה שעה.

נזדמן לידי גליון "מחניים" מלפני עשר שנים ובו מסופר על תוצאותיו של משאל שערכו מספר עיתונאים צעירים בקרב הנוער על יחסו לירושלים העתיקה. ובגליון שלאחריו אנו קוראים את קינותיהם של רבנים ומחנכים על תוצאותיו של המשאל הזה. הרב הראשי לישראל קובע: העובדה המעציבה הראשונה היא כי העיר העתיקה זרה לנוער ואינו מוצא כל הבדל בין ירושלים לפתח-תקוה וכיוצא בה. ופרופ' יוסף יואל ריבלין יליד ירושלים אומר שכאשר הוא רוצה להכניס בלב בניו זיקה לירושלים עליו להעלות את קדושתה של דגניה ולומר, שירושלים קדושה כמו דגניה, וכשם שמצוה לחיות בדגניה כך מצוה לחיות בירושלים. ואני מחפש אחר החוליות המקשרות בין הדברים האלה ובין אותן השעות הגדולות כאשר יצאנו למלחמה על עצם קיומנו, ובעזר השי"ת שברנו זרוע רשע הגענו לתעלה, לשארם-א'-שייח. כבשנו את הרמה והגענו עד לירדן. אך החוויה שזיעזעה אותנו עד היסוד, הרטט שאחז את המוני ישראל, רטט שהקפיץ לוחמים מטאנקים במרחבי סיני וזקנים תשושים ממיטותיהם היה דווקא בשעה שהגענו להר הבית, לשריד מקדשנו. ולאחר מכן אותו שיר המעלות ממעמקים באלפי צורות של התבטאות, בתפילה, בדמעות, בדממה, באלם אשר הרגשת היסוד שבכולם היתה הרגשת הנוכחות האלוהית. ואחר-כך אותם מעיינות אהבה אין קץ לירושלים, התפרצות מעיינות נסתרים בשכבות העמוקות שבלב של אהבת ירושלים. "התנערי מעפר קומי שבי ירושלים". חכמי האגדה (בראשית רבה ריש פרשה עה) מוסיפים הסבר לפסוק: "כהדא תרנגולתא דמנערא אגפה מן קיטמא", כאותה תרנגולת שמנערת כנפיה מן האפר...

אבק דורות הוסר בבת אחת, ונתגלה כי טמונים בנו אוצרות שטרם ידענו עליהם. אנחנו גילינו את ירושלים וירושלים גילתה אותנו. "עורי עורי לבשי עוזך ציון כי לא יוסיף יבא בך עוד ערל וטמא". "אשרי העם שככה לו אשרי העם שד' אלוהיו".

לכשנשתחרר ממוסכמות שמלפני מספר שנים ונתבונן מחדש בדמותו של דורנו זה כמו שהוא מתגלה לעינינו אחרי מלחמת ששת הימים, דומה שלא נגזים אם נגדיר אותו כדור המחפש את זהותו. "מי אנחנו" ו"מה אנחנו", שאלות אלו חדלו להיות שאלות תיאורטיות גרידא, שאלות שמקומן בתחום הדיון הפילוסופי ותו לא. לפתע נתחוויר לו לדור כי שאלות אלו הפכו להיות שאלות אקסיסטנציאליות ממדרגה ראשונה, שאלות הנוגעות לעצם קיומו בארץ הזאת. אם במשך שנים אפשר היה להתעלם משאלות אלו ולהסתפק בכך שאנו אזרחי מדינה עצמאית וחופשית, אשר עקב שיקולים שונים וסנטימנטים שונים היא נקראת בשם ישראל, באה מלחמת ששת הימים והמאבק המדיני והבטחוני שלאחריה, והביאה את הדור לכלל עימות מחדש עם זהותו ומקור מחצבתו.

אנחנו קוראים בווידיוייהם של לוחמים, א,ותם המכונים אצלנו בשם "שיח לוחמים", דברים שנתפרסמו ודברים שצונזרו ועוברים רק מיד ליד. והנה מתברר כי מאחורי אותם גילויי גבורה מופלאים שנתגלו במלחמה זאת מצויים פקפוקים מוסריים, הנוגעים לעצם מאבקנו בארץ הזאת, פקפוקים על זכויותינו בארץ הזאת לעומת זכויות הערבים שישבו כאן. פקפוקים ביחס להצדקתה המוסרית של תקומת המדינה שהביאה לנישולן של אלפי משפחות שנולדו כאן. ואותם פקפוקים נשמעים מבין השיטין של כל הוויכוחים על ארץ ישראל השלימה, פקפוקים באשר לזכותנו להתנחל בחברון ובהרי שומרון ורמת הגולן. ויש שאתה שומע פקפוקים הנוגעים לזכויותינו להתנחל גם בתל-אביב ובעמק יזרעאל.

עצם הרעיון הציוני של שיבת ציון, אשר כבש לבבות של גדולי אומות דווקא בגלל הקסם המוסרי שבו עד שצ'רצ'יל לא התבייש להכריז על עצמו ציוני משום שראה בכך רעיון מוסרי גדול, עצם הרעיון הציוני הועמד בסימן שאלה גדול בדורנו. יש המבטאים זאת ברור ויש שמגמגמים. לא אחת אנו נתקלים בביטויים צורמים וצורבים את הלב ואת כל ישותנו היהודית.

ברם, מה משמעותם ומה עניינם של כל הדברים האלה, אם לא התלבטות של דור המחפש את זהותו מתוך תחושה ברורה, שרק עם התוודעותנו לזהותנו היהודית, שראשיתה בצו האלוהי של "ויאמר ד' אל אברהם לך וגו', והמשכה בתקופת יהושע בן נון ודוד ושלמה, ישעיה, ירמיה, עזרא ונחמיה, הלל, רבי עקיבא, רבי יהודה הנשיא עד הבעש"ט והגאון מווילנא, רק הזדהות עם זאת הזהות היהודית, שהנה זהות אחת משחר ימיה של האומה עד ימינו, רק היא הנותנת טעם למאבקנו, והיא המקנה לנו את הזכות ואת הצידוק המוסרי להתנחל בחברון ובתל-אביב, ברמת הגולן ובבאר-שבע.

אולם דורנו משול לאותו אדם מתוסבך ומתוסכל שנפל בגורלו להיוולד לאדם גאון וגדול. והנה דווקא עובדה זאת היא שגורמת לו את כל הסיבוכים והתסכולים. מצד אחד איננו מסוגל להשתחרר מן העימות המתמיד עם דמותו של האב הגדול, ומן הצד האחר הוא מרגיש חוסר אונים להתמודד עם אותה דמות גדולה. גם דורנו שואף מצד אחד להמשכיות, לראות את עצמו כחוליה באותה שרשרת גדולה ששמה כנסת ישראל, ומן הצד האחר הוא חושש להכריז על עצמו כירשה הלגיטימי של אותה מורשת גדולה הקשורה בכנסת ישראל. הוא חושש שלא יוכל להתמודד עם דמויותיהם של הנביאים, התנאים הראשונים והאחרונים. מעמסת הירושה נראית גדולה לדור זה שהתחנך ללא אמונה, אולם על אף כל זאת הכמיהה היא להמשכיות, כי עצם קיומנו תלוי בכך.

אנחנו עדים לתופעה מיוחדת במינה - נהירה לארכיאולוגיה. הארכיאולוגיה הפכה כמעט להיות התחביב העממי אצלנו. אופייני הדבר שדווקא ראשי הצבא נתפסו לתחביב זה בהתלהבות בלתי רגילה. מה משמעותה הפנימית של אותה תמונה שבה אנו רואים את שר הבטחון לבוש בגדי עבודה ואת חפירה בידו, חופר כפועל פשוט לגלות את נבכי העבר? מה משמעותה הפנימית של העובדה שכאשר נכנסים לדירותיהם של רבי-אלופים,

¹⁰ מתוך הרצאה בירושלים, חנוכה תשכ"ח

אלופים ותת-אלופים, ובמקום חפצי נוי מוצאים חרסים ושברי חרסים ושברי אבנים? המשמעות לכך היא שיש כאן חיפוש אחרי הוכחות מוחשיות לשייכות לארץ הזאת, יש כאן חיפוש אחרי הוכחות שאפשר למשש אותן בידיים, שאכן שורשים לנו בארץ הזאת. דווקא אנשי הצבא, העומדים לפני העימות המתמיד עם הבעיה המוסרית של הצדקת מאבקינו, מחפשים את הבטחון העצמי והשכנוע הפנימי בזכות מאבקינו ומלחמותינו, והם נאחזים בכל שרידי העבר המצביעים על זהותנו.

זאת ועוד. אותה חרדה עמוקה שהקיפה את בית ישראל כולו לפני מלחמת ששת הימים לעצם קיומנו, חרדה ששזורת היו בה אסוציאציות של אושוויץ ושל מאיידאנק, אותה חרדה טרם חלפה כליל גם אחרי הרגשת הרווחה שבאה עם הנצחונות המופלאים. היא רק הודחקה למעמקים, הודחקה לנבכי הנפש. עדיין חסרה לדור הרגשת היציבות בבטחון קיומנו. עדיין מקנן אי שם בלב הפחד מפני קונסטלציה מדינית בין-לאומית אחרת, מפני התפתחויות בלתי צפויות במנטאליות של האויב ובכוננותו הצבאית. וקיימת הרגשה פנימית עמומה שאת תחושת היציבות ניתן לרכוש רק מתוך הזדהות עם זהותנו היהודית, שרק אם נראה את עצמנו כחוליה באותה שרשרת גדולה של ישראל ההיסטורית, אשר נצחיותו מובטחת בכל התנאים כימי השמים על הארץ - רק מתוך ראיית ההמשכיות אפשר להגיע להרגשת יציבות של ממש; ומשום כך עלינו לפתוח שוב את ספר היוחסין שלנו. בלי משים אנו נזכרים בסיטואציה היסטורית אחרת בראשית תקופת הבית השני. אנו קוראים בנחמיה (ו, ה-1): "והעיר רחבת ידים וגדלה והעם מעט בתוכה, ואין בתים בנויים. ויתן אלהי אל לבי ואקבצה את החרים ואת הסגנים להתיחש, ואמצא, ספר היחש". דורנו עדיין מחפש את ספר היחש שלו.

חיפושים אלה אינם באים בחלל ריק. קדם להם רגע גדול של התוודעות הדור עם זהותו. באותן השעות היפות של עמנו היה רגע גדול אחד אשר מעטים כמוהו בהיסטוריה. היה זה הרגע הגדול של הזעזוע הנפשי שאחז בכולנו, כאשר חזרנו שוב אל שריד מקדשנו אל הכותל המערבי. אותה חוויה נפשית גדולה שזכינו לה כולנו, ואשר כל כך הרבה פירושים נתלו לטיבה ולמשמעותה, הרי מעבר ומעל לכל הפירושים מתבררת עובדה אחת: היתה זאת התוודעות אל זהותנו האמיתית. נתגלה שאותו מקדש, אשר היה בימי קדם לב האומה, נשאר מרכז הדופק גם לדורנו. השרשרת לא נותקה והרציפות לא פסקה.

אומנם היה זה רק ברק שהאיר לרגע ומיד חלף. משולים היינו לאותו אדם ההולך בשבילי יער סבוך והנה שקעה עליו השמש. החושך והאפלה משתלטים על היער כולו, והנה איבד את הכיוון, איבד את השבילים. לפתע מאיר ברק את היער. אמנם רק שנייה אחת הבריק הברק, אבל אותה שנייה הספיקה לו שיעיף מבט על השבילים ויעלה על הדרך הנכונה. ודאי, טיבו של ברק שהוא מבריק לשנייה אחת בלבד. "אבל פעם יוצץ לנו האמת, עד שנחשבו יום, ואחר כך יעלימוהו הטבעים והמנהגים, עד שנשוב בליל חשוך קרוב מה שהיינו תחילה ונהיה כמי שיברוק עליו הברק פעם אחר פעם והוא בליל חזק החושך" (מו"נ בפתחה). הטבעים והמנהגים מחזירים אותנו למצב הקודם, אלא שבינתיים הספקנו להעיף מבט, ומעתה יודע הדור באיזה כיוון עליו לחפש את זהותו. אנחנו קרובים מדי למלחמת ששת הימים ועדיין אין בידינו לערוך את מאזן ההישגים; על אחת כמה וכמה שאיננו יכולים לראות את מאזן ההישגים הרוחניים שבאו בעקבות ימים גדולים אלה. "מי יודע דרך הרוח?" מי יכלכל את ערכן של הבקעת חומות הלב ופתיחת שערי הרוח וכיבוש הלבבות, שבאו בעקבות המלחמה. רק ימים יגידו מה טיבה של המהפיכה שהחלה בלבבות.

הנושא שנתבקשתי לדבר עליו הוא דורנו בעקבות החשמונאים. ברור הדבר, כי בקשה זו משקפת נאמנה את המגמה להמשכיות. יש רצון חזק לראות את דורנו בעקבות החשמונאים. אנו נאחזים בשתי ידיים בכל אסוציאציה המזכירה לנו את עברנו ההיסטורי, ובהתאם למגמה זאת, שאני שותף לה בכל לבי, אנסה לחפש את הקווים החשמונאיים בדורנו. דומה, ששלושה דברים מציינים את דמותם של החשמונאים בתודעתנו ההיסטורית:

(א) הגבורה שגילו במלחמתם נגד היוונים, גבורה שהפכה להיות סמל לגבורה יהודית, והכוונה אינה רק לגבורה שנתגלתה במלחמה. לא חסרים גיבורים בהיסטוריה היהודית. בספר דברי הימים אנו מוצאים רשימה ארוכה של גיבורי דויד אגב פירוט מעשי גבורתם. כשאנו מדברים על גבורת החשמונאים אנו מתכוונים בראש

וראשונה לעצם ההעזה שבהכרזת המלחמה בתנאי מחתרת נגד אויב שנהנה מעריפות בכל התחומים, במספר הלוחמים, בנשק ובאימון הלוחמים. ההבדל היה כה גדול וכולט שאילי המלה עדיפות אינה מתאימה כאן.

(ב) טיב המלחמה, או - יותר נכון - המטרה למענה נלחמו. היתה זאת מלחמת קודש במלא מובן המלה. מלחמה למען תורה, למען שבת, למען מילה, נגד מלכות יון הרשעה "שעמדה להשכיחם תורתך ולהעבירם מחוקי רצונך".

(ג) היותם שליחי ההשגחה העליונה לתשועה גדולה ופורקן כהיום הזה. על ידם נתגדל ונתקדש שם שמים "על הנסים ועל הפורקן על הגבורות על התשועות ועל המלחמות", שנעשו על ידם.

אם ננסה לחפש את הקווים המקבילים שבין דורנו לדור החשמונאים, דומה כי בשני דברים הדמיון בולט, בגבורה שנתגלתה בדור זה ובעובדה שגם דורנו זכה להיות שליח ההשגחה העליונה להביא תשועה גדולה ופורקן כהיום הזה. אולם עדיין הדברים טעונים הסבר. העובדה שכאן המלחמה היתה למען הקיום הפיסי, למניעת השמדה, ואילו שם היתה זאת מלחמה למען התורה ולמען הזכות להכריז כי יש לנו חלק ונחלה באלהי ישראל, עובדה זאת יש לה משמעות לכאורה גם לגבי טיב הגבורה שנתגלתה בימים ההם ובזמן הזה. ובקשר לכך אתיר לעצמי לומר דבר. בימי מלחמת ששת הימים, בימים שלפניה ושלאחריה הורגשה מגמה לעודד גבורת הלוחמים ולפרש אותה כגבורה הבאה מתוך תחושה של "אין ברירה". האויב נלחם על יוקרה, על שטחים, ואילו אנו נלחמים על עצם קיומנו, כשגבנו אל הקיר. דומה, שגישה זו, הרואה בתחושה זאת את מקור המשאבים הנפשיים שמהם צומחת הגבורה הישראלית, היא בלתי נכונה וגם מסוכנת. היא מסוכנת משום שעלולים אנו להגיע שוב למצב שבו ניאלץ לאחוז בנשק. ומצב זה עלול לבוא כאשר הבטחות של מעצמות ומנהיגי מעצמות שלא יתנו להשמיד את ישראל - נוסחה האהובה על כמה מהן - הבטחות אלה עלולות לקבל צורה מחייבת יותר והן עלולות להקהות את תחושת ה"אין ברירה". ועדיין נזדקק למשאבי גבורה עצומים גם בשעה שנצטרך להילחם למען שלימות הארץ ולמען גבולות בטוחים לכאורה, ולא למען קיומנו. אבל לא על כך רצוני לדבר.

גישה זו אינה נכונה, משום שאם נרצה לראות בגבורת צה"ל את המשכיות של הגבורה היהודית ההיסטורית, הרי גישה זו מחטיאה את מטרתה. גבורת החשמונאים היא סמל הגבורה היהודית, הדוגמה הקלאסית לה. ודווקא אצל החשמונאים באה הגבורה לא מתוך תחושת "אין ברירה". שם היתה ברירה. היו שם מתיוונים שהציגו ברירה קוסמת לכאורה, השתלבות במרחב השמי או היווני, כאשר הקיום והרווחה הכלכלית מובטחים, גם אז היו שטיינרים למיניהם, אשר הטיפו נגד צרות האופק של יצירת תרבות פרוניציאלית, נגד צרות האופק של גבולות לאומיים שעה שאפשר להשתלב במרחב התרבותי. ודווקא משום שזאת היתה הברירה, נתגלתה אותה גבורה שהפכה להיות סמל לדורות. אמת, גם שם היתה תחושת "אין ברירה", כי כל גבורה גדולה באה מתחושת "אין ברירה", אבל אין ברירה במובן אחר. כי הברירה שעמדה לפניהם היה בה משום התכחשות לזהות היהודית וליעוד היהודי, וזאת אינה נחשבת ברירה - מוטב המוות מאשר חיים ללא חלק ונחלה באלהי ישראל. זאת היא הגבורה היהודית ההיסטורית. תחושת ההזדהות המלאה עם היעוד הישראלי בלב ונפש ובהכרה, הרגשת השייכות של חלק ונחלה באלהי ישראל כאן מקור המשאבים הנפשיים שמהם צומחת ועולה הגבורה היהודית. וכאן אעז לומר כי המקורות הנפשיים של הגבורה היהודית לא נשתנו במהלך הדורות וגם בימינו. רק הדביקות הבלתי מותנית בישראל, ביעודו, בגורלו, בעברו ובעתידו היא מקור הגבורה המתגלה בעיתות חירום. ויותר מזה, כבר עברו הימים, שמוניעים נפשיים נקבעים לפי הודאת בעל דין. כשאנו רוצים לעמוד על מניעים נפשיים, פסיכולוגיים, של תופעה מסויימת אצל יחיד - ברור שלא על יסוד הודאותיו והכרזותיו של אותו יחיד נעמוד על מניעיו הנפשיים והתת-הכרתיים. קל וחומר כשיש לנו עניין בציבור, הרי שלא לפי הודאותיו והכרזותיו נשפוט אותו. התפיסה היהודית השורשית אומרת לנו דברים אחרים.

תחשת השייכות לעם גדול, אשר גדלותו אינה נמדדת במספרים ואשר לו יעוד היסטורי משלו - היא המעניקה את העוצמה הפנימית ואת הגבורה הנפשית להיאבק ולהילחם נגד מדינות רבות-כוח ובעת צורך גם נגד

מעצמות. מבחינה זאת יש, איפוא, לראות בלוחמינו את צאצאי החשמונאים ואת מורשת גבורתם. אמנם לחשמונאים היתה הכרת היעוד ברורה, ואילו כאן נשארו הדברים לרוב בגדר תחושה ולתודעה ברורה לא הגיעו. ואף על פי כן אחד הוא השורש בימים ההם ובזמן הזה. מבחינה זו העמיקה המלחמה את ההמשכיות, לפי שבמלחמה מגיע האדם במיצוי אל השורשים.

כאשר עומד האדם בעימות עם המוות ונלחם על קיומו, נושרים רבים ממעצוריו הנפשיים. כוחות גנוזים מתגלים ומתנערים לפעולה. החלש יאמר גיבור אני. נעדרי תחושה בחיי יום-יום, אנשים נגררים וסבילים בכל ימות השנה, מתגלים לפתע כבעלי תושיה, כבעלי כושר החלטה ולפעמים גם כבעלי כושר מנהיגות. כוחות רדומים במעמקי הנפש מתנערים ועולים. ודברים האמורים ביחיד, אמורים גם באומה הנלחמת על קיומה. היחיד מגלה את עצמו והאומה את עצמיותה. "חשבתי ימים מקדם, שנות עולמים. אזכרה נגינתי בלילה עם לבבי אשיחה, ויחפש רוחי".

לדרכו של החייל הדתי במלחמת הקוממיות¹¹ [*]

לא בסופה דרכנו ובסערה לא הלכנו. צנועות ושקטות הן הנתיבות בהן צעדנו. אך צעדנו באומץ, כי אכן לגדולות היו עינינו. חזון הוא שפרש את אורו על דרכנו ואנו לאורו הלכנו. עדיין מהסס הלב לצאת למרחב בדברים ברורים וגלויים. וגם כעת בתום תקופה קצרה של כמה חדשים, אשר בסיכומם יכולים אנו להצביע בסיפוק נפשי רב על הישגים רבים, לא קלי ערך, בעבודתנו, עדיין קיימת נטייה בלב לשפת רמזים. יש רצון לא לכנות את הדברים בשמותיהם המפורשים. ואמנם רוטטת היד בכתיבת וידוי ביכורים זה. אך ייאמרו הדברים בלי כחל ושרק, ברורים וגלויים: אנו, קומץ קטן של חיילים פשוטים, טוראים מן השורה, נשאנו בלבנו חזון גדול על דמותו של הצבא העברי. ואנו קיבלנו על עצמנו להיות בין אדריכלי דמות זאת, והעזנו להאמין שאנו הקומץ - באורחות חיינו היום יומיים, בביטויים פעוטים ואפורים ובהבעות נעלות ועשירות, שכולם גילויי חזון גדול אחד הם - נטביע את חותמנו, חותם התורה, על דמות הצבא כולו. ידענו כי לא קלה תהא דרכנו, הרצופה תחתים ומכשולים, אך הכר הכרנו את העצמה הרבה הגנוזה בחזון זה ואת העוז שהוא נותן לנושאי. ועל הנותן ליעף כח השלכנו יבנו. פרטנו את החזון למטרות ולפיהן בחרנו את דרכינו. ברצוננו כאן למסרן בקוויהן הכלליים, עד כמה שהיד מגעת במסגרת זאת.

בתרגום החזון לשפת המעשה עמדו לפנינו ארבע מטרות.

(א) לתרום את תרומת החייל הדתי בקביעת המסורת הצבאית של חיי הצבא הקבועים הנושאים עליהם אופי צבאי מאורגן. תרומה זאת מתבטאת בנוהג ובמעשים, שעליהם להוות גרעינים לחוקת המשטר והנוהג הצבאי, ובמשך הזמן עם השתרשותם בתוך ההווי הצבאי נכנסים הם לתוך מסגרת חוקה זו.

(ב) הטבעת חותם התורה על ההווי הצבאי, שמחוץ למסגרת הפיקוד והמשמעת, אשר דווקא בו בא לידי ביטוי אופיו המיוחד של המחנה, וחלקו רב בגיבוש הרוח הצבאית.

(ג) תרומת החייל הדתי לעצמו במטרה לרומם את כל אורחות חיו, מתור הכרת רוממות ערכם של הערכים הקדושים הגנוזים בצבא ישראל. כלוחם מלחמת ד' למען עמו וארצו.

(ד) והאחרונה במניין וראשונה במעלה - התרומה הנשגבה מלאת הטוהר, לא למעננו ולא למען זולתנו, אלא למען שמו הגדול יתברך. תרומה לד'. לקדש שם שמים ברבים, בארץ ובמרחבי-תבל. "ואהבת את ד' אלהיך - שיהא שם שמים מתאהב על ידך". להקשיב לקול קדוש ישראל האומר לנו: "עבדי אתה, ישראל, אשר בך אתפאר".

ובטרם נכנס לביור פרטי הדברים עלינו להקדים כמה דברים לשם הבהרת מושגים אחדים שאנו מרבים להשתמש בהם.

אחת התופעות המעציבות בחייו הרוחניים של עם ישראל, שנגרמה עקב גלותו מעל אדמתו, היא טשטוש דמות התורה בקרב המוני העם. מאז פיזורנו בין הגויים הלכה וירדה, כביכול, התורה מגדולתה ואת מקומה התחילה לרשת ה"דת", שהנה נטע זר בישראל. ולאט לאט הגענו למצב שבו, כאילו, מזדהים המושגים של "תורה" ו"דת", שבעצם רחוקים הם זה מזה כרחוק מזרח ממערב. כי בעוד המושג "דת" אינו אלא ביטוי של פולחן היחיד או הציבור לאלהיו, - הנובע מתוך הצורך הנפשי של סיפוק הרגש הדתי, התופס אמנם מקום חשוב בנפש האדם ובאופן מיוחד בנפש האדם מישראל, אבל רחוק הנהו מלהקיף את כל מערכת חייו הנפשיים - הרי

¹¹ מורשת, בטאון בית הכנסת בגדוד 79, טבת תש"ט. במאמר זה איבדו, אולי, דברים אחדים מן האקטואליות שלהם. ראינו להביאם בשל חותם הראשונות הטבוע עליהם, ומשום שהם משתלבים מבחינה רעיונית במסכת כולה. המלבה"ד.

המושג "תורה" אומר לנו דברים אחרים לגמרי. התורה היא הביטוי של דרך ה', שהיא אורח חיים מלא המשתרע על כל שטחי החיים האישיים, הציבוריים, המדיניים והממלכתיים. אין תנועה גשמית או רוחנית שאין לה מקום ביצירה אלהית זו, שאנו מכנים אותה בשם תורה. ההליכה בדרכי ד' היא יסוד התורה כולה. וכשם שדרכיו יתברך מקיפות את הכל, כך דרישתו מעמו שידענו בכל דרכיו. "בכל דרכיך דעהו והוא יישר אורחותיך". וסגולה זו ללכת בדרכי ד' נקבעה באופיה של האומה מימי קדם, מימות אברהם אבינו, "כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ללכת בדרכי ד'". ומושג תורה, בתורת שכזה, כולל כמובן, גם את התוכן המצומצם המוגדר במושג דת. אך יהיה זה פשע לזהות את שני המושגים האלה. ולא כאן המקום להיכנס במחקר היסטורי על הגורמים הישירים של תהליך זה. ברצוננו רק לקבוע את העובדה, כי מעת גלינו מארצנו הלכה התורה והצטמקה, כביכול, עד שנהפכה ל"דת", דהיינו מין מס חובה של חובות שבין אדם למקום. ועל כן עם תקומת מדינת ישראל וראשית צמיחתה של מלכות ישראל שומה עלינו להחזיר את העטרה ליושנה. לחזור שוב לחיי תורה. חיים של תורה במקום חיים של דת, ודביקות בדרכיו במקום דתיות. ובדברנו על השפעת התורה בצבא ישראל מרגישים אנו צורך להדגיש שוב ושוב, כי התורה היא דגלנו, ושאיפתנו בצבא ישראל להטביע את חותם התורה ולא את חותם הדת, שאיננה אלא תחליף גלותי מצומק למושג ממלכתי נשגב ומקיף. לא מעטים הם מקומות התורפה בצבא שחסרה בהם השפעת התורה. על כן רבים גם התפקידים המוטלים על החייל הדתי לתקן פני הדברים. תפקידים אלה אינם ניתנים לבירור ופירוט מלא במסגרת מאמר זה. ברצוננו לתת כאן אך ציונים אחדים בדרכו של החייל הדתי במערכה על עיצוב דמותו של צבא ישראל על פי תורת ישראל. בדברנו על תרומת החייל הדתי בכינון המסורת בחיים הצבאיים יש להדגיש את הבעיה ה"בוערת" והיא בעיית הכשרות. רבות דובר על נושא זה, הן מצד החיילים והן מצד האזרחים, ואין כאן רצון להוסיף בבחינת "תבן לעפרים", ועל אחת כמה וכמה אין כאן המקום בבטאון זה לנגוע בחלקה של היהדות החרדית ומנהיגיה במערכה על פתרון בעיה זו. רצוננו אך להדגיש מה רב ערכה של עמידת החיילים הדתיים, וכי צורת עמידה נאותה תקבע את תכליתה ותביא כבוד לחייל הדתי. עמידה זו צריכה להיות מלווה הבנה מעשית וריאליות מחד גיסא ובבטחון ומסירות מאידך גיסא. והיא צריכה לשאוב את כוחה מתוך אותו החזון, שעליו יחדנו את הדיבור בראשית דברינו.

מקום חשוב בעיצוב המסורת הצבאית תופסת דמות השבת והחגים. וגם כאן שומה עלינו לעצב את הדמות הזאת בצורה שתהיה בה משום השראת רוח קודש ומקור להתרוממות נפשית. דמות זאת צריכה להתבטא בכל השטחים בחיי המחנה. בעיית השבת צריכה לקבל את פתרונה המלא, ולא פתרון סמלי פשרני. היא נוגעת בענייני אימונים, עבודות ומיסדרים; קביעת סדר יום מיוחד לשבת, שיכלול השכמה מאוחרת בלי התעמלות בוקר; צביון חגיגי לארוחות, שייקבע על ידי שולחנות ערוכים עם מפות ונרות, קידוש, שירה בצוותא, מאכלים חגיגיים וכו'. נדמה שאין צורך להדגיש, שמן ההכרח הוא שחייל, השקוע ראשו ורובו בים האפור של חיי מחנה כל ימות השבוע, ירגיש ביום השביעי את השבת במלואה. השבת, שכל כך רב חלקה בעיצוב דמות המשפחה היהודית, צריכה למצוא את מקומה גם בעיצוב משפחת הצבא העברי. אין לך דבר, שיכול לתרום כל כך הרבה לגיבושם החברתי של הפלוגות והגדודים כמו מסיבות השבת והחגים. אך כאן דרושה גם עמידה על המשמר, שמסיבות אלו לא תיהפכנה לערבים מוסיקליים עם להקות תזמורת, שהחיילים הדתיים יצטרכו להינזר מהם. די עשירה היא המסורת הישראלית העתיקה, יצירת הדורות, משנצטרך להחליפה במיני "מסורות" חדשות, מעשה ידי "תרבותניקים" למיניהם.

ואופיינית היתה גישתנו המעשית לבעיה זו בתוך הגדוד. שישה חדשים קיים הגדוד, ובחדרי האוכל אין זכר לשבת. הנך נכנס לחדר האוכל ועינך לא תבחין בשום דבר המשנה לילה זה מכל הלילות. אותו התור, אותו האוכל, אותו הרעש, אותם השולחנות ואותו החפזון באכילה. רק אי שם באחד השולחנות פולחת את אוירת החולין אנחתו של חייל: "האמן לי, אני שוכח אפילו מתי שבת". ורק אנחות תמימות אלה בביטוייהן השיגרתיים מכניסים את קומץ הקדושה בחלל אווירת חולין זו. וגדול היה סבלו של החייל הדתי. לא בדמות שכזו היתה השבת משובצת בחלומו על צבא ישראל. ומבלי לטכס עצה הרגשנו, כי הדרך לתיקון המעוות אינה מובילתנו דווקא לראיון עם הפיקוד לשם דרישת שינויים ושיפורים. דרכנו הובילתנו עם כלי אוכל ביד דרך התורים לפני אשנבי המטבחיים ועם מנות ה"חול" פנינו לבית הכנסת. ועל יד שולחנות לבנים עם נרות דולקים קידשנו את השבת, כשם שקידשוהו חייליו עם יהושע בן נון. במתי מספר התחלנו, אך ציבורנו גדל משבת

לשבת. כך המשכנו מדי שבת, והדבר היכה גלים בשכבות הרחבות של הגדוד, ובשלה ההכרה והורגש הצורך לקדש את השבת ולהבדילה מן החול, עד שביום אחד הופיעה פקודה בפקודת יום, לפיה חייבים מפקדי הפלוגות לערוך ארוחות חגיגיות בערבי שבתות. ואמנם התחילו הנסיונות הראשונים, ואם כי עדיין לא נמצאה הדרך המתאימה והרצויה, יש לקוות שבקרוב ימצאוה. ואמנם אין להעלים עין גם מן הקשיים המתעוררים במסגרת רחבה כמו פלוגה או גדוד. אין להשוות את ציבור החיילים, בני הגוונים השונים, לציבורנו בבית הכנסת המגובש למופת מבחינה חברתית, אך דווקא משום כך חשובה היא. הפעולה בשטח זה. וברוכים היוזמים ויהי נועם ד' במעשה ידיהם.

ובדברנו על השבת יש להזכיר עוד בעיה חשובה, הקשורה בה, ושאינו לזלזל בה כלל וכלל, והיא בעיית האסירים בשבת. יש לזכור, שמעוות שבת חלה גם על אסירים, והתורה אינה מפלה בין חייל חופשי לחייל אסיר. ולפי השקפת התורה אין כל הצדקה להחזיק חייל במאסר סגור בשבת בזמן שבלאו הכי עצור הוא במחנה. גם הרשעים בגיהנום, לפי אגדת חז"ל, שובתים בשבת. חושבני, שעלינו להעזיז ולהכניס שינויים ראדיקאליים לפי רוחנו בחוקת הנוהג של צבא ישראל, אף אם לא הורגלנו בהם בצבאות עמי העולם. מכל מקום עד שימצא הדבר את פתרונו המלא, יש לאפשר לאסירים להשתתף בתפילות ומ'סבות שבת בלי כל הגבלה.

ומן המחנה לחזית. הרבה קשיים מתעוררים בגלל חוסר ידיעת הלכה ברורה, ובמיוחד מורגש דבר זה בתנאי חזית השונים לגמרי מתנאי "בית". וגם זכינו, ב"ה, להרבה בעיות הלכתיות, שלא הכרנו במשך שבתנו בגלות. ועלינו להדגיש, כי רבה היא הציפיה בין שורות החיילים הדתיים לדעת התורה, שתגיד את דבריה, דבר ברור ושלם, בפתרון הבעיות ההלכתיות העומדות לפני החייל הדתי הלוחם. לעתים קרובות נדמה לו, שגם בשטח זה עזוב הוא לנפשו ובודד במערכה. ויורשה להביע בהזדמנות זו את הקריאה הגדולה המתפרצת לעבר גדולי התורה מלבנות אלפי חיילים דתיים: דעו לכם, החייל הדתי סובל חרפת רעב - לא רעב ללחם ולא צמא למים, כי אם לשמוע את דבר ה'. הבו לנו את דבר ה'! מצפים הננו ליום, בו תופיע דעת התורה באורה המלא והמקיף, ולא. צו לצו קו לקו זעיר שם זעיר שם. ואנו מקווים שהרבנות הצבאית, שהוקמה לא מזמן, תהיה לפה לדעת התורה, שתצא מפי גדוליה.

יש לציין, שבין הבעיות העומדות לפני החייל הדתי בשעת הקרב, רבות הן הבעיות שבמיוחד נפגש בהן המפקד הקרבי הדתי. ומעשים בכל יום, שחיילים דתיים מנמעים בגלל זה מלקבל עליהם תפקידי פיקוד. יש להילחם נגד תופעה זו, ונדמה שהעצה היחידה היא הבאת דבר ההלכה הברורה לפני ציבור החיילים הדתיים. בעיות אלו כוללות גם את הבעיות המיוחדות במינן, המתעוררות בקרב. וכדאי להזכיר אחדות מהן. בראשונה עניין סיכון נפשות חיילים, שבעיקר נתקל בו מפקד קרבי. השאלה היא, מתי יכול הוא ומצווה לסכן את פקודיו ומתי עליו בעצמו להסתכן. וכן באיסוף פצועים קיימת השאלה, מתי חייבים לאסוף פצוע או מתי מותר לסכן אנשים או להסתכן לשם כך, ומתי אסור אפילו להתנדב או לתת יד למתנדבים. ואותה השאלה מתעוררת גם באיסוף גוויות החללים. וכאן, כמוכר, דרושה הגדרה אחרת מאשר בשאלה הקודמת. וכן עדיין לא נקבעה הלכה ברורה לשאלה: האם למען קידוש שם ישראל וכבודו, שהוא גם קידוש שם שמים, מותר לבחור באיבוד לדעת על ידי עצמו או על ידי אחרים, כמו במעשה שאול ונושא כליו בהר הגלבוע, בזמן שאין חשש של התעללות באכזריות ויסורים. ובעניין זה, האם חוק אחד לכל הדרגות או רק מדרגה צבאית מסוימת ומעלה, שנפילתם בשבי כרוכה בחילול השם במידה יותר גדולה. שפתותנו לוחשות תפילה, שלא נגיע לכך, אך על החייל היוצא לקרב להיות מוכן לכל, ואסור שיהיה מצוי אצלו איזה היסוס שהוא באיזו שאלה שהיא. עליו לדעת לענות לעצמו תשובה מוחלטת על כל האפשרויות הקיימות.

ראויה לציון בעיית זיהוי החללים והבאתם לקבר ישראל. אצלנו אין זה עניין של סנטימנטים או של גמילת חסד חברית בלבד. זוהי אחת המצוות, שבקיומה צריך החייל הדתי בעיקר להשקיע יוזמה, מסירות וכובד ראש. עלינו לזכור את הכלל ההלכתי "ספיקא דאורייתא לחומרא". יש, על כן, להקפיד גם במקרים של ספיקות לקיים חובת קבורה. אין להסתפק בזיהוי גזעי של החלל, אלא מצווים אנו להשקיע עמל מאקסימאלי בזיהוי אישי. ותצוין לשבח עמידתם של כמה חיילים דתיים באחזי הגדודים הקרובים, שהתעקשו נגד דעות

מומחים לגבי זהותם של חיילים שנפלו, והודות למסירותם המפליאה הובאו לקבורה. אחרי שבועיים זוהו החללים על ידי חבריהם.

ומכאן לטיפול בגוויות של האוייב. ההכרה שכל אדם נברא בצלם אלהים מחייבת גם בשטח זה. וכדאי להזכיר את דברי הכתוב: "לא תלין נבלתו על העץ, כי קבור תקברנו ביום ההוא, בי קללת אלהים תלוי ולא תטמא את אדמתך", ופירשו חז"ל: כי צלם אלהים תלוי ובזיוו הוא למלך בשעה שגוף האדם מתבזה. במלחמות בית דוד היו רגילים לקבור חללי האוייב, כפי שמעיד הכתוב: "ויהי בהיות דוד את אדום, בעלות יואב שר הצבא לקבר את החללים" (מלכים-א, יא, טו). ובדוד נאמר גם במקום אחר: ויעש דוד שם בשובו מהכותו את ארם בגיא מלח (שמואל-ב, ה, יג), וכך פירשו רבותינו: "שעל ידי זה שקבר את חללי אויביו עשה שם טוב לישראל, שהיו כולם מקלסין אותו: מלך חסיד הוא שקובר את הרוגיו". השם שעשה לו דוד בא, איפוא, לא מן הנצחון המפואר שנחל במלחמתו עם ארם, כי אם ממה שעשה בשובו מהכות את ארם. וגם בנבואות של אחרית הימים מסופר, כי ישראל יקברו את חללי מגוג אויביהם ודבר זה יהיה להם לשם: "וקברום בית ישראל... והיה להם לשם יום הכבדי נאום ד' אלהים" (יחזקאל לט, יב-ג).

וראוי לציין אחד מחברינו, שהצטיין בטיפולו בגוויות ובהבאתן לקבורה, שזכה לקבל שכרו בעולם הזה, בבחינת שכר מצוה מצוה, ונתגלגלה זכות על ידו להציל נפש מישראל. מעשה באחד הכפויים הכבושים, שעות אחדות אחרי הכיבוש, שמצאו גוף ערום למחצה שוכב בין השיחים בצד הדרך, ולפי כל הסימנים החיצוניים של הגוף והמקום בו שכב, אי אפשר היה להעלות על הדעת מחשבה אחרת, אלא שגווית אויב עזובה היא. לאחד החברים התחשק לנסות את המקלע ולתקוע כדור ב"גוויה", אך החבר הנ"ל עיכבו בכוח מלעשות כן. אחר כך התברר, שאחד החברים העייפים הוא, ששכב לנוח באותו מקום מעמל הקרב¹² [1].

הזכרנו את בעיית חללי האוייב, ובכוונה הננו פוסחים על הבעיה היותר חשובה והיא היחס אל האוייב הנופל בשבי, וכן בעית השלל וההתנהגות בקרב בכלל. רבות דובר על טהרת הנשק העברי, אך הגיעה השעה להאיר את הבעיה הזאת גם מנקודת השקפתה של התורה. יש להסביר היטב את דעת התורה בעניין זה, כי טעויות רבות נפוצות בקשר לכך, והן נובעות מתוך הסתכלות שטחית בתורה שבכתב מבלי להיזקק לתורה שבעל פה, שהיא קשורה בה כנר בשלהבת. אך דבר זה אינו ניתן לליבון יסודי במסגרת מאמר זה. ואי"ה עוד נחזור אליו.

ולבסוף יש להזכיר עניין אחד, שאנו דשים אותו בעקבינו בהיותנו בשדה, והוא קביעת יד מחוץ למחנה. תורתנו מצוה באחת ממצוותיה המפורשות בעניין מחנה: "כי תצא מחנה על אויבך... ויד תהיה לך מחוץ למחנה". אין שאלה זו קיימת לגבי הבסיס, אשר בו נמצאים סידורים סאניטאריים קבועים. אך בהימצאנו בבסיס קרב, שמבחינה הלכתית הווי זה בגדר מחנה, נוהגת הזנחה פושעת לגבי חובה פשוטה ויסודית זו. דבר זה גורם סבל לחייל אנין הדעת וסבל נפשי נוסף לחיל הדתי, הרואה בזה סטייה ממצוה מפורשת בתורה, והדבר צריך לבוא על תיקונו.

כל השאלות האלה שעוררנו יוכלו למצוא במשך הזמן את פתרונן הרצוי במסגרת חוקת הנוהג הצבאי, אבל אין להסתפק בכך. כי בקיומה של המשימה הקדושה, שיהיה מחננו טהור, טהור מכל הבחינות, יש להשקיע שקידה רבה ורצון ויזמה. וכאן בעיקר שטח פעולתו של החייל הדתי.

אמנם יש גם שטחי פעולה כאלה, שחוקה צבאית אינה נוגעת בהם וגם לא תגע בהם לעולם; והם חיי האוהל והצריף בשעות הנתונות לחיילים לעשות בהן כרצונם; וכמו כן כל ביטויי ההווי הצבאי, שיד הפיקוד אינה מתערבת בהם. זהו כר נרחב לפעולות רבות מצדנו ומצד כל אלה הדוגלים ברעיון שעלינו להגיע לרמה אנושית וחברתית היאה לצבא עברי. אין להזכיר בזה פרטים ואף על פי כן ראוי להצביע על אי-אלו מקומות תורפה, כמו היחסים שבין אדם לחברו, משחקי הקלפים, שיחות וביטויים שהם בכלל ניבול פה. היחס אל רכוש הצבא ושמירתו. דברים אלה לא יתוקנו על ידי פקודות. אין זה מספיק לאסור בפקודה משחקי קלפים

¹² אמר המלכה"ד: אותו ניצול הוא כיום פרופסור לפיזיקה באוניברסיטה העברית בירושלים.

בכסף וזה גם אינו מועיל. יש צורך להבין את תנאי החיים במחנה ואת המסיבות, שבהן נדחף החייל למצוא פורקן לעצמו בשעשועים מפוקפקים. ומתוך הבנת הגורמים יש לחפש ולמצוא את התחליף הרצוי לאותה התפלות שבה "הורגים" חיילים רבים את זמנם הפנוי. ההתעוררות לתיקון פני הדברים יכולה וצריכה לבוא מבפנים, מתוכנו.

תרומתנו אנו לשיפור המצב יכולה להיות על ידי גיבוש חברה למופת סביב בית הכנסת, חברה שלא יהיה בה כל רבב, הן מבחינה מוסרית וחברתית והן מבחינה צבאית. כאן תוכל להתפתח פעולה תרבותית עניפה, שיעורים קבועים בכל מקצועות היהדות, מסיבות, שיחות וביירוטים על נושאים שונים. בפיתוחה של פעולה זו, הן בשטח הלימודים והן בביטויים אחרים של חיים חברתיים, יהיה משום תרומה חשובה לבעיות הכאובות שהזכרנו, וכן משום גורם שיעורר לפעולות דומות גם ביתר שכבות הגדוד, בבחינת "קנאת סופרים תרבה חכמה". וברוכה תהיה גם קנאת אלה, הסובלים מתסביכים "בלתי דתיים", שתביא בעקבותיה פעילות תרבותית וחברתית.

התכלית האחרת, הקשורה בגיבוש פעילות תרבותית אינטנסיבית בתוך חברתנו, היא כוח המשיכה שבדבר זה לגבי הרבה חיילים בודדים, שיתעוררו להצטרף לשורותינו ולהיות בין הבאים בשערי ד'. חיילים אלה, שדתייתם מסתרת תחת מסווה הבושה, יוכלו להיגמל בתוכנו ממידה זו, שאינה אלא מורשת הגלות, מימי ההתבוללות האומללה, שיהודים מסויימים התביישו ביהדותם וביקשו להדמות לפריץ כדי למצוא חן בעיניו. כי ישנם חיילים רבים שחונכו וחיו בסביבות זרות ואין להם כל מושג ביהדות, וקליטתם בתוכנו היא הפגישה הראשונה שלהם עם חיי תורה יהודיים. הרושם, שפגישה ראשונה כזאת מטביעה בנפש אדם, קובעת הרבה, ולכן רבה היא האחריות המוטלת עלינו.

וכאן עלינו להזכיר יסוד גדול אחד, מן היסודות שעליהם מושחת מוסר התורה, והוא הכרת הערך של היחיד מישראל. האדם נברא יחידי. "...ולפיכך כל אדם ואדם חייב לומר בשבילי נברא יעולם" (סנהדרין פ"ד משנה ה). יסוד זה צריך לתפוס מקום נכבד בהכרתו של החיל הדתי במערכה. ביחוד גדולה היא, הסכנה להכרת ערר אישיותו של הפרט בתוך הצבא, מקום שהשתרשה בו הדעה המשובשת, שהחייל הבודד אינו אלא מספר, שאפשר גם בלעדיו. כי בעקבות דעה זו נוצרת מצד אחר אצל החייל אותה ההרגשה הנפסדת, שהנצחון יוכל לבוא גם בלי אותו המספר בן ארבע הספרות, שבמקרה ניתן לו; ומצד שני - הרבה דרישות ובקשות אישיות, שיש להן ערך חשוב וקובע בחיי היחיד או המשפחה, נרמסות ברגל גאוה של השיגרה הצבאית. יש להתריע על תופעה הרת סכנות זו בעוד מועד והדברים אמורים בזה גם לתשומת לבם של המוסדות הגבוהים של צבא ההגנה לישראל.

ובאחרונה, מלים אחדות על מחננו אנו, שבמה זו רוצה להיות בטאוננו. אין אנו מתאמרים, כי הכל כשורה אצלנו, ולכן רחוקים אנו מלהתעלם ממומי עצמנו. ואמנם לא מעט טיפלנו בצוותא בכל פגם מוסרי או צבאי, שנתגלה אצל חבר מחברינו, מתוך מגמה לתקן כל מעוות ופגם. יש לציין, כי ברכה רבה גנוזה בבירורים משותפים כאלה. והיו גם מקרים שמפקדים פנו לעזרתנו להשפיע לטובה על חבר שגילה נטייה שלילית בעניינים צבאיים שונים. ומבשרנו חזינו, כי החיים הדתיים והחברתיים מתוך כותלי בית הכנסת היו בעזרנו בשמירת הרמה המוסרית.

זכות גדולה היא לדורנו, אשר זכה שבימיו הולך ומתגשם חזון הדורות. מדינת ישראל קמה ותהי לעובדה חיה. בנים שבים לגבולם, והגבולות שבים לבעליהם. וזכות משנה היא לנו, חיילי ישראל, שזכינו להיות בין המושיעים בהר ציון ובמו עינינו ראינו את נפלאות צור ישראל, ההולך לפנינו בקרב. נשמע איפוא, לקול הצו האלהי, שיצא מפי הכובש הראשון של אדמת מורשה זו: "ויאמר יהושע אל העם התקדשו, כי מחר יעשה ה' בכם נפלאות".

[א]

"מעשי שטן או מעשי אלהינו?" כך נוסחה השאלה עוד לפני ארבעים שנה. היה זה הד"ר יצחק ברויאר ז"ל, אשר הציג את השאלה בנוסחה החריף הזה ביחס להצהרת בלפור. השאלה היתה: האם יש לראות בהצהרת בלפור את יד ד' המשיב שבות עמו, את ניצני צמיחתו של החזון הגדול המסתיים בהבטחה "ועבדי דוד מלך עליהם", או שמא, חס ושלום רק חזון תעתועים לפנינו ממעליו הגדולים של השטן, אשר הוגבר כוחו לנסות להדיח על ידו את ישראל מאביו שבשמים. למען הדיוק יש להוסיף כי כוונת השואל היתה ריטורית גרידא. תשובתו שלו היתה ברורה: אכן גדולים מעשי אלהינו! לא כן הדבר בכלל היהדות הדתית, אשר השאלה היתה מופנית אליה. כאן נחלקו הדעות; יש אומרים ויש אומרים. היחס הכמותי בין הדעות אינו קובע כאן. עובדה היא שיש שפסקו: "תפוס לשון ראשון", ויש שקבעו: "תפוס לשון אחרון". ובין שתי התשובות המנוגדות עמד ציבור גדול, אשר לידי הכרעה לא הגיע. הן ולא היה רפה בידו, והוא נקט בעמדה של 'אעמדה ואשמעה מה ידבר ד'". עמדה זו תוארה בבהירות בדבריו של הגאון רבי יוסף חיים זוננפלד זצ"ל: "נניח שאלפיים שנה לא ירד גשם משמים, והנה פתאום נראה ענן קל מאד וכי לא יזדעזעו הכל ויאמרו 'תאמר דאך... תאמר דאך...' (שמא אף על פי כן...)" (מוריה לר"י ברויאר 197).

בינתיים הכביד וגדל אותו ענן, שבראשיתו היה קל מאד. הרי ישראל החלו לתת פריים, בארץ ישראל קמה ממלכה יהודית עצמאית. הנה בניך מרחוק יבאו. כפליים כיוצאי מצרים חזרו לארץ והתיישבו בה. והדעות ביהדות הדתית עדיין נשארו חלוקות כמקודם. יש אומרים ויש אומרים, ויש נבובים. אלא שכאן אירע דבר. המבוכה חדלה להיות חלקה של אחת השכבות ביהדות הדתית בלבד, היא התפשטה על פני כל המרחב. גם אלה המתיימרים לתת תשובה חד-משמעית נבוכים הם, אף אם כלפי חוץ הם מנסים להסתיר או להכחיש את מבוכתם. אלה ואלה אין לבם שלום. הפרצות שבהשקפותיהם הן פרצות של ממש, אשר אין להתעלם מהן. בימים שלאחר הצהרת בלפור עדיין אולי אפשר היה לומר בלב שלם כי חזון תעתועים לפנינו, מעשה שטן. אך כלום מסוגל היום יהודי מאמין בר-דעת להתעלם מכל אותם הגילויים האלהיים הגדולים והנפלאים, שנתלוו לתקומת המדינה ולהמשך קיומה החל מדיוני או"ם ועד ימינו אנו? איך ניתן לכלכל את עצם העובדה של תקומת עצמאות יהודית אחרי אלפיים שנה? האם כל זה אינו אלא מעשה שטן? בלי משים אנו נזכרים בזעקתו של רבי משה חיים לוצאטו זצ"ל באיגרותיו, אשר אמנם נאמרו לעניין אחר: "מה נרצה היום לסתום עימנו, נתעוור, נתחרש, להתעקש ולסור מני אורה רק לאמור בפה בצפצוף עופות פורחים באוויר: זילמא סיטרא אחרא? או איה אלהי המשפט, עזב ד' את הארץ אין רואה?"!

ומצד שני מה נאמר ומה נדבר נוכח כל הגילויים השליליים בשטח המוסר והדת, אשר אשמנו ובושנו מכל דור? האם כך נראית ראשית צמיחת גאולתנו הנכספת? האם מכאן יצמח מתחתיו איש צמח. הן דומה שעדיין אנו עומדים בפרק הראשון מנבואתו של ישעיהו: "איכה היתה לזונה קריה נאמנה, מלאתי משפט צדק ילין בה ועתה מרצחים". דומה, שמכאן עד הנבואה בפרק מ': "אמרי לערי יהודה הנה אלהיכם" - המרחק רב ביותר.

[ב]

השאלה גדלה ועמה המבוכה. ומבוכתם של אלה הרואים במפעל הציוני ובתקומת המדינה מעשי אלהינו גדולה היא אולי יותר, באשר הפרצות שבהשקפותיהם מזדקרות לעין יום יום, ללא אפשרות של הסחת הדעת. ועדיין מתהלכים להם צעירים שרידים, אשר טרם נתפתו לתרופת הקסם של ימינו - היינו השבתת המחשבה והמצפון, לחדול מלחשוב לחדול מלשאול - והם עדיין כואבים את כאבה של המבוכה לבל עומקה התהומי. יחסם המעשי למדינה ולחובותיה האזרחיות הוא ללא פגם: הוגן וחיובי. אך השאלה איך להתייחס אליה מבחינה נפשית אמונתית גוזלת את השלווה מנפשותם. לאדם ירא שמים החי באמונתו הרי אין דברים חסרי

משמעות בעולמו של הקב"ה. היחס הנפשי למקרי החיים מבחינת משמעותם האלהית כגילוי השגחה, הוא המיבחן האמיתי לעומק דתיותו של האדם מישראל: "רשע בחייו קרוי מת מפני שרואה חמה זורחת ואינו מברך יוצר המאורות, שוקעת - ואינו מברך מעריב ערבים" (תנחומא ברכה). וכאן עומד אדם מישראל בפני מאורעות מופלאים, מאורעות אשר חד-פעמיותם מייחדת אותם מכל מאורע אחר בהיסטוריה הישראלית, ואינו יודע מהי הברכה שעליו לברך. הוא מבקש לעמוד על משמעותם, והיא רחוקה ממנו. מה פלא, אם בעת מבוכה כזאת עלולים גם יהודים הרואים את עצמם כמאמינים ודתיים להיתפס לדעות אשר מקורן מעבר ליהדות הדתית ומעבר לאמונה, כאותה דעה, שלפיה יש לראות את תקומת המדינה כיצירה אנושית חילונית טהורה, נטולה כל זיקה לקדושה, נטולה כל משמעות טרנסצנדנטית, משוחררת מכל גילויים טבעיים או על טבעיים של כוח על אנושי.

צעירים אלה, עם כל צמאונם לדעת ולהבין, אפשר לומר שהם צנועים בדרישותיהם. יודעים הם שאכן גדולים מעשי אלהינו. אף הם יודעים כי המאורעות נפלאים ונשגבים מכדי שיוכלו להתיישב על לבו של כל צעיר, אשר ידיעת התורה שבו רחוקה מאד מלהיות קרובה לשלימות. אולם מחפשים הם משענת להישען עליה, אישיות תורנית אשר סמכותה התורנית היא, מעבר לכל ויכוח, ואשר תכריז שבידה תשובה חד-משמעית שאין בה לא פרץ ולא צווחה ואשר בה ינחו יגיעי רוח. תשובה מלאה אשר שלוה עמה והיא המקיפה את כל התופעות המנוגדות, ויחד עם זאת יהיו שעריה פתוחים להבנה לפני כל מי שמוכן להתמסר ללימודה ביגיעה.

וכאן הקסם לאורות הקודש הבוקעים מאישיותו של מרן הראי"ה קוק, אשר על אף המרחק בזמן טרם הועם זוהרה.

[ג]

היו בה באישיותו הרב-גונית של הרב ז"ל כל הסממנים הדרושים, כדי שדעתו תיחשב כדעת תורה בהלכות דעות גם במבוכת ימינו.

ידיעתו המופלגת והגאונית בכל מבואות הבבלי והירושלמי ספרי ספרא על מפרשיהם הראשונים והאחרונים, שהפליאה את גאוני דורו שבאו עמו במגע; למדנותו המעמיקה ופוריותו כמעין נובע בפלפולי דאורייתא וחידושי ש"ס מזרעים ועד טהרות, שבחלקם נשאר בכתובים; הזדקקותו להורות הלכה למעשה למרחקים בשאלות חמורות בכל מקצועות התורה, ורוחב דעתו בקביעת הלכה בכל חלקי השולחן-ערוך, אגב שליטתו המופלגת בספרות התשובות העניפה, כמו שבאו לידי ביטוי בארבעת כרכי שאלות ותשובות שהשאיר אחריו ברכה; היותו משמש בחייו שולחן ערוך חי בהנהגותיו בחיי יום יום בזהירויותו ובאופני קיום המצוות לקביעת דקדוקי הלכות והידורי חומרות, המבוססים על דיוק ש"ס ומסמרי פוסקים; טוהר אישיותו המוסרית ודרכו המיוחדת בעבודת השם עם חסידותו המופלגת שהיו מן המפורסמות; כל הסממנים האלה העמידוהו בשורת אותם גדולי תורה אשר גדלותם חורגת מעבר לדורם, ודמותם ומשנתם הצרורה בספריהם ישארו נכסי צאן ברזל לדורות. ואם נצרף לזה את היותו משמש ברבנות מרכזית, עם כל האחריות הכרוכה בה, ואת הימצאותו במרכזי חיי העם בצומת הבעיות הרוחניות של הדור, הרי יש בסמכותו התורנית די משום קביעת "דעת תורה" מבובנו הטוב והמקובל של ביטוי זה.

אולם אם לאור כל האמור, ועל אף כל האמור, היה רק אחד הגדולים המופלאים מאותו סגל חבורה מגוונת שהקב"ה שתלן באותו דור, הרי היה בו במרן הרב ז"ל דבר מיוחד, שבו היה חד בדרא במלוא המובן. והוא - היותו שר האגדה. שליטתו המוחלטת והמפליאה באותו מקצוע עמוק ורחב של תורתנו הקדושה, שאנו רגילים לכנותו למען הקיצור בשם "אגדה", ואשר למעשה מקיף את כל מקצועות התורה בנגלה ונסתר שלא נכללו בחלק ההלכה. שליטתו המופלגת בכל ענפי האגדה על כל גווניה וגילוייה עם גדלותו בהלכה הרי זה חזון בלתי נפרץ גם בקנה מידה של דורות בתקופה האחרונה. ידיעתו והבנתו המעמיקה בספרות האגדה החל מאגדות שבש"ס ועד מדרשי האגדה למיניהם על מפרשיהם; בקיאותו העצומה בספרי העיון והמחקר מתקופת ימי הביניים ועד המהר"ל מפראג; ידיעתו המופלגת בספרות המוסר והחסידות: ראשונים ואחרונים; ועל כולם

ידיעתו הרחבה והמעמיקה עם בקיאותו הגדולה בתורת הנסתר החל ממדרשי הקבלה דרך כתבי האריז"ל עד כתבי הגר"א ותלמידיו ועד אחרון ההוגים בחסידות הבעש"טית; עושר רוחני רב זה נותנים לסמכותו התורנית משמעות מיוחדת במינה, גם אם תסמי מכאן את כל המיוחד והמקורי שבאישיותו ובמשנתו, המהווה פרשה מופלאה מיוחדת בפני עצמה.

ובאשר ענייני אמונות ודעות בכלל וסדרי גאולה ומהלכי השגחה בפרט אינם מבוארים בדרך כלל בהוויות דאביי ורבא, ומשום כך גם לרוב, הכרעותיהם וקביעותיהם של גדולי התורה בעניינים אלה בדור האחרון, יסודם היה בעיקר באינטואיציה ורגש, והיו מבוססים יותר על דעה עצמית, מאשר על בירורי מקורות קדומים, הרי דעותיו וקביעותיו של הרב ז"ל באו מתוך שליטה מוחלטת במקורות המתאימים, חשיפתם ובירורם עד כדי אפשרות של הכרעה מתוך התבססותו עליהם, כעדותו הוא באיגרותיו.

יחד עם זה היה הרב ז"ל יחיד בדור בטיפולו העיוני המרובה ובעיסוקו הקבוע באותה סוגיה מרכזית במחשבת היהדות ששמה **גאולה**. תורת הגאולה, סדרי הופעות אורותיו של משיח, משמעותם של סדרת התיקונים המגוונים שעל ידם מתקשרת כנסת ישראל להופעת הגאולה השלימה, כל אלה קיבלו אור חדש במשנתו הרחבה של הרב ז"ל. מצד אחד העמיק את מושגי הגאולה, וביסודם של ראשוני הישובים החקלאיים בארץ ראה את הקץ המגולה כעדות חז"ל "אין לך קץ מגולה מזה: ואתם הרי ישראל ענפכם תתנו ופריכם תשאו". מן הצד האחר העלה אותם לממדים ומרומים אידיאליים כאלה, אשר כל המושגים המקובלים במיטב חלומותינו הפכו להיות חיבורים לעומתם. הליכות רבות מתורת הגאולה שנשתכחו חזרו ונתחדשו בבית מדרשו.

ואחרי כל זה יחידי היה הרב ז"ל בתפיסתו המלאה את מאורעות תקומת ארצנו הקדושה על כל תופעותיה המגוונות והמנוגדות, תופעות הקודש והחול, החומרי והרוחני. כל התופעות, אלה שהיו בזמנו אלה שהופיעו בעשרים וחמש השנים מאז פטירתו מוצאות את הסבריהן ותואמות את משנתו העמוקה, אלופיו מסובלים אין פרץ ואין יוצאת ואין צווחה ברחובותיו.

הרב ז"ל קבע והכריז: "כבר הקיץ הקץ ביאה שלהשית החלה", אף על פי שתהליך הגאולה ממושך, ו"הכל הוא אור ד' וכבודו, אבל לא האומה ולא העולם מכיר זה בבליטה, שם שמים לא שגור בפיה ואומץ וגבורה רודפת היא אבל באמת הכל קודש ואלהי". והוא, שהמקורות היו גלויים לפניו, יכול היה להכריז לפני למעלה משישים שנה דברים ההולכים ומתאשרים בימינו לאמור: "מקובלים אנו שמרידה רוחנית תהיה בארץ ישראל ובישראל בפרק שהתחלת תחיית האומה תתעורר לבוא. השלווה הגשמית שתבוא לחלק מהאומה, שכבר ידמו שכבר באו למטרתם כולה תקטין את הנשמה ויבואו ימים אשר תאמר אין בהם חפץ. השאיפה לאידיאלים נשאים וקדושים תחזל וממילא ירד הרוח וישקע". "ורק בהיגמר התוכן בהיעלות האומה למרום מצבה, אז יוחל אור אלהי נקרא בשם המפורש להיגלות", "והמשך הזמן, העובר בין ההופעות המיוחדות המרוכזות בכנסת ישראל עד שיופיע אור תפארת ישראל לדעת כי שם ד' נקרא עליה הוא זמן חבלי משיח שרק אמיץ אונים כרב יוסף היה אומר עליו בניגוד לכל האומרים ייתי ולא אחמיניה - ייתי ואיתב בטולא דכופתא דחמריך". והוא אשר ראה את "הציצים הרכים חלושים וצלולים כאזובי קיר" בהופעת קוממיותנו וקבע "שהנה הנם לא אזובים כי אם ארזי-אל העומדים בראשית תחילת צמיחתם ביער איתנים". ומשמעותם של הגילויים האלה מבוארת ומפורשת בים הגדול של משנתו. וכל מי שטובל בו פעם מתמלא עידוד, ביטחון ואמונה בצור ישראל וגואלו ית"ש, אשר דבר אחד מדבריו אהור לא ישוב ריקם.

כל המצוי אצל כתביו יודע כי הארתו חודרת עד לפרטים. המעלות והמורדות השונים בהתפתחותה של שיבת ציון בימינו בשטח המדיני, הכלכלי והרוחני, צורותיהן של התנועות והזרמים הרוחניים בארץ, יחסם של המוני בית ישראל למפעל התחייה - ובתוכם יחסה הפרובלימאטי של היהדות הדתית לזרמיה - קיבלו את הארתם במשנת הרב ז"ל.

תורתו של הרב היא בשורה גם בשביל נבוכי ימינו, וכל מי שרוצה לשמוע ומוכן לשמוע "בכל לשון שאתה שומע", אגב אמונה והרכנת ראש לפני גדולת יראי ד', אשר הוא כביכול חלק להם מחכמתו, ואגב ויתור על

מחשבות שגרה ומשפטים קדומים, נקרא לשוב ולחיות בצל אורו הגדול. שערי תורתו פתוחים, וכל צמא דעת אשר לבו ומוחו פנויים ללמוד בעיון והעמקה יבוא שעריו.

אך דבר אחד יש לדעת: אין לבוא בשעריו אלא באמונה גדולה. בפני קטני אמנה, מאמינים למחצה ולשליש, השערים סגורים. אלה ישובו נבוכים כלעומת שבאו. רק מי שמוכן לקבל על עצמו אמונה גדולה, כקריאתו המתמדת של הרב, בבחינת "הבו גודל לאלהינו", אמונה בקדושתה של כנסת ישראל, בנשמתה האלהית, בהתערבות האלהית המתמדת בדרכי ההיסטוריה העולמית, ביד אלוהים המכוונת את תנועותיה הרוחניות של האומה הישראלית, בחוסר המקריות שבכל גילויי ההיסטוריה הישראלית, בהופעת רוח הקודש לדרגותיה בבית מדרשם של המעולים שבחכמי הדורות, רק מי שלבו פתוח לכל גילויי האמונה ימצא מרגוע לנפשו באורות הקודש של הרב ז"ל. שימוש חלקי במשנתו של הרב בידיים של קטני אמנה לצרכים אישיים או ציבוריים מצומצמים כביכול, הוא חילול קודש של דמותו הטהורה. רק לשומר אמונים פתוחים השערים לרווחה.

הצדיקים הטהורים אינם קובלים על הרשעה אלא מוסיפים צדק, אינם קובלים על הכפירה אלא מוסיפים אמונה, אינם קובלים על הבערות אלא מוסיפים חכמה. (ערפלי טהר)

תחיית האמונה בישראל בשלימותה ובטהרתה תופסת מקום מרכזי במשנתו העמוקה של הרב. הוא זכרוננו לברכה, אשר עמד נחרד מול ממדי הכפירה והמבוכה הרוחנית שהתפשטו בדורו, ואשר דעתו ולבו בכל שנות חייו העשירים נתונים היו להחזיר את עטרת האמונה ליושנה כימי עולם, לא יכול היה להסיח את הדעת מן השאלה הגדולה המזדקרת לפני כל אחד מאתנו: איכה נהיתה הרעה הזאת? משנתו של הרב בשאלה זו, שאלותיו ותשובותיו, עצותיו והוראותיו, זעקותיו והתראותיו, נשארו אקטואליות גם בשביל דורנו, על אף התמורות שחלו במשך ימי הדור שמאורותיו של הרב נלקחו מאתנו. במסגרת מאמר זה נאסוף ניצוצות נפזרים ממשנתו הרחבה, כדי לעמוד על דעתו ותפישתו בסוגיה זו.

המעייין בכתבי הרב מבחין כי שתי נקודות מוצא לרב לדיוניו בשאלה זו. האחת: ההתבוננות בתהליכים הטבעיים הפסיכולוגיים והאינטלקטואליים של אנשי דורו. האחרת: התבוננות בתהליכים המיטאפיזיים הנסתרים שבהם מכוונת ההשגחה העליונה את עולמו הרוחני של ישראל לדורותיו, ובמשמעותה של הכפירה לנוכח תהליכים אלה. לפי שיסוד מוסד הוא בתפיסת הרב, כי כל התמורות והתנועות הרוחניות בישראל ממפלאות תמים דעים הן מכוונות. ובין אם פניהן הגלוי להתעלות ולעלייה רוחנית, ובין אם מראיתן לירידה ונסיגה, הריהן מכשירים בידי ההשגחה האלוהית הרוקמת פעולותיה במסתרין ובעקיפין להתעלותו הרוחנית של ישראל, עד תור תיקונו השלם כאשר תימלא הארץ דעה את ד'.¹⁴

במובן זה, כל נסיגה היא בבחינת סתירה על מנת לבנות בניין יותר נעלה ויותר נשגב. אין הרב רגיל לתחום תחומים בדונו בסוגיה זו, שאנו עומדים בה. לרוב דן הוא בשאלה משתי הבחינות כאחת. אולם לפי שנקודה זו, האחרונה, היא משנה רחבה הרבה וקצר המצע מהשתרע לא נעמוד עליה במסגרת זו. ואין צורך להדגיש ולומר כי כדי לקבל תמונה שלימה אין לדלג על כל אותם ההגינות המפוזרים בכתביו המרובים, הדנים על משמעותה של הכפירה והזעזועים הרוחניים שפקדו את ישראל מבחינת תהליכי ההשגחה האלוהית, והתנועות הרוחניות המתעוררות עקב הופעת אורו של משיח.

האמונה כתופעה טבעית

אין לך דבר מנוגד לרוח האדם ולטבע נשמתו כחוסר אמונה. מצב זה "שיתנווד האדם כצל ויהיה אפשר שימצא אדם שיהיה 'דומה כמי שאין לו אלוה', דבר זה אין הטבע הבריא נותן אותו כלל, על כן לא ימצא לעולם בכלל המין האנושי ולא ימצא גם כן בכללות איזה קיבוץ לאומי קבוע. השלילה והכפירה היא רק שאיפה רפה של בטלנים ואנשים חולים בעלי מומים בגוף או בנפש, וברוב בשניהם יחד, שחפץ החיים והבריאות עצמה מתעבת אותה ובורחת מפניה כמפני כל מחלה מאוסה, על כן לא תמצא מקלט לה בחיים מסודרים וקבועים של כל אומה ולשון" (אדר היקר ג). באספקלריה היסטורית, הכפירה היא לכל היותר תופעה אפיזודית ותו לא. כל הנסיונות לבסס ולייצב חיי עם תוך הינתקות ממקורות האמונה, אינם אלא נסיונות שווא. "אין ביד ההיסטוריה האנושית להראות, שניסיון זה מצליח לצאת לפועל, ורואים אנו שהתכונה האלוהית העליונה שבאדם אפילו בהיותה בתכלית שפלותה ובצורת נקודה היותר זעירה וכהה, שגם אז היא רק מתעלפת מתבטלת ולא מתה וגועה" (אורות, למהלך האידיאות בישראל א). ו"כל הוגה דעות הרגיל לרדת לעומק כל חיזיון שבחיים במתינות, מכיר הוא שמצב השלילה והכפרנות איננו מצב טבעי וממילא אינו מצב קבוע לרוח האדם" (אדר היקר, שם).

¹⁴ הליכות תו שין כף, אלול תשי"ט

תוקף משנה ומשמעות מיוחדת מקבלים הדברים בדברנו על ישראל, מאמינים בני מאמינים, אשר האמונה השלימה באלוהים חיים הוא הקו הבולט ביותר באופיה של אומה זו: "יסוד האמונה השלימה שבלב נובע מתוך מעמק סגולת הנפש שבישראל" (אורות ישראל ח, א). ומהי אותה סגולת נפש, אם לא הכמיהה לאלוהות, הגנוזה בנשמתם של ישראל ופועלת את פעולתה המתמדת בחיי היחיד והכלל אם בהכרה ואם מעבר לה? חיה המופלאים של כנסת ישראל מיוסרים "על כלות נפשה לאלוהים על הרגשתה את המתק ואת הנועם (האלוהי) העליון בכל עומק נשמתה והתשוקה בכל יפעת תענוגיו. והתשוקה לאלוהות בהתלהבות נפש אמיתית, מתגלה היא, בכל פינותיה, מתגלה בתורה ובמצוות, מתגלה במוסר ובמידות, מתגלה בהתעלות נפשית, בשירה פנימית, בקדושת החיים, בצימאון אין חקר 'כלתה נפשי - לאל חיי', מתגלה במסירות נפש תדירית, בנשיאת עול גלות מאהבה" (אורות ישראל א, ג). "הדביקות בד' היא התשוקה היותר טבעית לאדם... אין התשוקה של הדביקות המוחלטת באלוהים חיים, באור אין-סוף, דבר שאפשר להיות חילופו בטבע ההווה. כשם שאנו מוכרחים להיות ניזונים ומתגדלים כך מוכרחים אנו להיות דביקים בד'" (אורות, זרעונים ח). וביטוייה הטבעי ביותר והנעלה ביותר של אותה כמיהה לאלוהים והתשוקה לדבקות בו יתברך, היא האמונה.

"צריך לדעת שאי אפשר לפנות אל השם יתברך בשום שכל ובשום רגעה וקל וחומר בשום חוש, כי אם באמונה בלבד. ותפילה היא אמונה, ויראה ואהבה הינם גילויים של אמונה, ומה שאומרים חוש האמונה או רגש האמונה, וקל וחומר אם נאמר מדע האמונה ושכל האמונה, הם דברים של שמות מושאלים בלבד. כי עצמות האמונה אינה שום דבר מהם, כי אם עליונה מכל אלה, שאין בה מחסור מכל, שכוללת היא באחדות ושלימות עליונה את התמצית היותר מובחרת וחזקה מכל הנ"ל" (מאמר מאורות אמונה, נתיבה כג-תרפ"ח). ויותר מזה, "האמונה אינה לא שכל ולא רגש, אלא גילוי עצמי היותר יסודי של מהות הנשמה" (שם).

מובן שישנן מעלות ומורדות באמונה. יש אמונה פנימית נסתר השרויה בלב תמיד כ"תפילה המתמדת של הנשמה" (עולת ראייה). וישנן דרגות של שלימות באמונה, הנרכשות תוך כדי הדרכה ועבודה שבלב. וביטוייה הגלוי של האמונה השלימה היא אותה שלווה נפש גמורה המתלווה לה, כאשר שום כוח מכוחות הנפש, לא כוחות רוחניים אינטלקטואליים או מוסריים ולא יצרים ודחפים אנוכיים יתקוממו נגדה, לא בגלוי ולא במסתרי הנפש, אלא היא תהיה חוויה נפשית גדולה בבחינת כל עצמותי תאמרנה ד' מי כמוך (עולת ראייה, שלו).

אולם גדול כוחה של כנסת ישראל, שגם האמונה הגלויה והשלימה היא, תכונה טבעית מורשתית אצלה עוד משחר ימיה, כאשר הוראתה לדעת כי ד' הוא האלוהים "וזאת היא מורשה מיוחדת לישראל, שהאמונה הקיימת היא אצלם טבעית, מצד המורשה הגלויה של גילוי שכינה, 'רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה - הניסה אלוהים לבוא לקחת לו גוי מקרב גוי'. ולהיפך, הכפירה אצלם היא בלתי-טבעית, ואפשרית רק על ידי העזה של שיכרון שמתור עקשות אי תאוות" (אורות ישראל ח, א).

הרעיון על דבר אלוהים הכל יכול, בורא עולם ומנהיגו, עם כל היותו מופשט, זר ורחוק לכאורה, הוא הטבעי ביותר לתפיסת עולמו של הילד בתהיותיו הראשונות עלי אדמות. כך נשאר רעיון זה, הטבעי במותר לתפיסת עולמו של האדם עד יומו האחרון, עם כל התפתחותו האינטלקטואלית, דרך כל תחנות חייו התרבותיות, שלפעמים עיקמו עליו את דרכו והסיטוהו מכיוונו הישר. "כל רעיון ומחשבה הבא מתוך מחקר, חיפוש וביקורת, כשהוא לבדו בטהרת החופש שלו, לא יגע לעולם לרעה לא, באמונה הכללית המשותפת לכל ישרי לב וגדולי דעה שבכל המין האנושי. דעת אלוהים וניצחון הצדק והמוסר בכללו, הכולל חיי עולם וחיי דורות עולמים, ולא ביסוד נצה ישראל וקישורו באלוהי מעוזו וברית קודשו בתורה ומצוות. ועל זה נאמר: 'כל כלי יוצר עליך לא יצלח וכל לשון תקום אתך למשפט תרשיע'. רק הלב הרע, הלב הזונה, הנשפל עד שפל כל רגש עכור, אשר לא יוכל לראות בגיאות ד' להתרומם לחוג רעיונות נישאים בכלל, לא יוכל להתנשא, עד מרום קדושתן של ישראל ולהרגיש עם זה חיים מלאים ובהירים - הלב הרע הזה, הוא המחולל את המהומה והמגרעת בישראל ובאדם" (אדר היקר ב).

חידת הכפירה

כל תופעה של כפירה בישראל היא אפוא בגדר חידה הדורשת פיתרון. כל עוד מדובר בכפירה כתופעה בודדת של יחידים, נסתפק בהסבר האמור, שתופעה בלתי טבעית זו אפשרית "על-ידי העזה של שיכרון שמתוך עיקשות או תאוות". האמונה איננה פונקציה בלעדית של השכל. ולו גם הייתה כזאת, הרי גם את השכל אין לנתק משאר כוחות הנפש. ואין ספק שמידות כמו תאוה, גאווה ועיקשות אינן רואות בעין יפה את קיומה של האמונה על מסקנותיה הנובעות ממנה, שבהכרח מגבילות את חופש פעולתן. אין להתפלא, אפוא, אם בעת התגברותן של מידות אלה עד כדי שיכרון מופיעה גם אותה העזה בלתי נורמאלית להתכחש לגילוייה הטבעי ביותר של מהות הנשמה.

אולם השאלה צפה ועולה שעה שאנו עומדים בפני תופעה המונית כתופעת הכפירה בימינו, שהקיפה המונים מבית ישראל ולא דווקא את אלה שבהפקירא ניחא להו וכל מעיינם במילוי שאיפותיהם לנוחיות ואנוכיות. הכפירה דבקה ופגעה גם באלה, אשר הצטיינו בגילויים מוסריים נעלים של מסירות נפש למען אידיאלים לאומיים ואנושיים. וכאן נשאר חידה בעינה, סתומה כמות שהיתה. כיצד נוכל להסביר את העובדה המתמיהה שהכפירה, שהיא כל כך בלתי טבעית בישראל, תוכל להשתרש בממדים כאלה? כלום יתכן שזוהי תופעה מקרית? המקרה כשם שאינו מתמיד כך גם אינו מקרי, ובהכרח עלינו להסיק כי אנו עומדים בפני מחלה נפשית עמוקה אשר גורמים לה וסיבות לה. אין ספק שנוזדמנה לה לכפירה בדורנו בקעה להתגדר בה, והשאלה נשאלת מה טיבה של בקעה זו? כפירה זו במה כוחה? חובה עלינו למצוא את הגורמים שהביאו להתפשטותה במרכזי התפוצה היהודית, ומשם לארצנו הקדושה.

כל מי שמכיר את מלוא משמעותה של האמונה בחייה של כנסת ישראל לדורותיה, לא יוכל להסתפק בכל אותם הפיתרונות השטחיים, שלכל היותר מגלים רק פירורי אמת. אחד ההסברים המקובלים רואה בתופעת הכפירה תוצאה של ההתנגשות בין האמונה לבין מדעי הטבע, התנגשות שגברה והגיעה לתודעתם של המוני ישראל בראשית תקופתנו. אמנם נכון, נתגלו סתירות בתפיסה ההמונית בין התורה והמדע, אך הערך המכריע שיוחס להתנגשות זו עד כדי לזעזע את אשיות האמונה בצורה כה רחבה אינו מן הדין. גם זה אינו אלא סימפטום אחד מן הסימפטומים השונים של המחלה הרוחנית, ולא סיבתה. עצם העובדה הזאת מתמיהה לא פחות ודורשת הסבר.

הבעיות, שנתעוררו עקב הסתירות הללה אין בהן בשום פנים כדי להצדיק את התפשטותה של הכפירה בממדיה הרחבים. ולא משום שבאמתחתם של תלמידי חכמים מובחרים מצויות תשובות, הפותרות את הבעיות על הצד היותר טוב או אפילו שוללות את עצם קיומן מבחינה מדעית טהורה. לא, לרוב נשאר כל התשובות הללו גנוזות באמתחתם של יחידים מבלי שיגיעו אל ההמון הרחב. בעיות אלו לא הצדיקו את ההתרחקות מהאמונה, משום שישודותיה של האמונה היו והינם בכל הזמנים מחוץ לכל הפרובלימטיקה הזאת. "הכפירות העיוניות, כשנדקדק בהם דיקדוק מעט, נמצאם כולם תלויות בדיקדוקי עניות" (אדר היקר ד). המקורות שמהם ניזון תמיד הרגש הדתי על כל צורותיו הם האמונה במציאות השם יתברך וכל המסתעף ממנה, כאמונה בשלימותו יתברך, יכולתו הבלתי מוגבלת, קדושתו, מוסריותו, השגחתו והתגלותו לברואיו בחזיונות על טבעיים, שליטתו המוחלטת בטבע וחוקיו, התגלותו בנבואה וצווים אלוהיים ודרישתו לרעת דרכיו וכו', כל אלה אין להם קשר לשום מסקנות מדעיות כלשהן.

"כי יסוד הכל מה שאנחנו מלמדים בעולם שהכל פעל ד' והאמצעיים רבים או מועטים לרבבי רבבות הכל מעשי ד' שלא חיסר מעולמו כלום, ושאיין קץ לגבורותיו ועוז חכמתו ותפארתו ברוך הוא וברור שמו" (אגרות ראיה). "וכל בר דעת יודע שאין ענין כלל לקיום האמונה לא בכללות היסוד האלוהי של דעת השם יתברך בעיון, ולא מצד קדושת התורה במעשה, לאיזה מצב של ידיעות תכניות או גיאולוגיות, ובכלל אין יחס לתורה בעצם מצד הנגלה שבה כי אם לידיעת האלוהות והמוסר וענפיהם בחיים ובפועל בחיי הפרט, באומה והעולם, שבאמת הידיעה הזו, שהיא נזר החיים כולם, היא יסוד הכל וכוללת הכל. אבל לצורות של ידיעות מחקריות וחושיות שהן ניצוצות קלים לגבי הדעה הכללית של דעת אלוהים וקדושת החיים, אין שום הבדל ביחש לדברי תורה. אין שום הפרש למשל בין דעת בתלמיס לקופרניקוס וגלילי ועוד ועוד ובין כל החדשות שבהדשות שישנם ושיוכלו לצמוח" (אדר היקר ד).

הבעיות שנתעוררו מתוך התאמת פרשיות או פסוקים לפי מובנם הפשוט למסקנות מדעיות אלו שהן, הרי הן למעשה בעיות משניות ופרטיות ודיקדוקי עניות ביחס לכללות האמונה, ואין הן מצדיקות בשום פנים את החשיבות המכרעת שיוחסה להן. והרי "הכל יודעים שהמשל, החידה והרמז שולטים בענינים אלה, שהם כבשונו של עולם בכל מקום. וגם אוזן ההמון רגילה להיות נשמעת לגזרה הקצרה, שמקרא זה או מאמר זה הוא מכלל סתרי תורה שהוא נעלה מפשטו ודעתו מתיישבת בזה" (אורות הקודש ב, התעלות העולם, כ). "שהרי הכל יודעים שמעשי בראשית הם מכלל סתרי תורה. והתורה ודאי סתמה במעשה בראשית ודיברה ברמיזות ומשלים. ואם היו כל הדברים רק כפשוטם איזה סתר יש כאן, וכבר אמרו במדרש: 'להגיד כוח מעשה בראשית לבשר ודם אי אפשר, לפיכך סתם הכתוב בראשית ברא אלוהים'" (אגרות ראייה; הרב בכתביו רומז גם על דבר האמת המושכלת מעימקי תורה לבעיה זו ואין כאן מקום להאריך). על כל פנים במידה שנתעוררו בעיות, הן היו, כאלה שאין בהן כדי להצדיק את הזעזוע הגדול שחל בלבבות רבבות מאמינים.

בכלל אין בכוחה של שום "אמת" חדשה כלשהי לפגוע באמונה, אם לא קדמה לה התרופפות במתח הדתי בכללותו, ועובדה זו שוב דורשת הסבר. דור שאהבת ד' היא בכל לבבו ונפשו, אין פגעי הזמן יכולים לערער את אמונתו: "כשיקום נביא או חולם חלום להזיח את העם מאחרי ד' אלוהיו, אינו צריך להגנתו מאויב מסוכן זה לא התחכמות ולא פילוסופיה, לא מחקר ולא, הגיון 'כי מנסה ד' אלוהיכם אתכם' 'הישכם אוהבים את ד' אלוהיכם בכל לבבכם ובכל נפשכם'. האהבה הרעננה היא תביא עמה את כל מכשיריה לכל עת הדרוש, כמו שאהבת החיים שבכלל החיים והאום מפתחת את כל דעת וכישרון לסול דרך סלולה לפני זרם החיים שיוכל לרוץ ארחו. 'אנכי ד' אלוהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים'. האמת המוחשית, ההגיונית, ההרגשית וההיסטורית הזאת איננה צריכה כי אם לפנות לפנייה את דרכה הטבעי מכל עוצר, מבלי למלא את הצימאון העמוק לאלוהים חיים באלוהים אחרים 'לא יהיה לך אלהים אחרים על פני' (אדר היקר ג). הרי האמונה היא גילוייה העצמי של מהות הנשמה "וכשאינן משחיתים את דרכה הטבעי לה איננה צריכה לשום תוכן אחר לסעדה, אלא היא מוצאת בעצמה את הכל" (מאמר מאורות אמונה נתיבה כג - תרפ"ח). והשאלה נשאלת, איפוא, מה הם הגורמים שהשחיתו לאומה את דרכה הטבעית לה?

רמת האמונה והרמה התרבותית הכללית

את הגורם המרכזי למבוכתו הרוחנית של הדור ולהחלשת האמונה, רואה הרב בניגוד שנוצר בין רמת האמונה לבלן הרמה התרבותית הכללית. עקב תנאים חיצוניים, שהזמן גרמם, עלתה בתקופה האחרונה רמתם התרבותית הכללית של חלקים נכבדים מהמוני בית ישראל. שערי ההשכלה נפתחו, והמושגים עלו והתפתחו. ההתקדמות הטכנולוגית, שהביאה אתה שינויים עצומים באורח חייהם של המונים, השפיעה השפעה רבה גם על ערנותם האינטלקטואלית. שטח ההתעניינות הרוחנית אצל המוני העם התרחב במידה ניכרת. תופעות טבעיות, פוליטיות וחברתיות, אשר כרגיל לא עוררו תשומת לב אינטלקטואלית מיוחדת - עוררו באחרונה התעניינות רבה וערה במשמעותם ובגורמיהם השונים, ונתגלה צורך שיובנו ויוסברו ולו גם בדרך שטחית. הפובליציסטיקה והספרות המדעית הפופולארית, שהתפתחו באחרונה הפיצו את ההשכלה בין השדרות הרחבות של המונים.

ובו בזמן שהמושגים הכלליים של הדור עלו והתפתחו, נשארו מושגי האמונה כשהם עומדים בדרגה נמוכה, ששוב לא התאימו לדרישות הרוחניות, "ואם יזדמן דור או דורות שכל מושגיהם הכלליים נתעלו והתפתחו, ועל אותה החלקה של המושגים האלוהיים לא שלחו המפתחים והעובדים יד, אזי נשאר אותו דור במצב שפל ואומלל והבקיעים הדתיים מתרבים בו פרץ על פני פרץ" (עקבי הצאן, עבודת אלוהים).

עם עליית הרמה התרבותית נוצר הכרח לביסוס של דעת והכרה לכל אותם הרגשות של האמונה ופרטי מצוותיה, שהדור קיבלם בירושה וקיומם היה בדרך של מצוות אנשים מלומדה. "גם מבלי חקור הרבה אנו רואים, שהסיבה לכל מכאובי הדור היא רק המחשבה. ההמון הרב, אמנם, הוא נמשך אל הזרם על ידי אבטוריטיטים שלו ועל ידי קלות הדעת. אבל הסיבה הפנימית שמסבבת כל אלה היא התנועה המחשבתית הכוללת, שמצאה מקום במוחם של כל הכוחות הפועלים, על ידי מה שבאה לבקש חשבון על כל האוצר של

הרגש שהיה להם מאז בלבבם, על ידי החינוך והמורשה ברב או במעט, ולא מצאה ידם להעמידו על בירורו מכל צדדיו; הם דומים שמצאו רק צדדים כהים של רגש בלא דעת" (עקבי הצאן, הדור). ואותם "שסברו להסביר את כל המושג האלוהי בישראל בתמצית של רגש דת רגיל, לא מצאו חפץ בקיום המעשי של תורה ומצוותיה בפועל" (שם, דעת אלוהים). גם אם היתה נכונות אצל רבים וטובים לקבל את האידיאלים הנשגבים שבדרכי ד', כפי שהתגלמו בתורה ובמצוותיה, הרי לא היו מסוגלים להבין את הקשר בין האידיאלים הללו לכל דיקדוקיהן ופרטיהן של תרי"ג המצוות עד סעיפי סעיפיהן, כפי שנתפרטו בשולחן ערוך ונושאי כליו עד אחרון שבאחרונים. "החוצפא דעיקבתא דמשיחא באה, מפני שהעולם הוכשר כבר עד כדי לתבוע את ההבנה איך כל הפרטים מקושרים הם עם הכלל. ואין פרט בלתי מקושר עם הגודל הכללי לכול להניח את הדעת. ואם היה העולם עוסק באורה של תורה במידה זו שתתגדל הנשמה הרוחנית, עד כדי הכרת הקישור הראוי של הפרטים עם הכללים הרוחניים, היתה התשובה ותקון העולם יוצאה אל הפועל; אבל כיוון שההתרשלות גרמה, שאור תורה פנימית הטעון רוממות וקדושה עצמית, לא הופיע בעולם כראוי, באה התביעה של סידור חיים כאלה שהפרטים יהיו מובנים במובן הכלל בזמן כזה שהגמר של גילוי האור וסלילת הדרך להבנה זו עדיין לא בא, ומזה באה ההריסה הנוראה" (ערפלי טוהר א).

הדור חדל להיות תמים וביקש אמונה רמה, וכל מה שהוצע לו היתה רק אמונה תמימה במובנו הצר של ביטוי זה. את מגדל העוז בשם ד' לא ראה. תפישתו את דעת ד' היתה עוגה צרה שעג לו בתפיסתו הילדותית, ועל כן היה להם דבר ד' צו לצו צו לצו, קו לקו, זעיר שם זעיר שם, ולא יכול היה לראות את רוח האידיאה הגדולה, הכוללת, האחידה הנושבת בכל פרט ממצוות ד'. בה בשעה שבעולם קמים הוגי דעות ומבשרי דרך המדברים גדולות על תיקונים סוציאליים רחבים ומקיפים, מדברים על שאיפות מוסריות אוניברסאליות, על הסבל לאנושיות והדרך לאושרה - נדמה לו לבן הדור כאילו כל הפרובלימאטיקה הזאת היא מחוץ לתחום התעניינותה של דעת ד'. בעולם קמה התערוררות לאומית ותנועה לשחרור עמים. הוגי דעות עמלים להסביר את משמעותה של ההיסטוריה האנושית, ומושגי הדור על גאולת ישראל ואורו של משיח לא התקדמו מאומה ממושגי תינוקות של בית רב. נוצר מצב ששאלות בענייני אמונה ויהדות, שהעסיקו פעם רק גדולים ויחידי סגולה, הפכו להיות שאלות אקטואליות וחיוניות לחוגים רחבים ופיתרון נעשה הכרח גם לקיום האמונה הפשוטה עד "שאי אפשר עוד להסביר גם אמונה פשוטה לאנשים בינוניים, כי אם על פי הרחבת הצעת רזי עליון שהם עומדים ברומו של עולם" (אורות הקדש, חכמת הקדש, ו). "השאלות הרוחניות הגדולות, שהיו נפתרות רק לגדולים ומצוינים, מחוייבות הן להיפתר עכשיו בהדרגות לכלל העם, ולהוריד דברים נשגבים ונישאים ממרום עוזם עד עומק הדיוטה הרגילה ההמונית, צריך לזה עושר רוח גדול ואדיר ועסקנות קבועה ומורגלת, שרק אז תתרחב הדעה ותתברר השפה עד כדי להביע הדברים היותר עמוקים בסגנון קל ופופולארי להשיב נפשות צמאות" (עקבי הצאן, עבודת אלוהים).

העלאת רמת האמונה, אמנה יכולה לבוא כי אם על ידי עסק רוחני קבוע בחלק העיוני והמחשבת של התורה. אי העלאתה של רמת האמונה גרם גם לרפיון רוח ואזלת ידיים לאלה "מבנינו הצעירים, שהם ממולאים גם כן ברגשי דת וקודש, ועם זה מלאים כוח מוסרי כללי ועוז גבורה וחפץ טוב להועיל אל הכלל, וכישרון נשגב להרבות מפעלים. - מפני שהם כבר הגיעו לידי אותה מידה שהם צריכים הסברים, של עומק פנימיותה של תורה ואמיתת תכמת הדת והאמונה; ואותם ציורי המושגים שקלטו בילדותם אינם מספיקים להם, ואותה ההדרכה הנהוגה, שעל פיה הלומד יגדל רק בידיעת הפרטים של ההלכות והענינים שעוסק בהם, אבל את הידיעה התוכית של דברי אלוהים חיים לא יסגל לעצמו ביתר מעלה, ביתר הרחבה והארה מכפי מצב הילדות - זהו הגורם להיות מתנווד לכל רוח ומרגיש עצמו חסר ולקוי, נפגם וחלש באין המאמץ הראוי להרים קרן בחכמתה של תורה וכבודה" (מאמר נחמת ישראל, חזון הגאולה).

הרב קובע בצער "שעיקר מניעת ההצלחה בכל מה שעושים לחזק את היהדות ומעמדם של ישראל בכל, הוא מפני שנזנח האור האלוהי, נזנח לגמרי מן הלב והמוח. הכל פונים עכשיו רק לתקן את הפראָסטע פרומקייט"¹⁵ כאילו יהיה אפשר להחיות את העולם בגוף בלא נשמה. הנני מוכרח לומר לכבודו שאפילו

¹⁵ החרדות הפשוטה - ביטוי מצוי בסגנון חב"ד.

החסידות, שכל יסוד הווייתה בעולם היה להאיר את האור האלוהי בעשירות ובזריחה מבהקת בכל לב וכל מוח, שינתה את טעמה והיא הולכת רק בדרך החרדות הפשוטה עד שאין בינה ובין המתנגדות מאומה. על כן סר אור החסד מתור הלב, וכל הפנים נזעמים, מלאים דינים תקיפים, קשים ועצובים, על כן הכל נופל" (אגרות ראי"ה איגרת קלב).

את הרפואה למחלת הדור רואה הרב "בעבודה שכלית מרובה בעומק הצד הפנימי שבתורה, מצד הזיקוק של חכמת אלוהים שהיא אור העולם שבתוכה, עד שההתמדה הגדולה של העובדים החלוצים תשלים את המהלך הנחשל אשר פיגרו איזה דורות בהתרשלותם, עד שיתרוממו המושגים האלוהיים לעומת אותו הגובה של ההתפתחות השכלית והמידותית של התרבות הכללית, שעלה עליו הדור בכללותו" (עקבי הצאן, עבודת אלוהים).

השינויים במחשבה החדשה

כל כמה שנדגיש את ההבדלים ברמה בין האמונה לבין ההשכלה הכללית, לא תהיה התמונה שלימה, כל עוד לא נעמוד על ההשפעות הישירות, על השינויים הקונקרטיים שבמחשבה החדשה. כפי שכבר ראינו, אין הרב מייחס חשיבות מרובה לסתירות שנתגלו בין האמונה לבין המדע, אך יחד עם זאת הוא מדגיש את השפעתה השלילית של ההתנגשות בין מהלכי המחשבה המדעית החדשה לבין מהלך מחשבתו של האדם המאמין, שאמונתו היתה פשוטה ותמימה.

את הצד השלילי העיקרי של השפעה זו, רואה הרב בעיקר בתחום הפסיכולוגי. עקרונות המחשבה המדעית פגעו במערכת ההנחות שהיו רקע לתפיסה המקובלת של האמונה, ואשר עזרו לו לדור בגיבוש השקפת עולמו. האדם מטבעו נוטה לקשור מחשבותיו זו בזו, ולראותן באספקלריה של אחידות והתאמה. בשעה שהאדם מגבש את השקפת עולמו, משתדל הוא לשבץ את אמונתו בתפיסתו הכללית את העולם, כפי שזה מצטייר במוחו בסיכום ידיעותיו ורגשותיו. בדרך זו מתיישבת אמונתו יותר על הלב. במשך הזמן מיטשטשים הגבולות, ולא בקלות יוכל האדם לקבוע איזו מערכת דעות שייכת לתחום האמונה והמסורה, ואלו דעות הן משלו או משל החברה, אשר למען נוחיותו בתפיסת האמונה הוא התאים אותן אליה ושיבץ אותן במסגרתה. ועל כן בשעה שחלק מהכרותיו נהרס, עומד הוא תחת הרושם כאילו כל השקפת עולמו הולכת ונהרסת. כמה עמל ומאמץ מחשבתי היו צריכים להשקיע העמים הנוצרים בתקופה שלאחר קופרניקוס כדי להתגבר על אותו משבר שחל באמונתם עם פרסום התפיסה ההליוצנטרית. וכל זה, משום שבהשפעת התפיסה הגיאוצנטרית, שהיתה רווחת בימים ההם נצטיירה להם עובדת היות האדם במרכז הבריאה במובנה הפשוט מבחינה קוסמוגרפית, כעיקר שעליו בנויה כל האמונה. "הזמן חידש לפרסם הכרות כאלה, שגרמו בפירסומן להרוס את ההכרות אשר בעצמן אינן שייכות ביחש שלילי להכרות המחודשות, אלא שמצד ההרגל נצטברו יחד. האדם מקשר את כל מחשבותיו זו לזו וכיוון שחלק מהן משתנה, הולך השינוי על פני כל הכר המחשבי. רק בדעת וחשבון יסייג לו האדם את הגבולים להבחין עד היכן צריכה להגיע יד השינוי של ההכרות החדשות בצדק והיכן הוא המקום ששם כלה כוחן" (אורות הקודש התעלות העולם כ).

לדעת הרב, שלושה הם השינויים העיקריים, שבאו במהלך הציור האנושי בזמן החדש, ומהם הסתעפו ענפים רבים: השינוי במהלך המחשבה החברתית, הקוסמולוגית וההתפתחות.

"השינוי במהלך המחשבה החברתית. הבנת החברה האנושית ובכלל החיים החברתיים, היה ענין סגור ורז כמו לפני ההמון הגדול בדורות שלפנינו, כמו כל הסודות של החכמה המעשית והעיונית. כל עדה וקהילה היתה סגורה בתחומה. על כל יחיד לא פעלה בגלוי כי אם הסביבה הקרובה שלו. ובתומו חשב כן כל יחיד וכל ציבור, שהעולם הגדול הוא רק סביבתו הרוחנית והגשמית. בני ישראל, הנבדלים מן העמים, גם הם היו סגורים בתחומם ועוד במידה יותר גדולה מפני שתי סיבות חזקות, מפני הרדיפות הרבות אשר פגשו תמיד מהעולם האנושי הגדול, עד מקום שעניניהם היו יכולות לשלוט, ומפני השינוי העיקרי שבהליכות החיים הרוחניים והמעשיים שבינינו ובין ההמון הרב של כל העמים תחת כל השמים מאז ומעולם". הרב מוצא לנכון

להדגיש ולהטעים, שאכן יחידי סגולה "ידעו מעולם את סוד האחדות הרוחנית, ידעו שרוח האדם רוח כללי הוא".

"אבל ההמון לא הציץ מעולם למעלה מחוגו, חשב שאין כאן שום יחש שום כוח פועל ומתפעל מסביבה זרה, וקל וחומר עוד רחוקה, על חוגו שלו הקרוב אליו. ובספירת המחשבה המצומצמת הזאת נתרשמה הצורה הטיפוסית של עולמו הרוחני היותר פנימי. על פי תכונה זאת נצטיירה אהבתו האידיאלית לכל קודש, ויחוש לעמו המיוחד, וכל המתייחס לו, תקוותיו לעתיד, חזון רוחו על העולמות החבויים שלמעלה מהחושיים, השקפתו על החיים והמות, על החופש ועל השיעבוד, על העמידה ברשות עצמו ועל המשמעת; הכל היה נארג באריגה המצומצמת הזאת, של ציור הסביבה הבודדת, שהיא הינה הסר הכל של ההויה.

הזמנים שינו את ההשקפה הזאת בתכלית השינוי, לא רק בציורם של החוגים המשכילים, כי אם בחוג ההמון כולו מקטניו ועד גדוליו. ההכרה החברתית נסבה ונתרחבה, כל יחיד מרגיש, שלא בודד הנהו, ולא סגור בתחום מיוחד לגמרי, שהוא פועל ומתפעל מהמון חוגים רבים ורחבים, מסביבות שונות וגם זרות, ואין ליאש כל רוח לומר, שאין לי להתחשב עמו מאומה, גם אם יהיה רחוק שברחוקים. אבל כאן החשבון נתגדל, הערכוביה נתרבתה, והצורך ללמד איך מסדרים מערכה רבת גוונים בתחום הצר של המחשבה ההמונית הרגילה, ואיך משאירים את כל הטוב שבעולם הרוחני בעינו, באין מגרעת אחרי כל מהפכה שהשפעה זרה מהוללת, ואיך שואבים מן הכל רק את הטוב והאמת, את הישר וההגון, צורך זה נתגדל מאד".

השינוי במהלך המחשבה הקוסמולוגית גם הוא גרם לשינוי גדול במהלך החיים הרוחניים. הרעיונות אשר נספגו מהציור הקטנטן של העולם הכללי, על פי התכונה הישנה במצב של לקיטה וקטנות, הולמות לאותה הקטנות של צמצום הסביבה. והרוח החדש הכללי, שבא לרגלי ההרחבה המדעית של ציור החוש כלפי ההויה המוחשית, מוכרח הוא לחדש בהתרחבו בין המונים רחבים צורה חדשה על העולם הרוחני וכל קשר מחשבותיו, שצריך לימוד מרובה איך לכוון הכל מחדש בתכלית התיקון, עם ההשראה היותר מוצלחת של כל הטוב היסודי שבישן".

מהלך המחשבה ההתפתחותית שנתפרסמה בכל השדרות, לרגלי ללמודי הטבע החדשים, הביאה למהפכה רבה בחוג המחשבות הרגילות. לא אצל יחידי הסגולה בעלי הדעה וההגיון, שמעולם הסתכלו בסדרי השתלשלות דרגאים, אפילו בהויה הרוחנית המוסקרת בסקירה היותר נסתרה, שאין הדבר זר אצלם להבין במידת ההשוואה גם כן באופן זה בדבר ההתפתחות החומרית של העולם המוחשי, שאינה מחסרת דרגה אחת בדילוג וריקניות. אבל ההמון לא הסכין להבין את ההתפתחות ברעיון שלם ומקיף, ולא יכול לקשור על פיו את עולמו הרוחני". הרב מדגיש, שהבעיה היא לא בהתאמת פסוקי תורה או מאמרים מסורתיים אחרים לרעיון ההתפתחות, אלא איך "להתאים את כל הקשר הרוחני של כל הרצאת מחשבותיו שנתאגדו יחד על פי הסדר של פתאומיות ודליגה, שהיא מצלת את המחשבה מלשוטט במה שהוא רחוק מחוגה. בהיפגשן עתה עם החטיבה החדשה של ההתפתחות, ההולכת ומתפרסמת וכובשת מקום בלבבות, לזה צריכה הזרחת אורה מרובה, שתהיה הולכת וחודרת בכל השדרות, עד אשר תופיע בסדריה הנוחים גם בחוג היותר פשוט והמוני. על כן הזמן מכריח להפצת הדעה, הדעה היותר רוממה, יותר רחבה ואידיאלית. אי אפשר לצורה הגסה של האמונה, אחרי אשר ירדה ירידה אחר ירידה ונתלבשה בלבושי שקים עבים מאד, להחזיק מעמד. ומי זה ילביש את האמונה הטהורה את המחלצות הראויות לה, מי ישים על ראשה אותו הצניף הטהור ההולם לפי הוד מלכותה, אם לא גדולי הכשרון, חכמי לב, קדושי רגש וטהורי נפש, השתולים בחצרות ה', תלמידי חכמים המסורים להגיון התורה ועמלה" (שם).

אופיו של הדור

הכרח זה של העלאת רמת האמונה נובע לא רק מצורך ההתאמה לרמה התרבותית הכללית, אלא גם מן הצורך להתאמתה לאופיו של הדור שנתעלה, ואשר כתוצאה מכך עלו עמו גם דרישותיו המוסריות והרוחניות. סיבותיה של התעלות זו הן בעיקר בתחום המיטאפיזי שבתהליכי ההשגחה האלוהית בסדרי ירידת הנשמות

לעולם, דבר אשר בגלל קוצר המצע לא נכנס לבירורו ולהסברתו, אולם נביא את דברי הרב בניסוחם הבהיר להבהרת אופי זה וניתוחו הנפלא.

"דורנו הוא דור נפלא, דור שכולו תימהון. קשה מאד למצוא לו דוגמה בכל דברי ימינו. הוא מורכב מהפכים שונים, חושך ואור משתמשים בו בעירבוביה. הוא שפל וירוד, גם רם ונישא. הוא כולו חייב גם כולו זכאי. אנחנו חייבים לעמוד על אופיו למען נוכל לצאת לעזרתו. בכל הזמנים ובכל הדורות אנחנו רואים, דור שהוא מלא פרצות, הפרצות עוברים על פני כל חוגו המוסרי לכל צדדיו. דור שוכח אלוה הוא גם כן דור סורר ומורה זולל וסובא. מראש מקדם, עת זנח ישראל את צר מעוזה - הנה מעבר מזה זובחי אדם עגלים ישקון ויצמדו לאילילים וישכחו אל מושיעם, ומעבר מזה זנות יין ותירוש יקה לב וגנב יבוא ופשט גדוד בחוץ. פה נשים מבכות את התמוז, ושם כל אח עקב יעקב וכל רע רכיל יהלך. וזה הקו עובר הוא גם על פני התולדה שלנו בגולה. מוזר הוא הדור הזה, שובב הוא, פראי הוא, אבל גם נעלה ונישא, - נוציא מן החשבון את היחידים הגסים שלקחו להם את רוח הפרצים למסווה לעולל על ידו עלילות של גזל וחמס וכל נבלה - נמצא כי מעבר מזה חוצפא ישגא, אין הבן מתבייש מאביו נערים פני זקנים ילבינו, ולעומת זה רגשי החסד, היושר, המשפט, והחמלה עולים ומתגברים, הכוח המדעי והאידיאלי פורץ ועולה. חלק גדול מהדור הצעיר אינו חש כבוד לכל מה שהורגל לא מפני שאופלה נפשו, לא מפני שנשפלה מאותו הגבול, שהחוק והמשפט עומדים עליו, בדעה ההמונית הרגילה, כל אם מפני שעלה עד המקום, שלפי אותו הצביון שהורגל בו עד כה שיביט על ידו על החוק והמשפט על המסורת והאמונה בכלל, על כל טהור וקדוש על כל אמת גדולה נצחית ואלוהית אשר במושגים. מפני מיעוט העובדה בתלמודם של יסודי הרגש והדעת שבמרחב התורה - הועם הזהב ושונא הכתם הטוב עד שנדמה לו שהכל שפל הרבה מערכו. הוא נתגדל ועלה בפעם אחת. הצרות מרקוהו, שטפוהו נתנו לו לב ומוח הוגה מחדש ועף, ולא יוכל לעמוד בשפל. כנפיים עשה לו רוחו, ובמרומים ימריא. ושם לא נתנו לו עדיין את חפצו. מעל ירושלים של מטה, החרבה והשוממה והמושפלת עד שאול תחתיה התעלה, ולירושלים של מעלה לא יוכל להכנס, כי 'אין הקדוש ברוך הוא נכנס בירושלים של מעלה, עד שיכנס בירושלים של מטה' (תענית)."

עכשיו הכלל נתרומם על חשבונם של האישים הפרטיים, וזהו בכלל מהלך התולדה האנושית. ברובי תקופות ההיסטוריה אנחנו מוצאים חכמים נעלים גדולי רוח בדורות הראשונים, שאנו משתאים על גודלם ועוז רוחם, אבל הכלל - הוא היה נתון בשפל המצב בין בדעת בין במוסר. אמת, כי נעלה מכל המון היה המון עמנו, מצד הקדושה האלוהית החופפת עליו ויהי לנס. בדורות האחרונים התחילו הענקים להתמעט והכלל ההולך ומתעלה. בעמנו נתמעטו הבורים, ולעומתם נתמעטו והוקטנו הגאונים והצדיקים. בתקופה הנמהרה של עכשיו הדבר בולט למאד, וזאת העלייה של הכלל הסבה גם כן ירידה, שדור שמוצא את כל מה שהוא שומע ורואה - קטן מערכו, אז מוסרם אינו לוקח את לבבו ואינו משביר את צמאונו, גם אינו מטיל עליו שום אימה ופחד, שכבר התעלה בתכונתו מלהיות מעמיד אופי לחייו מפני בריחה מפחד איזה שיהיה, בין מוחשי, בין ציורי, בין חומרי, בין רוחני. הצרות והתלאות הנוראות עשוהו לנוקשה ועז, עד שכל בלהות ופחדים לא יזעזעהו. הוא מוכשר רק להתרומם, ללכת באורח חיים ההולכת למעלה למשכיל, אבל לא יוכל, גם אם ירצה, להיות כפוף ושחוח נושא עול ונטל אשר לא יוכל למצוא בתוכו רושם של אור חיים לדעה ורגש. הוא לא יוכל לשוב מיראה, אבל מוכשר הוא מאד לשוב מאהבה, שיראת הרוממות תתחבר עמה. בפועל עוד לא הוציא שום דבר למעשהו דורנו הנרעש, אבל בכוח יש לו רב. דור כזה היוצא להורג בעוז נפש בשביל מטרות שהן נשגבות לפי דעו וחלק חשוב ממנו רק מצד רגש היושר, הצדק והמדע שבקרבו, לא יוכל להיות שפל אפילו אם המטרות הן לגמרי מוטעות, אבל רוחו הוא נשגב גדול ואדיר. ודור בעל רוח גדול, חפץ ומוכרח לחפוץ בכל מקום שהוא פונה, לשמוע דברים גדולים (עקבי הצאן, הדור).

וכאשר אופי זה נפגש עם אותה רמה של דעת אלוהים שהיא למטה מערכו, מה פלא שמתחולל משבר אשר תוצאותיו שליליות ביותר? "אם יהיה אדם במעלה כזאת, שכוחותיו המוסריים והמדעיים הינם מפותחים בו כראוי לפי ערכו ודורו, ודעת אלהים שבקרבו עומדת על מצב נמוך אז מוכרח הדבר, שימצא בקרבו ניגוד עצום לכל המושג של עבודת אלוהים" (עקבי הצאן, עבודת אלוהים). הרב רואה גם את הירידה התלולה של אותן "נשמות דתוהו", כלשונו, היורדות בעיתותי גאולה, אשר "שואפות הרבה יותר ויותר מהמידה. שואפות

ונפלות, רואות שהינן כלאות בחוקים, בתנאים מוגבלים שאינם נותנים להתרחב לאין קץ למרומים אין די, והינן נופלות בתוגה, ביאוש, בחרון ומתוך קצף - ברשע, בזדון, בשפלות, בכיעור, בתיעוב, בהירוס, בכל רע" (אורות, זרעונים ג).

והרב חש בכל העומק הטראגי של נשמות אלו, והוא קורא: "נרחם על אלה האומללים, בנינו ואחינו הטובעים בים זועף של צרות רוחניות, שהם קשים יותר מכל חולי ומדווה. נושיט להם דברים טובים, דברים נוחמים מלאים שכל ומפיקים שקט ואומץ" (עקבי הצאן הדור).

הכפירה המוסרית

כל הגורמים שצויינו למעלה, עדיין לא היה בכוחם להביא רבים לידי כפירה - סבר הרב - לולא שנצטרף כאן גורם נוסף והוא הגורם המוסרי. תופעה זו, החוזרת ונשנית כל אימת שהכפירה מרימה ראש, ראויה לשימת לב, וכדאי לעיין בה, כל מקום שאנו מוצאים בפירה במציאות הבורא יתברך, ככפירה בתורה מן השמים וכו' מתלווה לאותה כפירה, הבאה בטיעון מדעי כביכול, כפירה פראגמטית, הכופרת גם בערכה המוסרי של האמונה. כל העוז והלהט של מלחמת הכפירה נובעים מתוך הטיעון המוסרי, הרואה בהשפעתה של הדת גורם שלילי להתפתחותה המוסרית והסוציאלית של האנושיות. האמונה על מוסדותיה מצטיירת כגורם כובל ומפריע לאדם בדרכו לאושר הטבעי, המובטח לו, כביכול, בלעדית. בתופעה זו ניתן להבחין בכל התקופות, החל מאפיקור היווני ועד נושאי דגל הכפירה המארקסיסטית בימינו. והשאלה נשאלת מה קדם למה. האם הכפירה "המדעית" היא שהביאה לידי זלזול, ואחר כך לידי כפירה גם בערכה המעשי המועיל של האמונה מבחינה מוסרית, או שמא להיפך, הכפירה בערך המוסרי הביאה לידי אותה ראייה מדעית מסולפת שהסתיימה בכפירה מוחלטת?

תשובתו של הרב ברורה. על-פי תפישתו את האמונה בכלל, ולאור חולשתו הגלויה של כל הבניין המדעי, שעליו הסתמכה הכפירה בכל הזמנים, לא היה מקום לכפירה שתקום ותתפשט, ועל אחת כמה וכמה שתכריז מלחמה בריש גלי נגד האמונה, לולא קדמה לה לכפירה ביקורת מוסרית, שהתבססה על התנהגות המוסרית של רבים מנושאי דגל הדת, אשר גרמה לכפירה בכל ערכה המוסרי של האמונה בכלל. "התקוממות הכפירה כשקמה בעולם בכללו ונשתרבה אחר-כך בתור מחלה בלתי טבעית בישראל לא היתה יכולה למצוא מעמד אם לא על ידי החסות של אלו זכויות מוסריות, שאין להם מקום כי אם על ידי מגרעות ורפיונות מקריים שבנושאי הדעות החיוביות, והם הקימו איזה בסיס גם לכפירה הבאה בתביעות מדעיות" (אדר היקר ד). דבר זה בלט במיוחד במלחמתה של הכפירה נגד האמונה הנוצרית. "לולא השנאה שהולידה ההנהגה הרעה של הקאטוליות, למשל. שהתפארה באמונה באלוהות ובקדושת כתבי הקדש, בהנהגתה המוסרית הרעה, בלבבות בעלי תרבות רבים, וכן יתר האמונות המקדשות את כתבי הקודש, בהנהגותיהם הרעות ביחס למוסר האנושי בשם האמונה - לא היה עולה על הדעת כלל להונות את האמונה על-ידי השיטות (המדעיות) לא העוברות, לא ההוות ולא העתידות" (שם).

דמותה של כל אמונה מצטיירת בתודעת ההמונים, כפי שהיא מתגלמת בחייהם ובמעשיהם של נושאי דגלה. כל ביקורת כלפי בעלי הדת, ובאופן מיוחד כלפי כוהני הדת, הופכת להיות ביקורת על הדת עצמה. הביקורת המוסרית מעוררת רגשות בוז כלפי הדת עצמה, ומהם הדרך ישירה לכפירה מוחלטת.

כשמתבוננים בצביון שהאמונה קיבלה אצל אומות העולם, "אותו צביון הרועד והחלש, שאיננו יכול להתקבל יפה במרחב החיים הבהירים ואיננו יכול להכנס כי אם בצורה של נזירות חשוכה" (שם ג) ואשר "מה יחזו (בה) כל שואפי דעת וחיים, תרדמה ואימה חשיכה אין חיים ואין שמחה אין הוד ואין תפארת" (שם) - באלה מוצא הרב יסוד לביקורת המוסרית המתייחסת גם להשפעת האמונה בכלל. "מעולם לא עלה על לב גדולי המחשבה שבמין האנושי, אפילו מהנמנים על הכופרים כאפיקור היווני בעצמו והדומים לו, לחשוב שהם יכולים לצאת בכלי זיין מדעיים על הכרת האלוהות מצד עצמה, כי אם על 'דעת אלוהים בארץ', דהיינו על ההשפעה המוסרית שהלימודים האלוהיים משפיעים, שהיתה לדעתם לרעה למין האנושי, ולמועקה

להתפתחותו המוסרית והטבעית. דבר זה אינו רחוק מן האמת ביחש לרוב האומות, שאין דעת אלוהותם הכהה והרפה ראויה להיות יסוד חיותם וקיומם, ואיננו להם טבע קיים ונושא לאומי. אבל לא כאלה חלק יעקב. אם אנו מוצאים מגרעות בחיינו, שנדמה לנו שבאו על ידי השפעת התורה בדרך ישר או מסובב, אנו יכולים מיד להגיע לידיעה הברורה, שהדבר תלוי רק באיזו הבנה משובשת מצדנו בתורה או בסיבה מקרית שלפעמים הביא המצב להיכנס באיזה חיסרון כדי להנצל מחסרון יותר גדול ומהרס שהיה צפוי לבוא מבלעדיו. ובשעה שלא נמצאת באומה הנטייה להריסה ולשלילה, המחרכת את כל יסוד קיומה החומרי והרוחני, נקל הדבר מאד לתקן שימעטו הכרחים כאלה מדור לדור, והדברים מתיישבים מאליהם במנוחה ובקדושה. על כל פנים, הכפירה המוסרית היא לעולם היסוד לבניין הכפירה המיתדמה למדעית, אשר אין לה יסוד מצד עצמה" (שם) (ד).

את ההתקוממות הכללית של הבריות על כללות רגשי הדת והאמונה הדתית, רואה הרב כ"כוח חיים מוסריים לחיי הרוח הבריאים" (שם ג), נוכח "אותה הצורה החשיכה והעצובה המצמקת את החיים" (שם) של האמונה הנוצרית, ודבר זה השפיע לא מעט על התפיסה המסולפת של האמונה הישראלית. "הגעגועים לחיים בריאים וטבעיים שבעצם הינם אחד מהמסיבות הראשיות המביאות את רגשי הקודש בלבן של אדם, הם נתהפכו בתקופה האחרונה לכלי קרב על מושג הדת והאמונה בכלל, הדעות השליליות נקבעו בין העמים המושפעים מיסוד תורת ישראל. יחס הקירבה הדתית מצד השורש מהגזע הרוחני, כתבי הקודש, גרם שהתחלואים של רפיון הרוח והשלילה נכנסו גם כן לגבול ישראל על-ידי הכושלים והנמהרים שבנו, שמצאו לנכון להם לחקות את הדעות החולות של האומות שהם מתערבים בהם. התקוממות גרמה שנאה כבושה לרוח הדת בכלל, והשנאה הולידה מאסה של תורה, ומתוך ההתרחקות המעשית והלימודית נתערבבו המושגים ביותר" (שם).

אולם את הגורם העיקרי ל"כפירה המוסרית" בישראל רואה הרב בחטא חילול השם. "ולא היה מקום כלל לכפירה השרלטנית, שתפשט בעולם. אמנם, היא באה בטענות מוסריות מצד ההנהגה הבלתי נאותה שראתה מאלו בעלי תורה ואמונה שחוללו, לדעתם של אלה הטוענים לכפירה, רפיון ידיים וכשלון רוח בכלל האומה, ויבקשו למטרתם סמוכות מדעיות של תוהו. ורבים מאד שאינם יכולים בעצמם להבין את הסיבה הפסיכית האמיתית המביאתם לידי ירידה זו של מאסה בתורה, שכרו ולא מיין, נעו ולא משכר שגו ברואה פקו פליליה. אמנם הגורם לכל המהומה, המביאה רעה לעולם בדעות רעות, הוא חטא חילול השם, ולעומתו גדול הוא כוח של קידוש שם שמים היוצא 'מתלמיד חכם שמשאו ומתנו באמונה ומתנהג בנחת עם הבריות, שעליו הכתוב אומר: ויאמר אלי עבדי אתה ישראל אשר בכך אתפאר' (יזמא)" (אדר היקר שם).

גורם לא מבוטל לגבי ה"כפירה המוסרית" רואה הרב בבורות ובבערות בדברי תורה. ההבנה המשובשת בדברי תורה, שמקורה באי-לימוד או בלימוד שטחי, מסלפת לעתים את הדברים עד כדי כך שדעות נפסדות המנוגדות לתורה ולהרגשתו המוסרית של הדור מתייחסות בטעות כדעתה של תורה. למעשה, הן הכפירה המדעית והן הכפירה המוסרית "שתיהן יחד מתפרנסות רק משטחיות ההבנה המדעית והמוסרית, רק ברבות הימים נתרצבו הדברים ונתהפכה הספרות הכפרנית כאלו יכולה היא להיות גם כן ספרות מדעית, מה שאין לה מקום לזה לפי תכונתה שאיננה עם כל פישוט טלפיה כי אם ספרות מוסרית מקולקלת" (שם). אגב, הדגשה זו של הגורם המוסרי משתלבת אצל הרב בתפישתו הכללית האומרת ש"כל סכסוכי הדעות שבמין האנושי, בכל עם ולשון בפרט ובישראל בפרטי פרטות עומדים ביסודם רק על הבסיס המוסרי" (שם בהרחבה).

וכאשר הפגמים המוסריים שבמציאות ושבתפיסתם המוטעית של בני אדם באים ברור, אשר רגישותו המוסרית ומושגיו המוסריים מפותחים, מתקבלת תמונה בהירה על גורמי המבוכה הרוחנית והכפירה שבאה בעקבותיה, אשר רבים חללים הפילה ועצומים הרוגיה.

*

חצי יובל שנים עבר מאז נסתלק רבנו זכר צדיק לברכה. כיוכל שנים עברו מאז הגה הגיונותיו אלה. תמורות רבות חלו מאז. גם בדמותו הרוחנית של הדור חלו שינויים. מצד אחד הוכתה לרסיסים ודאותה של הכפירה

בנפשות רבים. רבים מצאו דרכם חזרה לאמונה, אם אמנם רק לשלביה התחתיים, ולתורה וקיום מצוות טרם הגיעו. רבים תוהים ומגששים עדיין לפני היכלה, ורבים עומדים כבר על סיפה. מן הצד האחר, המבוכה הרוחנית גדלה והעמיקה, וסימניה הבולטים: ריקנות, אדישות ויאוש. האידיאלים המוסריים נבלו וחיי המוסר התרופפו. "הנה ימים באים נאם אדני ד' והשלחתי רעב בארץ לא רעב ללחם ולא צמא למים כי לשמע את דברי ד'. ונעו מים עד ים ומצפון עד מזרח, שוטטו לבקש את דבר ד' ולא ימצאו. ביום ההוא תתעלפנה הבתולות היפות והבחורים בצמא", הצימאון שלא בא לידי רוויה הביא לידי עלפון, חוסר כל תחושה רוחנית, שימון וחלל ריק, בבחינת גם קנאתם גם שנאתם כבר אבדה.

הרב בעיני רוחו ראה גם את התופעה הזאת: "מקובלים אנו שמרידה רוחנית תהיה בארץ ישראל ובישראל בפרק שהתחלת תחיית האומה תתעורר לבוא. השלווה הגשמית שתבוא לחלק מהאומה, שכבר ידמו שכבר באו למטרתם כולה, תקטין את הנשמה ויבואו ימים אשר תאמר אין בהם חפץ. השאיפה לאידיאלים נישאים וקדושים תחדל וממילא ירד הרוח וישקע" (אורות, אורות התחיה מד). אולם נדמה שכל הסימנים הללו הנם מסימפטומי אותה המחלה הישנה שהרב דיבר עליה, ותרופתו שהוא הציע יש בה כדי להחיות עם רב גם כיום הזה. וכל מי שאמונתו יקרה לו, אינו יכול לפטור את עצמו מן האחריות הרובצת עליו לעת כזאת. על הקטון ועל הגדול מטיל הרב תפקיד, ולא יאמר הגיבור חלש אני. גם מי שרחוק מעיסוק עיוני ולא ניחן בסגולות השפעה רוחנית של דעת ד' ודעת דרכיו חייב לדעת כי "לא רק מהלוחמים בפועל תצא העזרה העיקרית בעת מלחמת הרוחות ותסיסת דעות, לא כל כך מכתיבת מאמרים שהם מריחים ריח מלחמה, כי אם מנצחון הקדושה, המוסר והצדק המתגשם בחיים ובמעשה" (אדר היקר, ד). חובת קידוש השם, הדאגה לנצחון הקדושה, המוסר והצדק שיתגשמו בחיים איננו מעבר ליכולתו של אף אחד. ולתופשי התורה לברוכי הכשרון קורא הרב: "אחינו היקרים חכמי תורה וסופרים ומשפיעים! גם אנו נואלנו וחטאנו, למדנו וחקרנו, פלפלנו וחיברנו, כתבנו וציירנו, אבל שבחנו את אלוהים ועוזו, לא שמענו לקול נביאי האמת לקול מעולי חכמי דורות עולמים, לקול הצדיקים והחסידים חכמי המוסר והעיון והרזים, שצווחו והכריזו בקולי קולות כי סוף הנהר של התלמוד המעשי לבדו להיות יבש וחרב אם לא נמשוך לתוכו תמיד מים מני ים מימא דחוכמתא וקבלה, מים דעת האלוהים, מים טוהר האמונה הטהורה, הנובעת מנשמתנו פנימה משורשה ממקור חיים" ("קריאה גדולה", לוח ארץ הצבי תרס"ח).

הרב זכר צדיק לברכה, לא חדל מלקרוא "רוממו את האמונה העלו את הרעיון, הבו גדל לאלוהינו!" מצות הזמן היא להרבות דעת ואורה ועל ידי כר לרומם את האמונה לזככה ולטהרה, על אף גילויי האדישות שבדור, חזקה היתה אמונתו של הרב כי עדיין "יאבה לשאוב בכל לב ונפש מים טהורים מפלג אלוהים".

"ואם נדמה לנו שעול הכפירה השתרג ועלה על צואר רבבות מבנינו וישם בסד רגלם, ועתה הם כמפרפרים בין החיים והמוות לא ידעו חיים ומנוחה, לא ידעו עדן שלות תום והם צמאים להרטיב את חיכם היבש, הנה קרובות הן העינים להיות מתפקחות. קצרה רוחם בעול הברזל של הכפירה שנתהפכה בתקופה קצרה למין אמונה קנאית וחצופה, והנם דופקים על דלתי תשובה, שאר נדמים להם כאלו הם סגורים לפניהם, בשעה שאך דחיפה אחת מספקת היא לפתוח את השערים לרוחה, פתחו שערים ויבא גוי צדיק שומר אמונים בזקניו ובצעיריו מחנה גדול כמחנה אלוהים".

רעיון סגולת ישראל משמש אבן יסוד במשנתו המחשבתית של מרן הרב ז"ל, ברובי תורתו המפוזרים בספריו ומאמריו הרבים. הבנתו והבהרתו פותחות פתח להבנת פרקים רבים ממשנתו.

סגולת האומה - מקורה בנשמה הישראלית, שהיא נשמה אלוהית בעלת תכונות נפש מיוחדות. מהותה של נשמה זו, היא אותה השאיפה הפנימית הכמיהה לאלוהות השרויה תמיד במעמקי נפשו של כל אחד מישראל. שאיפה לקרבת אלוהים ולחיים אלוהיים תוך כדי הליכה בדרכים אלוהיים. שאיפה פנימית זו שלרוב היא נמצאת בתת-הכרתו של האדם או מעבר לה, היא בעלת עוצמה רבה. היא פועלת את פעולתה בחיי היחיד ובחי הכלל, ובקווים ברורים יותר רישומה ניכר בהיסטוריה של כנסת ישראל לדורותיה. היא מחפשת תמיד דרכים שונות לבטא את עצמה. לעולם אינה מסתפקת בקיים, היא שואפת תמיד לביטויים שלמים יותר ברורים יותר, ועזים יותר. יש שתוך כדי לבטיה להתבטא היא נכשלת בנסיונות ביטוי כושלים, המרחיקים אותה משאיפתה לקרבתו יתברך. אולם כשם שאין לעצור זרם מים במהלכו כך אין לעצור את זרמי החיים של כיסופי אלוהות, שבנשמה הישראלית ובסופו של דבר הם ימצאו את האפיק הטבעי הנכון למהלכם.

חיים אלוהיים פירושה הליכה בדרכים אלוהיים. וגילוייהם של דרכים אלה הם: הקדושה, המוסריות העליונה ושפע הטוב, לכל וללא גבול. ומכאן שמידות הללו: קדושה, מוסריות וטוב הינם ממהותה של תכונת הנשמה הישראלית. שונה היא על כן גם התכונה הלאומית של ישראל משל כל העמים. "בכל עם ולשון הנקודה הפנימית של חפץ החיים הקיבוציים מיוסדת על התוכן הכלכלי לכל צורותיו, ביסוד הדאגה הפנימית השרויה בקרב האדם לבצר את מעמד חייו הגשמיים והרוח העליון המחיה ומאיר את הנקודה הזאת הוא רוח הסדר והיופי שהוא חפץ העונג של החושים על פי משאלות לב האדם. וכשהם באיזה קיבוץ על פי סגנון אחד עושה השווי הזה את התוכן הלאומי. אומנם בישראל מונחת התכונה האלוהית במעמקי טבע נשמת האומה". התכונה הלאומית בישראל מבוססת על עומק הידיעה וההרגשה הפנימית שרק בדרך של חיים קיבוציים לאומיים על אדמת ארץ ישראל, מבוססים על טהרת האידיאה האלוהית תוך אפשרות של קיום כל תרי"ג מצוות ד', תוכל כנסת ישראל למלא את יעודה בעולם למצוא את מנוחתה ושלוותה תוך כדי מציאת דרכה לאלוהים.

שאיפתה של כנסת ישראל למילוי יעודה ההיסטורי לתקן עולם במלכות שדי נובעת מתכונות הטוב לכל והמוסריות שבנשמתה. "זוהי השאיפה שבאה מכוח ההכרה הברורה והעזה, והתביעה המוסרית הכוללת והרמה. להוציא את האנושיות מתחת סבל נורא של צרות רוחניות וחומריות ולהביאנה לחיי חופש מלאי הוד ועדן, באור האידיאה האלוהית, ולהצליח בזה את כל האדם כולו. למילואה של שאיפה זו צריך דווקא שציבור זה יהיה בעל מדינה פוליטית וסוציאלית וכסא ממלכה לאומית ברוב התרבות האנושית 'עם חכם ונבון וגוי גדול', והאידיאה האלוהית המוחלטת מושלת שמה ומחיה את העם ואת הארץ במאור חייה. למען דעת, שלא רק יחידים חכמים מצוינים חסידים ונזירים ואנשי קודש, חיים באור האידיאה האלוהית כי גם עמים שלמים, מתוקנים ומשוכללים בכל תיקוני התרבות והישוב המדיני; עמים שלמים הכוללים בתוכם את כל השדרות האנושיות השונות, מן רום האינטליגנציה האמנותית, הפרושית, המשכלת והקדושה עד המערכות הרחבות הסוציאליות, הפוליטיות, והאקונומיות ועד הפרולטריון לכל פלוגותיו, אפילו היותר נמוך ומגושם. אור האידיאה האלוהית העולה ומזדקק בקרב עם כזה ומטביע בו את חייו הלאומיים המלאים, פועל הוא אחר כך בעולם כולו.

בכדי שישראל יוכל להיות לאור עולם, צריך הוא לעלות על במת ההיסטוריה, לא כחבורת נזירים אלא כציבור מאורגן בעל מדינה פוליטית וסוציאלית הנתקלת במכלול הבעיות הכלכליות והסוציאליות שעמי עולם מתלבטים בהן ומצליח להשתלט עליהן בכוח האלוהי. וכאן נשקפת הסכנה שכל אותן הבעיות הנוגעות למשטר המדיני, לחיי המעשה והחולין של היחיד והצבור יתנגשו עם סגולת האומה אשר כולה קדושה, טוב ומוסריות, והיא תלך ותשטש.

¹⁶ שלוחות, אלול תשי"ח.

השמירה על חיוניותה ומלוא כוחה של סגולה אלוהית זו היא תנאי הכרחי לעצמת השפעתה על החיים. לשם כך דורשת היא טיפוח מתמיד להוציאה מן הכוח אל הפועל, להעלותה מנבכי תת-הכרה אל מעלות התודעה ולהמציא לה את הביטויים הנאותים בכיוון הגשמתה בחיים. ובו בזמן קיימת הסכנה שבעקבות התנגשותה עם מהומת חיי החולין שבחיי יום יום. היא תלך הלוך ודל. גם בזמנים כתיקונם, בשעה שסגולת האומה מוצאת את דרכה לצאת מן הכוח אל הפועל, קיימת בעיה. באופן טבעי, תולדתה הראשונה של סגולת הנשמה בסדר השפעתה על החיים, הנו החזון שבלב, האידיאה הפנימית שבהכרה. המרחק בין חזון שבלב לצורת הגשמתו בחיים הנו מרחק טבעי. החזון לעולם עשיר יותר ונמרץ יותר, ובזה גם כוחו וסוד השפעתו. ותמיד קיים החשש להחלשתו והמעטת דמותו בעקבות ההגשמה. כל עוד המרחק קיים הרי הוא מופיע לפני האדם והאומה כעמוד אש ההולך לפני המחנה ומאיר את דרך החיים.

אולם ברבות ימים בתקופת ההגשמה יש שנשלח רזון בחזון, אשר ילך ויצטמק, והמרחק בינו לבין דרך הגשמתו בחיים ילך ויתמעט ואתו גם השפעתו תלך ותעלם. לכן הצורך בנתינת רווח בין החזון להגשמה מפעם לפעם הנו צורך טבעי. יש צורך בזמנים של מנוחה חיצונית ושלווה פנימית, בהם המאמצים יהיו נתונים לטיפוח החזון בלב, וטיפוח השאיפה הפנימית, לגידולה, השתלמותה וטהרתה, מבלי שהגבולות חיי המעשה יעשו עליה ויצרוה. אולם בשעה שמתבוננים בטיב חיי המעשה של היחיד והחברה לכשעצמם, נתקלים אנו בתופעות שמעצם טבען הן מהוות אבני מכשול להתפתחותה של הסגולה הפנימית שבנשמה. הקשיחות שבמלחמת החיים והדאגה הכלכלית המתמדת ובמיוחד זו של הציבור שאווירה של קדושת כלל ישראל אופפת אותה, עלולים להסיט את מרכז הכובד מן ההתעניינות הרוחנית לדרישותיה של הנשמה, ולהעמיד במקומה את השאיפה החומרית לעצמה כלכלית במרכז החיים. העצבנות, העמל, הדאגה, הזעף והתחרות שבחיי יום יום מפריעים הם לשלווה הפנימית הדרושה כאוויר לנשמה. התבונה המוסרית שבסגולת אומה, דורשת וותרנות, ביטול אנוכיות, ושוויון ואחדות עם כל היצור. כנגד זאת מיבנה החיים הכלכלים מבוסס דווקא על שאיפות אנוכיות, על קפדנות לרכוש פרטי ועל קנאה ותחרות. הנשמה בוחלת בקטנות ושואפת לגדולות ונשגבות, באומה, באנושיות וביקום כולו. חיי הכלכלה דורשים לעומת זאת קטנוניות ועמידת על מקח זכויות פעוטות אישיות. הנשמה דרשת חסד ואמת, חמלה ורחמים, וחיי המשטר דורשים דין, כפייה כבלים, לחץ ונגישה. והבעיה הגדולה וניתן אולי לומר, הטראגית, הניצבת בפני ישראל, האם בתנאי חיים כאלה שהנם טבעיים בעולם הזה, יש מקום שיתגלה צביונה האמיתי של נשמת האומה במלוא הדרה ובסגולתה האלוהית.

אומה בעלת סגולות מיוחדות ובעלת יעוד מיוחד דורשת גם תנאי חיים מיוחדים וסגנון חיים מיוחד. אומה בעלת נשמה אלוהית דורשת גם חיים אלוהיים. דבר זה הכרח הוא לה וצורך הוא לה. וכאן באה לעזרתה של האומה התורה במצוותיה שהקדוש ברוך הוא רצה לזכות בהן את ישראל.